

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛЯЩЕНКО Тетяна Вікторівна

УДК 374.7:[004.77:37.091.33]:159.923.2-053.6(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
ЯК УМОВА СОЦІАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ

Спеціальність – 011 Освітні, педагогічні науки

Галузь знань – 01 Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Т. В. Лященко

Науковий керівник:

Вайнола Ренате Хейкіївна,
доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Лященко Т.В. Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Український державний університет імені Михайла Драгоманова. – Київ, 2026.

Дисертація присвячена питанню інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти як умови соціального самовизначення підлітків.

У процесі дослідження визначено, що в сучасних умовах інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти набуває важливого значення і має вагомий вплив на формування соціального самовизначення підлітків.

Аналіз педагогічної теорії та практики освітньої діяльності показав, що інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти – це система освітніх ресурсів, спрямованих на забезпечення освітнього процесу гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти.

Встановлено, що особливостями інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти є спрямованість на організацію освітнього процесу в гуртках та інших творчих об'єднаннях закладів позашкільної освіти; гнучкість, варіативність, індивідуалізація, доступність та добровільність вибору; набуття вихованцями компетентностей, необхідних для подальшої самореалізації в суспільстві.

З'ясовано, що структура інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти містить різноманітні компоненти, основними з яких є: організаційний (методичні приміщення, матеріально-технічне обладнання, електронні ресурси); структурний (нормативно-правові акти,

навчальні матеріали, методичні матеріали); функціональний (аналітична діяльність, методична діяльність, інформаційна діяльність, ресурсна діяльність); змістовий (мета, принципи, зміст, форми, методи).

Визначено, що основним складником змісту інформаційно-методичного забезпечення гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти є навчальна програма, що відображає зміст освіти, мету, завдання, очікувані результати та має логічну послідовність їхньої реалізації.

У дослідженні схарактеризовано сутність та виявлено особливості формування соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

Особливого значення у підлітковому віці, як перехідному періоді між дитинством і дорослістю, набуває процес формування соціального самовизначення, оскільки саме в цей період відбувається формування ціннісних орієнтацій, інтересів та початкових уявлень про майбутню професійну та особистісну реалізацію.

Виявлено особливості соціального самовизначення підлітків, до яких належать: потреба у самостійності та самоідентифікації; становлення ціннісних орієнтацій; активне опанування соціальних ролей; пошук професійного шляху; активний вплив соціального середовища; розвиток рефлексії; прагнення до самоствердження; емоційна нестабільність та суперечливість.

На основі аналізу теоретичних досліджень встановлено, що соціальне самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти – це процес і результат набуття підлітками в умовах позашкільної освіти ціннісних орієнтацій, первинних професійних знань, умінь і навичок, необхідних для подальшої самореалізації у суспільстві.

Схарактеризовано критерії, показники та рівні сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

Обґрунтовано, що такими критеріями є: когнітивно-аксіологічний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-практичний, рефлексивно-аналітичний.

З'ясовано, що в інформаційно-методичному забезпеченні закладів позашкільної освіти існує необхідність розробки і впровадження змісту освіти, який спрямований на формування соціального самовизначення підлітків.

Визначено педагогічні засади формування соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти.

Встановлено, що у змісті освіти щодо формування соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти необхідним є оволодіння знаннями, уміннями, навичками і цінностями, спрямованими на формування соціального самовизначення підлітків.

У процесі дослідження з'ясовано, що основними принципами формування соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти є: принцип відповідності нормативно-правовим актам; принцип єдності мети та завдань; принцип інформатизації; принцип системності; принцип доступності; принцип достатності.

Розроблено і впроваджено зміст освіти щодо формування соціального самовизначення підлітків, який відображено у навчальній програмі «Основи соціального самовизначення» для гуртків закладів позашкільної освіти, що передбачає опанування основними поняттями про соціальне самовизначення, формування ціннісних орієнтирів, активність і взаємодію у соціальному середовищі, рефлексію як метод самопізнання.

З'ясовано, що основними формами і методами формування соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти є: інтерактивні (вправи, «мозкові штурми», рольові ігри, робота в малих групах, індивідуальна робота, обговорення); інформаційно-просвітницькі (бесіди, міні-лекції, інформаційні повідомлення, бліц-опитування, відеоповідомлення); дискусійні (дискусії,

відкриті мікрофони); евристичні (творчі завдання, рефлексійні вправи); робота з ситуаціями (кейс-стаді, проблемні ситуації, сторітелінг); проектна діяльність.

Визначено, що інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти у соціальному самовизначенні підлітків – це система освітніх ресурсів, спрямованих на забезпечення освітнього процесу гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти, що сприяє формуванню соціального самовизначення підлітків.

Експериментально перевірено ефективність інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

У процесі експериментальної перевірки встановлено, що рівень сформованості соціального самовизначення підлітків у експериментальній групі, порівняно з контрольною, підвищився за всіма показниками визначених критеріїв.

Отримані результати експериментальної перевірки підтвердили ефективність запропонованого інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше визначено та теоретично обґрунтовано інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти у соціальному самовизначенні підлітків; розкрито структуру інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що містить організаційний, структурний, функціональний, змістовий компоненти.

У дисертації удосконалено сутність понять «інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти», «соціальне самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти», «інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти у соціальному самовизначенні підлітків»; основні положення щодо соціального самовизначення підлітків у

зкладах позашкільної освіти; розкрито критерії (когнітивно-аксіологічний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-практичний, рефлексивно-аналітичний), показники та рівні (високий, середній, низький) сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

Дістали подальшого розвитку зміст, форми та методи роботи закладів позашкільної освіти щодо формування та розвитку особистості підлітків.

Практичне значення дисертації полягає в розробленні та впровадженні у практику роботи закладів позашкільної освіти навчальної програми «Основи соціального самовизначення», яка отримала гриф «Схвалено для використання в освітньому процесі» (рішення Експертної комісії з позашкільної освіти Міністерства освіти і науки України від 11.03.2024 р. (протокол № 1); зареєстровано у Каталозі надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам за № 8.007-2024); методичних рекомендацій з позашкільної освіти та ін.

Ключові слова: позашкільна освіта, заклади позашкільної освіти, інформаційно-методичне забезпечення, самовизначення, соціальне самовизначення, підлітки, навчальна програма, зміст освіти, інформація, технології, освітній процес, освітні ресурси, система, компоненти, умови.

ABSTRACT

Liashchenko T.V. Informational and methodological support of out-of-school education institutions as a condition for social self-determination of adolescents. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 011 Educational and pedagogical sciences. – Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University. – Kyiv, 2026.

The dissertation is devoted to the issue of informational and methodological support of out-of-school education institutions as a condition for the social self-determination of adolescents.

In the process of research, it was determined that in modern conditions, informational and methodological support of out-of-school education institutions is of great importance and has a significant impact on the formation of social self-determination of adolescents.

The analysis of pedagogical theory and practice of educational activity showed that the informational and methodological support of out-of-school education institutions is a system of educational resources aimed at ensuring the educational process of clubs and other creative associations of out-of-school education institutions.

It was established that the informational and methodological support of out-of-school education institutions is characterized by a focus on organizing the educational process in clubs and other creative associations of out-of-school education institutions; flexibility, variability, individualization, accessibility, and voluntariness of choice; acquisition by students of competencies necessary for further self-realization in society.

It was found that the structure of informational and methodological support of out-of-school education institutions includes various components, the main ones being: organizational (methodological facilities, material and technical equipment,

electronic resources); structural (regulatory and legal acts, educational materials, methodological materials); functional (analytical activity, methodological activity, informational activity, resource activity); and content-related (goals, principles, content, forms, and methods).

It was determined that the main component of the content of informational and methodological support of clubs and other creative associations of out-of-school education institutions is the curriculum, which reflects the content of education, goals, tasks, expected results and has a logical sequence of their implementation.

The study describes the essence and reveals the features of the formation of social self-determination of adolescents in out-of-school education institutions.

Of particular importance in adolescence, as a transitional period between childhood and adulthood, is the process of forming social self-determination, since it is during this period that the formation of value orientations, interests, and initial ideas about future professional and personal realization takes place.

The features of social self-determination of adolescents were identified, which include: the need for independence and self-identification; the formation of value orientations; active mastery of social roles; the search for a professional path; the active influence of the social environment; the development of reflection; the desire for self-affirmation; emotional instability and contradiction.

Based on the analysis of theoretical research, we have established that the social self-determination of adolescents in out-of-school education institutions is the process and result of adolescents acquiring value orientations, primary professional knowledge, skills and abilities necessary for further self-realization in society.

The criteria, indicators and levels of formation of social self-determination of adolescents in out-of-school education institutions are characterized.

It is substantiated that such criteria are: cognitive-axiological, motivational-value-based, activity-practical, reflexive-analytical.

It was established that there is a need to develop and implement educational content within the informational and methodological support of out-of-school education institutions to promote the formation of adolescents' social self-determination.

The pedagogical principles of the formation of social self-determination of adolescents based on informational and methodological support of out-of-school education institutions have been determined.

It has been established that the content of education on the formation of social self-determination of adolescents based on informational and methodological support of out-of-school education institutions requires the mastery of knowledge, skills, abilities and values aimed at the formation of social self-determination of adolescents.

In the process of research, it was found that the main principles of forming social self-determination of adolescents based on informational and methodological support of out-of-school education institutions are: the principle of compliance with regulatory legal acts; the principle of unity of goals and objectives; the principle of informatization; the principle of systematicity; the principle of accessibility; the principle of sufficiency.

The content of education on the formation of social self-determination of adolescents has been developed and implemented, which is reflected in the curriculum «Fundamentals of Social Self-Determination» for clubs of out-of-school education institutions, which involves mastering the basic concepts of social self-determination, the formation of value orientations, activity and interaction in the social environment, reflection as a method of self-knowledge.

It was found that the main forms and methods of forming social self-determination of adolescents based on the informational and methodological support of out-of-school education institutions are: interactive (exercises, brainstorming, role-playing games, work in small groups, individual work, discussions); informational and educational (conversations, mini-lectures, information messages, blitz polls, video messages); discussion (discussions, open

microphones); heuristic (creative tasks, reflective exercises); work with situations (case studies, problem situations, storytelling); project activities.

Thus, it was determined that the informational and methodological support of out-of-school education institutions in the social self-determination of adolescents is a system of educational resources aimed at ensuring the educational process of clubs and other creative associations of out-of-school education institutions, which contributes to the formation of social self-determination of adolescents.

The effectiveness of the informational and methodological support of out-of-school education institutions in the formation of social self-determination of adolescents was experimentally tested.

In the process of experimental verification, it was established that the level of formation of social self-determination of adolescents in the experimental group, compared to the control group, increased according to all indicators of the specified criteria.

The results of the experimental verification confirmed the effectiveness of the proposed informational and methodological support of out-of-school education institutions in the formation of social self-determination of adolescents.

The scientific novelty of the dissertation lies in the fact that for the first time the informational and methodological support of out-of-school education institutions in the social self-determination of adolescents has been defined and theoretically substantiated; the structure of the informational and methodological support of out-of-school education institutions, which contains organizational, structural, functional, and content components, has been revealed.

The dissertation improves the essence of the concepts of «informational and methodological support of out-of-school education institutions», «social self-determination of adolescents in out-of-school education institutions», «informational and methodological support of out-of-school education institutions in the social self-determination of adolescents»; characterizes the main provisions regarding the social self-determination of adolescents in out-of-school education

institutions; reveals the criteria (cognitive-axiological, motivational-value-based, activity-practical, reflexive-analytical), indicators and levels (high, medium, low) of the formation of social self-determination of adolescents in out-of-school education institutions.

The content, forms and methods of work of out-of-school education institutions regarding the formation and development of the personality of adolescents have been further developed.

The practical significance of the dissertation lies in the development and implementation in the practice of work of out-of-school education institutions of the curriculum «Fundamentals of Social Self-Determination», which received the stamp «Approved for use in the educational process» (decision of the Expert Commission on Out-of-School Education of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated March 11, 2024 (protocol No. 1); registered in the Catalog of granting stamps to educational literature and curricula under No. 8.007-2024); methodological recommendations on out-of-school education, etc.

Keywords: out-of-school education, out-of-school education institutions, informational and methodological support, self-determination, social self-determination, adolescents, curriculum, content of education, information, technologies, educational process, educational resources, system, components, conditions.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Публікації у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»

1. Лященко Т., Ганчева В. Особливості формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді. *Нові технології навчання: збірник наукових праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»*. Київ, 2021. № 95. С. 20-30. DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3560.95.2021.02>
2. Лященко Т. В., Чуприна О. Б. Керівник гуртка: від професіоналізму до педагогічної майстерності. *Наукові записки Малої академії наук України*, 2021. № 2-3 (21-22). С. 119-127. DOI: https://doi.org/10.51707/2618-0529-2021-21_22-13
3. Лященко Т., Флярковська О., Чуприна О. Професійна компетентність керівника гуртка як складова якісної позашкільної освіти. *Проблеми освіти*, 2022. № 1(96). С. 84-304. DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.1-96.2022.18>
4. Лященко Т. В. Вплив закладу позашкільної освіти на соціальне самовизначення підлітків. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)*, 2023. № 1(18). С. 13-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/scjkhna_2023_1_4
5. Лященко Т., Флярковська О., Дименко Р., Мельничук В. Упровадження єдиної електронної системи звітності у діяльність психологічної служби у системі освіти України. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. Випуск 3. Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 24-31. URL: <https://journals.academ.vinnica.ua/index.php/ped-psyh/issue/view/6/6>
6. Лященко Т. В., Флярковська О. В., Дименко Р. А., Мельничук В. О. Управлінські засади діяльності психологічної служби в системі освіти України. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-*

педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 106-113.

URL: <http://journals.kogpa.te.ua/index.php/pedagogy/issue/view/18/17>

7. Лященко Т. В., Флярковська О. В., Мельничук В. О., Упровадження інноваційних підходів у роботу фахівців психологічної служби системи освіти України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: педагогіка та психологія*, 2024. № 5. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-9199-2024-5-10-03>

8. Лященко Т. Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти: основні засади та сучасний стан. *Проблеми освіти*, 2024. № 2(101). 256-277. DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-101.2024.17>

9. Лященко Т. Актуальність проблеми соціального самовизначення підлітків у контексті сучасних викликів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та молоді*, 2024. № 28(2). С. 4-18. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-2-4-18>

10. Лященко Т. В., Вайнола Р. Х. Партнерство закладу позашкільної освіти та сім'ї як чинник самовизначення особистості дитини. *Проблеми освіти*, 2025. № 1(102), С. 468-485. DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.1-102.2025.32>

**Публікації в закордонних виданнях,
проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та
Scopus**

11. Chovriy, S., Pryhalinska, T., Yasnohurska, L., Lukyanyk, L., Liashchenko, T., Kostenko, L., Tambovska, K., Tyulpa, T., Suiusanov, L., & Anushkevych, V. (2026). Information and Advisory Environment in Education: Organizational and Technological Perspectives. *International Journal of Basic and Applied Sciences*, 15(1), 1-10. DOI: <https://doi.org/10.14419/mksge685>

**Публікації, у яких додатково відображені результати дослідження
(статті в інших виданнях, матеріали конференції, тощо)**

12. Лященко Т. В. Освітній менеджмент: особливості управлінської діяльності керівника закладу позашкільної освіти в умовах сучасних викликів. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: педагогіка*, 2023. № 2. С. 56–63. DOI: <https://doi.org/10.54929/pmtp-2023-2-04-02>

13. Лященко Т. В. Соціальне самовизначення підлітків як ознака входження у структуру суспільства. *Модернізація педагогічної освіти у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу* : збірник матеріалів міжнародного форуму, м. Київ, 16 лютого 2023 / за заг. Ред. Проф. В. П. Андрущенка. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. С. 402-404. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/40791/Forum_zbirnyk%20materialiv_2023.pdf?sequence=1&isAllowed=y

14. Лященко Т. Соціальне самовизначення підлітків як передумова соціальної успішності. *Соціальне і правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні в умовах безпекових викликів*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, (м. Київ, 27 квітня 2023 р.) / за заг. Ред. : П. В. Горінова, Р. Г. Драпушка; Навчально-науковий інститут права УДУ імені Михайла Драгоманова. Київ : Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2023. С. 168-171. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9c69a201-1e7c-439c-9164-e168ea1a5e4c/content#page=168>

15. Лященко Тетяна, Вайнола Ренате. Проблема самовизначення підлітків в умовах закладу позашкільної освіти в сучасних наукових дослідженнях. *Актуальні проблеми соціальної роботи та інклюзивної освіти в сучасних умовах* [Електронне видання] : матеріали I Всеукраїнської наук.-практ. Конф. (Дрогобич, 4-5 травня 2023 р.). Дрогобич : ДДПУ імені

І. Франка, 2023. С. 69-74. URL: <https://fhpp.dspu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/10/zbirnyk-konferenciyi-3-4-travnnya-2023-r.pdf#page=70>

16. Лященко Т. В. Філософське осмислення феномену соціального самовизначення особистості. *Філософія та горизонти творчості в а-хронотонічності сучасної культури*. Матеріали IV Міжнар. Наук.-практ. Конф., Київ, 2023 р. / Уклад.: Р.М. Богачев, А.Ю. Самарський, Н.В. Денисенко, Т.В. Щириця. Київ, 2024. С. 74-77. <https://creativity.kpi.ua/>

17. Лященко Т. В. Педагогічні засади формування соціально успішної особистості в умовах закладу освіти. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27 жовтня 2023 р.: збірник наукових праць. Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2023. С. 175-178. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5170a406-ae72-4fa7-a591-4719cf4c9615/content#page=175>

18. Лященко Т. В. Ідентичність як основа соціального самовизначення підлітків. *Наука та освіта в умовах викликів сьогодення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Міжнародний гуманітарний дослідницький центр (Чернігів, 16 грудня 2023 р). Research Europe, 2023. С. 257-259. URL: <https://researcheurope.org/wp-content/uploads/2023/12/re-16.12.2023.pdf#page=257>

19. Лященко Т. В. Роль закладів позашкільної освіти у формування соціально успішної особистості: виклики сьогодення. *Зростаюча особистість у смислоціннісних обрисах*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23 листопада 2023 р.). Івано-Франківськ: «НАІР», 2023. С.150-156.

URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739274/1/Zbirnyk-23.11.2023.pdf#page=151>

20. Лященко Т. В. Особливості діяльності керівника гуртка в умовах сучасних викликів. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2023 рік. Івано-Франківськ: НАІР,

D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%9C%D0%90%D0%A2%D0%95
 %D0%A0I%D0%90%D0%9BI%D0%92_%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%9
 6%D0%BD-2025.pdf#page=174

**Наукові праці, які додатково відображають
 наукові результати дисертації**

25. Лященко Т.В. Основи соціального самовизначення : навч. прогр. з позашкільної освіти. Київ. 2023. 20 с. ІМЗО. URL: <https://surl.li/gpyewq>

26. Лященко Т. В., Флярковська О .В. Освітня програма підвищення кваліфікації «Формування емоційного інтелекту учнів: від абетки емоцій до життєвої компетентності». ІМЗО. URL: <https://surl.lt/bjfpny>

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	33
1.1. Інформаційно-методичне забезпечення в полі досліджень педагогічної науки	33
1.2. Структура і зміст інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти	55
1.3. Сучасний стан інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти	67
Висновки до першого розділу	83
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА СТАН ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	85
2.1. Соціальне самовизначення особистості як педагогічна проблема	85
2.2. Особливості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти	98
2.3. Критерії, показники та рівні соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти	116
Висновки до другого розділу	154
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ДІЄВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК УМОВИ СОЦІАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ	157
3.1. Розробка інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків	157

	19
3.2. Оцінка та аналіз результатів упровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти як умови соціального самовизначення підлітків	179
Висновки до третього розділу	210
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	217
ДОДАТКИ	243

ВСТУП

Одним із пріоритетних завдань системи освіти України в контексті сучасних викликів є орієнтація педагогічної діяльності на формування в здобувачів суспільно значущих цінностей, задоволення природних потреб особистості у самовираженні, самоствердженні, прагненні до самореалізації та соціальному самовизначенні.

Особлива роль у цьому процесі належить позашкільній освіті, яка, будучи важливою ланкою безперервної освіти, забезпечує необхідні умови для формування всебічно розвиненої особистості, здатної адаптуватися до динамічних змін суспільства та брати активну участь у його житті. Рівень суспільного запиту на функціонування та розвиток позашкільної освіти є традиційно високим: так, станом на 1 січня 2025 року в Україні функціонував 1151 заклад позашкільної освіти, забезпечуючи освітні потреби 781 388 вихованців, учнів та слухачів.

Нормативно-правову основу позашкільної освіти та діяльності відповідних закладів становлять базові акти законодавства України. Зокрема, концептуальні засади галузі визначено у Законах України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», «Про інформацію». Стратегічні напрями її розвитку, орієнтовані на підтримку особистості, окреслено в Указах Президента України «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді», «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» (2020–2025 роки) та «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року». Відповідно до визначених правових і стратегічних орієнтирів, ключовим завданням сучасної системи позашкільної освіти є формування креативної особистості – конкурентоспроможної, мобільної на ринку праці та здатної до навчання впродовж життя. Реалізація цієї мети спонукає заклади до застосування засобів, які корелюють із актуальними запитами суспільства та динамічними змінами зовнішнього середовища.

Такий підхід дає змогу не лише реагувати на поточні виклики, а й ефективно прогнозувати необхідні трансформації в освітньому процесі.

Теоретико-методичні засади функціонування позашкільної освіти та стратегії розвитку закладів позашкільної освіти ґрунтовно висвітлено в наукових доробках провідних українських дослідників. Зокрема, концептуальні основи галузі розкрито у працях О. Биковської; особливості соціального становлення учнівської молоді в умовах комплексного позашкільного закладу розглядає О. Литовченко; теоретичні підходи до формування гуманного розвивального середовища та організації педагогічного процесу обґрунтовано в роботах Л. Сущенко та Т. Сущенко; питання самореалізації творчої особистості в художньо-естетичному просторі досліджено С. Уваровою та ін.

Із початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну заклади позашкільної освіти оперативно адаптувалися до викликів воєнного стану, забезпечуючи безперервність розвитку особистості відповідно до національних пріоритетів. Водночас інтенсифікація глобальних суспільних трансформацій актуалізує потребу у виробленні кожним суб'єктом власної позиції та ціннісного ставлення до навколишніх подій у процесі соціального самовизначення особистості. Ця проблема, що неодноразово висвітлювалася вченими в педагогічному аспекті у різноманітних суспільно-політичних умовах (Т. Алексеєнко, К. Безрук, І. Бех, І. Бодрова, Ю. Васюк, Л. Канішевська, С. Кельнер, О. Литовченко, С. Максименко, Л. Неїжпапа, Ж. Петрочко, В. Радул, М. Савчин, В. Тернопільська, М. Уйсімбаєва та ін.), набуває сьогодні особливої актуальності.

Нині заклади позашкільної освіти виступають важливим соціокультурним простором, у межах якого створюються можливості для активного включення здобувачів освіти до соціально значущої діяльності, осмислення суспільних процесів і формування власної життєвої позиції. У зв'язку з цим особливої ваги набуває проблема соціального самовизначення

підлітків – вікової групи, що відзначається таким рівнем когнітивного розвитку, який дає змогу особистості не лише репродукувати знання, а й трансформувати їх у власну систему ціннісних орієнтацій, самостійно визначаючи своє місце в соціумі.

Висока психологічна готовність підлітка до самодетермінації зумовлена активним процесом дорослішання та потребою в самореалізації. Прагнення до самовизначення підкріплюється стійкою мотивацією до пошуку суспільного визнання, розвитку когнітивної сфери й комунікативних стратегій поведінки, а також реалізації лідерського потенціалу в колі однолітків. Зазначені особливості вікового розвитку є суголосними з можливостями закладів позашкільної освіти, у межах яких створюються умови для підтримки соціальних ініціатив особистості та її активного самоствердження в соціумі.

Важливою умовою цілеспрямованого впливу позашкільної освіти на процес соціального самовизначення підлітків виступає інформаційно-методичне забезпечення освітнього процесу. Саме через оновлення його змісту, форм і методів роботи стає можливим формування цілісного розвивального середовища, що стимулює підлітка до усвідомленого вибору життєвого шляху та соціально відповідальної поведінки.

Проблеми інформаційно-методичного забезпечення в освітній галузі знайшли відображення у працях таких учених: Т. Биковський (методика навчання інформаційних технологій у позашкільних навчальних закладах); Н. Дец, О. Жильцов, А. Карпенко, С. Мороз, О. Калашник; Н. Вакуленчик, О. Гришко, Л. Калініна, Н. Мінчан, Г. Ожубко, В. Петров (інформаційне забезпечення управлінської діяльності керівника закладу освіти); К. Гораш, В. Мачуський, В. Сидоренко (науково-методичний супровід педагогічних працівників); О. Бешенцова, Н. Маланюк, Н. Савельєва (особливості розробки навчально-методичного забезпечення освітнього процесу в сучасних умовах) та ін.

Водночас, попри наявний науковий доробок щодо розвитку особистості підлітків і функціонування закладів позашкільної освіти, проблема соціального самовизначення підлітків у взаємозв'язку з інформаційно-методичним забезпеченням освітнього процесу залишається недостатньо дослідженою.

Формування соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти переважно здійснюється фрагментарно, без належного науково-методичного обґрунтування та цілісного підходу до організації відповідного забезпечення. Це дає підстави для виокремлення таких основних суперечностей:

- між суспільним запитом на формування соціально зрілої, самодетермінованої особистості підлітка та недостатньою спрямованістю освітнього процесу закладів позашкільної освіти на реалізацію цього завдання;
- між усвідомленням значущості соціального самовизначення підлітків і недостатнім рівнем розробленості інформаційно-методичного забезпечення його формування;
- між потребою підлітків у самовизначенні та відсутністю науково обґрунтованих змісту, форм і методів відповідного педагогічного впливу в умовах позашкільної освіти.

Таким чином, соціальна значущість окресленої проблеми, виявлені суперечності, об'єктивна потреба освітньої практики і водночас недостатній рівень її наукової розробленості зумовили вибір теми дисертації **«Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків»**.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконане відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної освіти та соціальної роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова у контексті вивчення комплексної проблеми «Психолого-педагогічні засади

професійної підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності».

Дослідження також пов'язане з темою науково-дослідної роботи Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» «Управлінські засади діяльності психологічної служби у системі освіти України» (номер державної реєстрації роботи: 0123U100522).

Дисертація виконана відповідно до освітньо-наукової програми «Освітні, педагогічні науки» за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Тему дослідження затверджено вченою радою Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 5 від 27 квітня 2023 р.).

Мета дослідження: здійснити теоретичне обґрунтування, розробку та експериментальну перевірку інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми в теорії та педагогічній практиці.
2. Розкрити структуру і зміст інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти.
3. Схарактеризувати сутність та виявити особливості формування соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.
4. Розробити педагогічні засади формування соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти.
5. Експериментально перевірити ефективність інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

Об'єкт дослідження: соціальне самовизначення підлітків.

Предмет дослідження: інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

Теоретико-методологічні основи дослідження:

- теоретичні положення щодо позашкільної освіти, діяльності закладів позашкільної освіти, відображені у роботах О. Биковської, Т. Биковського, В. Вербицького, О. Литовченко, В. Мачуського, Г. Пустовіта, Л. Сущенко, Т. Сущенко та ін.;

- концепції методичної роботи закладу освіти, розкриті у працях Л. Березівської, М. Голубенко, Г. Ковганич, Н. Савельєвої та ін.;

- ідеї самовизначення особистості, відображені у працях Г. Костюка, О. Киричука, Т. Титаренко та ін.;

- теоретичні положення щодо соціального самовизначення, представлені у працях Т. Кравченко, І. Ніколаєску, М. Павлюк, О. Флярковської, В. Шахрай та ін.;

- концепції соціального самовизначення у підлітковому віці, представлені у працях І. Булах, О. Докукіної, В. Зарицької, Л. Неїжпапи та ін.

Для досягнення мети та вирішення завдань дослідження застосовувалися **методи:**

- теоретичні: системний аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури для визначення об'єкта, предмета, мети дослідження, формулювання його завдань, уточнення сутності понять; синтез, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних та емпіричних даних для обґрунтування особливостей соціального самовизначення підлітків та відповідного інформаційно-методичного забезпечення даного процесу;

- емпіричні: діагностичні (метод незалежних експертних оцінок, наративні методики, анкетування, ранжування, бесіди, тестування, кейс-метод, розв'язання проблемних ситуацій та їхній аналіз), контент-аналіз навчальних програм, педагогічний експеримент (констатувальний,

формувальний і контрольний етапи) для визначення рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків, перевірки ефективності інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти як умови соціального самовизначення підлітків;

– статистичні: методи математичної статистики для опрацювання результатів експериментальної роботи, з метою визначення динаміки кількісних змін у рівнях сформованості соціального самовизначення підлітків; кількісної обробки даних та визначення статистичної значущості отриманих результатів у ході експерименту.

Експериментальною базою дослідження стали заклади позашкільної освіти Запорізької, Кіровоградської, Дніпропетровської, Харківської областей та м. Києва: Комунальний позашкільний навчальний заклад «Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості», Центр науково-технічної творчості молоді «Сфера» Оболонського району міста Києва, Центр позашкільної роботи Святошинського району міста Києва, Заклад позашкільної освіти «Центр дитячої та юнацької творчості Шевченківського району» Запорізької міської ради, Комунальний заклад позашкільної освіти «Дніпропетровський обласний центр науково-технічної творчості та інформаційних технологій учнівської молоді» Дніпропетровської обласної ради», Комунальний заклад «Харківська обласна Мала академія наук Харківської обласної ради», а також Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» та Комунальний заклад «Безлюдівський юридичний ліцей імені І. Я. Підкопая Безлюдівської селищної ради».

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

– вперше визначено та теоретично обґрунтовано поняття «інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти у соціальному самовизначенні підлітків»; розкрито структуру інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що містить

організаційний, структурний, функціональний, змістовий компоненти; визначено критерії (когнітивно-аксіологічний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-практичний, рефлексивно-аналітичний), показники та рівні (високий, середній, низький) сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти

- удосконалено сутність понять «інформаційно-методичне забезпечення», «соціальне самовизначення підлітків», основні положення щодо соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти;

- дістали подальшого розвитку зміст, форми та методи роботи закладів позашкільної освіти щодо формування та розвитку особистості підлітків.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні та впровадженні у практику роботи закладів позашкільної освіти інформаційно-методичного забезпечення, що містить: навчальну програму «Основи соціального самовизначення» (гриф «Схвалено для використання в освітньому процесі», рішення Експертної комісії з позашкільної освіти Міністерства освіти і науки України від 11.03.2024 р. (протокол № 1); зареєстровано у Каталозі надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам за № 8.007-2024); методичні рекомендації з позашкільної освіти.

Матеріали дослідження можуть бути використані педагогічними працівниками закладів позашкільної освіти для розроблення методичних рекомендацій, планів виховної роботи, освітніх програм та інших видів педагогічної роботи; науково-педагогічними працівниками та здобувачами вищої освіти закладів вищої освіти освітніх програм «Соціальна педагогіка», «Соціально-виховна робота з дітьми та молоддю». «Позашкільна освіта»; науковцями та іншими фахівцями у сфері освіти.

Впровадження результатів дослідження здійснено шляхом введення в освітній процес закладів позашкільної освіти інформаційно-методичного забезпечення у формуванні соціального самовизначення підлітків, що

підтверджено відповідними довідками, а саме: Комунальний позашкільний навчальний заклад «Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості» (довідка № 564/01-18 від 12.09.2025 р.), Центр науково-технічної творчості молоді «Сфера» Оболонського району міста Києва (довідка № 21/1 від 25.08.2025 р.), Центр позашкільної роботи Святошинського району міста Києва (довідка № 214 від 12.11.2025 р.), Заклад позашкільної освіти «Центр дитячої та юнацької творчості Шевченківського району» Запорізької міської ради (№ 96 від 09.07.2025 р.), Комунальний заклад позашкільної освіти «Дніпропетровський обласний центр науково-технічної творчості та інформаційних технологій учнівської молоді» Дніпропетровської обласної ради» (довідка № 184/01-29 від 15.09.2025 р.), Комунальний заклад «Харківська обласна Мала академія наук Харківської обласної ради» (довідка № 299 від 31.12.2025), Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» (довідка № 22.1/10-146 від 20.06.2025 р.), Комунальний заклад «Безлюдівський юридичний ліцей імені І. Я. Підкопая Безлюдівської селищної ради» (довідка № 01-21/382 від 30.10.2025 р.).

На різних етапах дослідження впродовж 2022–2025 рр. було задіяно 397 осіб, з них: вихованці закладів позашкільної освіти – 372 особи, керівники гуртків закладів позашкільної освіти – 25 осіб. До експерименту було залучено підлітків віком 14-16 років, вихованців Комунального позашкільного навчального закладу «Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості», Центру науково-технічної творчості молоді «Сфера» Оболонського району міста Києва, Центру позашкільної роботи Святошинського району міста Києва, Закладу позашкільної освіти «Центр дитячої та юнацької творчості Шевченківського району» Запорізької міської ради, Комунального закладу позашкільної освіти «Дніпропетровський обласний центр науково-технічної творчості та інформаційних технологій учнівської молоді» Дніпропетровської обласної ради».

Особистий внесок здобувача. У статті «Особливості формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді», опублікованій у співавторстві з

В. Ганчевою, авторським є аналіз результатів впровадження в діяльність закладів освіти змісту і форм роботи, спрямованих на формування ціннісних орієнтацій особистості та громадянського становлення учнівської молоді. У статті «Керівник гуртка: від професіоналізму до педагогічної майстерності», опублікованій у співавторстві з О. Чуприною, авторським є аналіз понять «педагогічний професіоналізм» та «педагогічна майстерність», а також дослідження критеріїв педагогічної майстерності, що визначають рівень професіоналізму педагога. У статті «Професійна компетентність керівника гуртка як складова якісної позашкільної освіти», опублікованій у співавторстві з О. Флярковською та О. Чуприною, авторським є аналіз кадрового та методичного потенціалу закладів позашкільної освіти. У статті «Упровадження єдиної електронної системи звітності у діяльність психологічної служби у системі освіти України», опублікованій у співавторстві з О. Флярковською, Р. Дименко та В. Мельничук, авторським є обґрунтування необхідності вдосконалення методичного забезпечення діяльності психологічної служби у системі освіти України. У статті «Управлінські засади діяльності психологічної служби в системі освіти України», опублікованій у співавторстві з О. Флярковською, Р. Дименко та В. Мельничук, авторським є аналіз науково-методичного забезпечення психологічного супроводу та соціально-педагогічної роботи в системі психологічної служби. У статті «Упровадження інноваційних підходів у роботу фахівців психологічної служби системи освіти України», опублікованій у співавторстві з О. Флярковською та В. Мельничук, авторським є аналіз основних форм методичного супроводу працівників психологічної служби системи освіти України. У статті «Партнерство закладу позашкільної освіти та сім'ї як чинник самовизначення особистості дитини», опублікованій у співавторстві з Р. Вайнолою, авторським є аналіз результатів опитування батьків щодо їхньої співпраці з педагогічним колективом закладу освіти та залученості батьків до супроводу дитини в освітньому процесі. У статті «Information and Advisory Environment in

Education: Organizational and Technological Perspectives», опублікованій у співавторстві з С. Човрій, Т. Пригалінською, Л. Ясногурською, Л. Лук'яник, Л. Костенко, К. Тамбовською, Т. Тюльпою, Л. Суйусановим, та В. Анушкевичем, авторським є визначення та характеристика ключових компонентів інформаційно-консультативного середовища закладу освіти. У тезах «Проблема самовизначення підлітків в умовах закладу позашкільної освіти в сучасних наукових дослідженнях», опублікованій у співавторстві з Р. Вайнолою, авторською є характеристика особливостей діяльності закладів позашкільної освіти. В освітній програмі підвищення кваліфікації «Формування емоційного інтелекту учнів: від абетки емоцій до життєвої компетентності», опублікованій у співавторстві з О. Флярковською, розроблено теми: «Розвиток соціальних навичок і навичок співпраці: емпатія та побудова соціальних стосунків», «Творчий підхід до навчання та життя: зміцнення у здобувачів освіти почуття цінності та індивідуальності», «Зміцнення емоційної стійкості: розвиток здатності долати труднощі й негаразди».

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки, теоретичні та практичні результати дослідження представлено автором у доповідях на наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, форумах, проблемно-пошукових полілогах, круглих столах, вебінарах, фестивалях різного рівня:

– *міжнародні*: «Зростаюча особистість у смислоціннісних обрисах» (Україна, м. Київ, 23.11.2023); «Наука та освіта в умовах викликів сьогодення» (Україна, м. Чернігів, 16.12.2023); «Наука і освіта в глобальному та національному вимірах: виклики, загрози, перспективи розвитку» (Україна, м. Полтава, 22-23.02.2024); «Соціальна політика: виклики часу» (Україна, м. Київ, 24.04.2024); «Наукова еліта у розвитку держав» (Україна, м. Київ, 15.07.2024); «Сучасні тенденції розвитку соціальної роботи в Україні та зарубіжжі» (Україна, м. Івано-Франківськ, 15-16.05.2024) «Соціальна політика: виклики часу» до 190-річчя Українського державного університету

імені Михайла Драгоманова (Україна, м. Київ, 09.04.2025); «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв, 17.10.2025); «Стратегічні орієнтири освіти та реабілітації в умовах воєнного стану та повоєнного часу: проблеми, рішення, перспективи» (29.10.2025); «Педагоги позашкільної освіти: сучасні реалії та перспективи» (18.12.2025);

– *всеукраїнські*: «Соціальне і правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні в умовах безпекових викликів» (Україна, м. Київ, 27.04.2023); «Стратегії наукового пошуку в соціальній роботі, соціальній педагогіці та соціальній освіті: поліфункціональність ідей» (Україна, м. Тернопіль, 4-5.05.2023); «Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях» (Україна, м. Харків, 27.10.2023); «Формування соціальної успішності учнів в закладі позашкільної освіти: стратегія, суб'єкти, зміст» (Україна, м. Київ, 21.03.2023); «Освіта і наука – 2023» (Україна, м. Київ, 05.04.2023); «Ефективні практики подолання освітніх втрат і освітніх розривів» (Україна, м. Київ, 28.09.2023); «Навчальна програма позашкільної освіти» (Україна, м. Київ, 10.11.2023); «Освіта і наука – 2024» (Україна, м. Київ, 08.04.-12.04.2024); «Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал» (Україна, м. Київ, 09.05.2024); «Втягнення дітей у військові конфлікти: кримінально-правові та психолого-педагогічні механізми реагування» (Україна, м. Харків, 25.10.2024); «Стратегічні орієнтири та інноваційні практики утвердження української національної ідентичності в умовах воєнного стану» (Україна, м. Київ, 03.04 2025); «Освіта і наука – 2025» (Україна, м. Київ, 7.04-11.04.2025);

– *регіональні*: щорічні звітно-наукові конференції професорсько-викладацького складу Українського державного університету імені Михайла Драгоманова;

– *на засіданнях* кафедри соціальної освіти та соціальної роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (2022-2025 рр.).

Публікації. Основні матеріали дисертації відображені в 26 наукових та науково-методичних працях (16 – одноосібні), з них: 11 статей у наукових фахових виданнях, 1 з яких індексується у Web of Science, 13 публікацій у збірниках матеріалів конференцій, 2 – інші навчально-методичні видання.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (241 найменування), з них 37 іноземною мовою та додатків. Загальний обсяг роботи становить 249 сторінок. Робота містить 18 таблиць та 28 рисунків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

1.1. Інформаційно-методичне забезпечення в полі досліджень педагогічної науки

В умовах системної модернізації освітньої галузі та активного впровадження інноваційних технологій питання інформаційно-методичного забезпечення освіти набуває особливого значення. Відповідно, теоретичне обґрунтування феномену «інформаційно-методичне забезпечення» потребує визначення базових понять, на яких ґрунтується концепція дослідження.

Зокрема, у питанні інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти особливої уваги заслуговують такі дефініції, як: «інформація», «інформаційне забезпечення», «методичне забезпечення», «навчально-методичне забезпечення», «науково-методичне забезпечення» та ін.

Аналіз наукового дискурсу свідчить, що проблеми інформації та її забезпечення є предметом фундаментальних міждисциплінарних розвідок зарубіжних науковців. Зокрема, К. Шеннон розглядає інформацію як подолану невизначеність знань суб'єкта про щось [236]. Г. Саймон розглядає її як критичний ресурс для прийняття рішень за умов обмеженої раціональності [237]. У роботах К. Ерроу інформація постає ключовим чинником ефективності вибору [205], тоді як Н. Вінер визначає її основою забезпечення управління та зворотного зв'язку в складних системах [240].

Сучасне нормативно-правове поле України конкретизує ці положення. Так, у Законі України «Про інформацію» (ст. 1) зазначено, що це «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [137]. При цьому статтями 2 та 5 Закону задекларовано принципи відкритості, доступності та право кожного на вільне

одержання й використання інформації для реалізації своїх законних інтересів.

Ми враховуємо також, що вихідним для розуміння сутності досліджуваного поняття є його загальномовне трактування. Так, «Словник української мови» подає найбільш узагальнену дефініцію, визначаючи інформацію як відомості про будь-які події, чиюсь діяльність або повідомлення про щось [166, с. 503].

Натомість, у галузевих словниках це визначення набуває специфічних ознак відповідно до сфери застосування. Зокрема, суголосним із законодавчим підходом є тлумачення у «Багатомовному юридичному словнику-довіднику», де акцент зміщується на документованість та публічність відомостей про явища у суспільстві та державі [5, с. 208]. У свою чергу, «Економічний словник» (за ред. Й. Завадського) розглядає інформацію через призму системного підходу – як сукупність даних про зміни, що відбуваються всередині системи та в її навколишньому середовищі [50].

Найбільш релевантним для нашого дослідження є підхід, представлений в «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка. Автор не лише етимологічно обґрунтовує термін (від лат. *informatio* – пояснення, викладення), а й визначає інформацію як зміст повідомлення, що розглядається в аспекті його передачі у часі й просторі та результативності взаємодії людини зі світом [40].

У контексті управлінських та психолого-педагогічних студій науковці поглиблюють зміст цього поняття. Зокрема, Н. Мінчак та Г. Ожубко акцентують увагу на здатності інформації зменшувати рівень невизначеності знання про конкретний суб'єкт [106].

С. Кудрявцева та В. Колос під інформацією розуміють соціально значущі дані та знання [78], а Л. Калініна визначає її як сукупність відомостей, отриманих у результаті пізнання чи дослідження та переданих у різний спосіб (звуковий, графічний, технічний) [59, с. 124-125].

Отже, узагальнення наведених дефініцій дає змогу констатувати, що інформація – це сукупність відомостей, фактів та даних, отриманих у результаті активного пошуку, пізнання та комунікації, які слугують основою для прийняття рішень і розвитку суб'єкта.

Варто наголосити, що саме інформація виступає першоджерелом формування знань особистості. Це актуалізує аналіз терміну «забезпечення», який у контексті нашого дослідження визначає змістову та функціональну повноту інформаційного супроводу освітнього процесу.

В тлумачному словнику української мови термін «забезпечувати» означає «створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось, задовольняти кого-небудь у якихось потребах» [166, с. 18]. У словниково-довідниковій літературі дефініцію «забезпечення» визначають, як «сукупність дій чи засобів, спрямованих на створення умов для здійснення певного процесу, чи досягнення мети» («Юридична енциклопедія» [201]); як «надання умов, потрібних для функціонування» («Словник іншомовних слів» [165]).

О. Комліченко відзначає як сутнісну ознаку забезпечення те, що воно передбачає оптимальне функціонування навчального процесу на всіх його етапах [70, с. 272].

Р. Вайнола та Л. Неїжпапа розглядають забезпечення в контексті ресурсного підходу. Зокрема, педагогічне забезпечення дослідниці визначають як сукупність педагогічних умов для здійснення даного процесу [25].

Таким чином, забезпечення – це процес або результат створення умов, ресурсів, засобів, що необхідні для реалізації певної діяльності, підтримки функціонування системи.

У контексті нашого дослідження забезпечення розглядаємо як цілеспрямований процес створення, добору, систематизації та впровадження ресурсів, засобів, матеріалів та умов, необхідних для ефективної організації

освітньої взаємодії. Синтез цього поняття з категорією «інформація» дозволяє конкретизувати сутність інформаційного забезпечення.

Так, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» це поняття трактується як безпосереднє надання необхідних відомостей, а також діяльність із організації банків даних [30, с. 375]. Більш розгорнуту характеристику цього феномену в контексті управління та організації навчання пропонує В. Петров, розглядаючи інформаційне забезпечення як спеціально організовану систему збору, обробки й накопичення чітко визначеного масиву даних, що відображає основні вектори освітнього процесу [123].

О. Бандурка стверджує, що інформаційне забезпечення – це органічне поєднання роботи щодо визначення змісту, обсягів, якості інформації, а також заходів щодо раціональної організації процесів збирання, систематизації, накопичення та обробки цієї інформації шляхом використання різноманітних методів, методик і технічних засобів [6].

О. Гришко визначає інформаційне забезпечення як процес, що ґрунтується на системі інформаційних складників: ресурсів, технологій, технічних засобів та інформаційних систем [42].

Інформаційні технології забезпечують інформаційний процес і передбачають збір, збереження, обробку та використання інформації за допомогою технічних та програмних засобів [20].

Подібні складники інформаційного забезпечення виокремлює й І. Стреблянська, а саме: інформаційні технології, інформаційні ресурси, технічні засоби та програмне забезпечення. На думку дослідниці, інформаційні ресурси є сукупністю даних, знань, відомостей, інформації; інформаційні технології являють собою сукупність засобів і методів збору, реєстрації, обробки, накопичення та доведення до користувача необхідних даних на основі використання технічних засобів та програмного забезпечення [171].

С. Ніколаєнко визначає інформаційне забезпечення закладу освіти як систему друкованих, електронних джерел інформації, а також технічних та організаційних інструментів, що сприяють отриманню, накопиченню систематизації, аналізу та зберіганню необхідної інформації [170].

Як бачимо, у науковій літературі поняття «інформаційне забезпечення» в широкому розумінні розглядається як сукупність певним чином організовуваної, збережуваної та контрольованої інформації, зафіксованої на носіях системи, а також як процес забезпечення інформацією. Воно часто зустрічається у зв'язку з дослідженням управлінської діяльності закладом освіти.

Питання менеджменту в освіті були предметом дослідження Т. Биковського, Н. Вакуленчика, В. Жигіря, І. Мосякової, Т. Свирської, В. Тернопільської та ін.

Інформаційне забезпечення управління закладом освіти передбачає вибір і відповідну обробку даних, що характеризують стан його освітньої системи. До основних функцій інформаційного забезпечення управління закладом освіти належать:

- задоволення потреби всіх учасників освітнього процесу у інформації, що необхідна для забезпечення їхньої злагодженої взаємодії;
- інформування про стан освітнього процесу у закладі освіти, про рівень навчальних досягнень здобувачів освіти, професійну кваліфікацію педагогів, забезпеченість необхідними засобами навчання тощо;
- передача та обмін між учасниками освітнього процесу інформацією, що стосується їхньої діяльності та взаємодії [27].

У даному контексті інформаційне забезпечення є процесом, що передбачає своєчасне надання та отримання необхідної і достатньої інформації для прийняття управлінських рішень, що забезпечують ефективну діяльність закладу освіти в цілому та усіх його структурних елементів. Воно є сукупністю реалізованих рішень щодо обсягів інформації, її якісного та кількісного складу, розміщення і форм організації [122].

З огляду на зазначене, інформаційне забезпечення освітнього процесу передбачає доступність та достатність інформації для організації якісного освітнього процесу.

Стрімкий розвиток технологій та виклики сьогодення вимагають від сучасної освіти все більш активного використання інформаційних і комунікаційних технологій в усіх сферах діяльності закладу освіти (управлінській, освітній, фінансовій). Передумовами до виникнення такої необхідності стало зростання кількості інформаційних потоків, необхідність оперативного аналізу діяльності закладу освіти та своєчасне коригування ситуації; важливість швидкого доступу та можливість обробки баз електронних даних [43].

Зокрема, використання інформаційних і комунікаційних технологій в освітній діяльності закладу освіти зумовлене потребою модернізації освітнього процесу, підвищення його ефективності, доступності та індивідуальності.

В умовах сучасних викликів організація якісного освітнього процесу неможлива без використання інформаційно-комунікаційних технологій та технологій дистанційного навчання, адже «саме така форма здатна забезпечити найбільш ефективний процес навчання за рахунок перенесення освітнього процесу в електронне середовище» [107, с. 288]. Інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій сприяє активному залученню здобувачів освіти в освітній процес [208]. Електронні освітні ресурси, віртуалізація освітньої діяльності дозволяють здобувачам освіти самостійно опановувати навчальні дисципліни та поглиблювати вже наявні знання [214].

Таким чином, інформаційне забезпечення передбачає наявність і використання інформаційних та комунікаційних технологій, що і формують інформаційно-освітнє середовище закладу освіти. Саме воно виступає платформою, яка об'єднує всі компоненти освітнього процесу та забезпечує їх взаємодію [232].

Найважливішим структурним компонентом інформаційно-освітнього середовища, на думку С. Тітова та О. Тітової, є електронний комплекс навчально-методичного забезпечення, який може містити наступні елементи: електронні підручники, віртуальні лабораторні комплекси, презентації, посилання на додаткові інформаційні ресурси тощо [186].

Л. Неїжпапа та О. Міщенко визначають інформаційно-освітнє середовище закладу освіти як важливий аспект сучасного освітнього процесу, основною метою якого є «створення сприятливих умов для навчання, що забезпечують доступ до необхідних інформаційних ресурсів, а також сприяють розвитку професійних та особистісних якостей здобувачів освіти» [114, с. 270]. Серед важливих елементів інформаційно-освітнього середовища дослідниці виокремлюють електронні бібліотеки, платформи для дистанційного навчання та інші технологічні засоби, які дозволяють забезпечити ефективний та гнучкий освітній процес.

Отже, нами з'ясовано, що інформаційне забезпечення є комплексом друкованих та електронних джерел інформації, а також технічних та організаційних інструментів, що сприяють отриманню, накопиченню, систематизації, аналізу та зберіганню необхідної інформації для організації якісного освітнього процесу.

Досягнення мети та розв'язання завдань нашого дослідження зумовлюють необхідність уточнення сутності терміна «методичне забезпечення закладу освіти», який у єдності з інформаційним складником формує цілісну систему підтримки освітньої взаємодії.

У сучасній педагогічній науці методичне забезпечення розглядається як цілісна система засобів, що спрямовані на організаційно-педагогічний, науково-методичний та дидактичний супровід освітнього процесу.

В. Кремень наголошує, що методичне забезпечення – це важливий елемент оновлення освітньої системи, що пов'язаний з її соціальним значенням і адаптацією до змін у суспільстві. Освітні матеріали, методики мають відповідати новим реаліям та суспільним запитам. Методичне

забезпечення (за В. Кременем) є системою науково обґрунтованих методичних підходів, прийомів і матеріалів, які забезпечують ефективне навчання та виховання [76].

О. Сухомлинська розглядає методичне забезпечення як елемент освітньої системи, що формується разом зі змістом, формами та методами навчання. Це сукупність дидактичних, навчальних і методичних матеріалів, які відповідають сучасному змісту освіти. Дослідниця визначає методичне забезпечення як одне з головних питань практичної організації освітнього процесу, від вирішення якого значною мірою залежить реалізація мети і завдань освіти [174].

Аналіз наукових розвідок (О. Биковської [18], Н. Маланюк [98], Н. Савельєвої [111] та ін.) дає підстави для виокремлення у структурі методичного забезпечення двох взаємопов'язаних складників: навчально-методичного та науково-методичного. Такий підхід зумовлений тим, що категорія методичного забезпечення інтегрує як безпосередній дидактичний інструментарій для організації навчання, так і систему науково обґрунтованого супроводу професійної діяльності педагога.

Диференціація цих компонентів ґрунтується на відмінностях у їхній функціональній спрямованості, адресованості, рівні теоретичного узагальнення та джерелах формування. З огляду на це, доцільним постає детальніший розгляд змістового наповнення кожного з означених аспектів.

Н. Савельєва відзначає, що навчально-методичне забезпечення «являє собою сукупність інформаційних і навчально-методичних матеріалів, що призначені забезпечити всі основні його етапи – від надання навчальної інформації, її сприйняття, усвідомлення й застосування з метою оволодіння визначеним обсягом знань та переліком визначених компетентностей, до контролю результатів вивчення навчальної дисципліни» [111, с. 6].

За визначенням Н. Маланюк навчально-методичне забезпечення є сукупністю методичних та навчальних матеріалів, що відображають зміст освітнього процесу, визначають його структуру та передбачають результат

освітньої діяльності; крім того вони містять певний алгоритм організації та проходження освітнього процесу в закладі освіти [98].

В. Різник вказує, що навчально-методичне забезпечення насамперед виконує практичну функцію, забезпечуючи реалізацію освітнього процесу через підручники, навчальні програми, дидактичні, інструктивні матеріали тощо. Цей компонент спрямований на безпосередню підтримку освітньої діяльності як педагогів, так і здобувачів освіти [152].

Навчально-методичне забезпечення освітнього процесу має відповідати сучасному рівню розвитку певної науки, передбачати й забезпечувати логічний, послідовний виклад змісту навчального матеріалу на основі використання сучасних технологій освіти, сприяти ефективному формуванню загальних і предметних компетентностей.

Виходячи з напрацювань Н. Савельєвої, при розробці навчально-методичного забезпечення варто дотримуватися певних засад:

- науковість: матеріали мають базуватися на новітніх наукових дослідженнях та досягненнях;
- доступність: інформація повинна бути зрозумілою та доступною для всіх учасників освітнього процесу;
- надійність: комплекс вимог до навчальної інформації, що передбачає постійне підвищення інтелектуального рівня здобувачів освіти;
- системність: навчально-методичне забезпечення повинно бути цілісним, взаємопов'язаним і відповідати єдиній логічній системі навчання; гармонійно поєднувати усі її структурні елементи навколо спільної мети;
- актуальність: матеріали повинні відповідати сучасним вимогам та тенденціям освіти, забезпечувати зв'язок теорії з практикою;
- адаптивність: навчальні матеріали мають враховувати індивідуальні потреби учнів та педагогів;
- інноваційність: використання в освітньому процесі передових технологій та новітніх підходів для підвищення якості навчання [111].

Отже, навчально-методичне забезпечення покликане гарантувати логічну послідовність викладу змісту навчання, сприяти формуванню ключових компетентностей та цілісному розвитку особистості вихованця. Його функціональний потенціал має охоплювати всі етапи освітньої взаємодії: від трансляції та сприйняття інформації до закріплення, практичного застосування й контролю знань, навичок і вмінь, забезпечуючи при цьому реалізацію базових функцій освіти – освітньої, розвивальної та виховної.

Якщо навчально-методичний складник постає як сукупність нормативних документів і дидактичних матеріалів, що регламентують структуру та перебіг освітнього процесу, то науково-методичне забезпечення має глибинний, концептуальний характер. Воно спрямоване на реалізацію безперервного професійного розвитку та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів відповідно до стратегічних вимог освітньої політики.

У науковому дискурсі науково-методичне забезпечення трактується як теоретичне підґрунтя організації освітньої взаємодії засобами «загальної педагогіки, дидактики, методики, теорії управління, соціології та дотримання галузевих вимог» [70, с. 272]. Такий підхід дає змогу розглядати його не лише як набір інструкцій, а як інтегровану систему наукового супроводу інноваційної діяльності педагога.

З огляду на зазначене, основними функціями науково-методичного забезпечення є рефлексивно-аналітична та інноваційно-розвивальна. Науково-методичне забезпечення представлене методичними рекомендаціями, результатами дослідно-експериментальної діяльності, аналітичними оглядами передового педагогічного досвіду, матеріалами семінарів, тренінгів, круглих столів тощо.

У структурі науково-методичного забезпечення важливе місце посідає науково-методична робота, яка забезпечує наукове осмислення освітніх процесів, розробку теоретичних засад методичної діяльності, формування сучасних підходів до професійного розвитку педагогічних працівників.

О. Биковська відзначає, що науково-методичне забезпечення позашкільної освіти є важливою складовою забезпечення позашкільної освіти, являє собою систему організаційних заходів, що передбачає наявність необхідних наукових і методичних матеріалів [18].

О. Биковська наголошує на важливості організації науково-методичної роботи закладів освіти, що передбачає застосування різних форм колективної та індивідуальної методичної роботи, творчої діяльності педагогів щодо вдосконалення освітнього процесу. Зокрема, науково-методичне забезпечення позашкільної освіти містить наступні компоненти:

- організацію та удосконалення навчально-методичної підготовки педагогічних працівників, удосконалення їхньої фахової компетентності;
- підвищення ефективності освітнього процесу в закладах позашкільної освіти шляхом його наукового обґрунтування та відповідного методичного забезпечення [128].

Завданням науково-методичної роботи визначено не лише вдосконалення методик навчання та виховання, якими вже володіють педагоги, а також супровід інновацій, створення такого освітнього контексту, в якому діти та їхні наставники стають партнерами в пізнавальній діяльності, а зміст освіти – рушійною силою для особистісного розвитку дитини.

В. Сидоренко визначає науково-методичну діяльність як таку, що «сприяє практичній реалізації досягнень науки і практики, інноваційних освітніх технологій, методів і прийомів, елементів перспективного педагогічного досвіду» [161, с. 16].

На основі партнерства науки та практики забезпечується безперервний професійний розвиток педагогічних кадрів, а також створюються передумови щодо супроводу освітніх практик та інновацій.

Не менш значущою, на нашу думку, є організація системи методичної роботи закладу освіти, адже саме вона орієнтована на практичне впровадження результатів науково-методичних напрацювань у повсякденну діяльність педагогів.

Методична робота в закладі освіти постає як багатогранна система заходів, спрямована на безперервний розвиток професійної компетентності та творчого потенціалу сучасного педагога. Раціональне поєднання традиційних та інноваційних форм її організації забезпечує активізацію діяльності як педагогічного, так і дитячого колективів [57].

Ґрунтуючись на досягненнях сучасної науки та передовому практичному досвіді, цей напрям діяльності реалізується через розгалужену мережу методичних об'єднань, педагогічних рад, семінарів-практикумів, наставництва та індивідуальних консультацій. Кінцевою метою методичної роботи є вдосконалення педагогічної майстерності та методичної культури вчителя, що виступає запорукою науково обґрунтованої організації освітньої взаємодії.

Сучасний заклад освіти зацікавлений в організації такої системи методичної роботи, за якої всі методи та форми направлені на залучення кваліфікованих фахівців з високим рівнем творчого потенціалу до цілеспрямованої роботи по досягненню спільних завдань. Саме на цьому ґрунтується безперервний, системний характер науково-методичної роботи, безпосередньо пов'язаної з проблемами, над якими працюють педагоги, ходом і результатами якого є освітній процес [88].

З огляду на зазначене вище, можна стверджувати, що науково-методичне забезпечення реалізується через науково-методичну та методичну роботу, які перебувають у взаємозалежності: методична робота має прикладний характер і орієнтована на вирішення конкретних педагогічних завдань в межах освітньої діяльності закладу, а науково-методична – формує підґрунтя, спрямоване на стратегічний розвиток педагогічної практики. Така взаємодія дає можливість поєднувати теорію та практику, інновації та традиції, індивідуальні потреби вчителя й цілі розвитку закладу освіти.

Таким чином, науково-методичне забезпечення – це цілісна система взаємопов'язаних дій і заходів, яка ґрунтується на досягненнях науки, передовому досвіді й глибокому аналізі. Вона спрямована на всебічне

підвищення рівня професійної компетентності та конкурентоспроможності кожного вчителя, на збагачення й розвиток творчого потенціалу педагогічного колективу закладу освіти, досягнення позитивних результатів освітнього процесу.

Інтеграція навчально-методичного та науково-методичного забезпечення дозволяє не лише підтримувати стабільність освітнього процесу, а й забезпечувати його модернізацію відповідно до викликів сучасності.

Отже, методичне забезпечення є комплексом систематизованих засобів, матеріалів, ресурсів, рекомендацій та дій, спрямованих на організацію, підтримку та удосконалення освітнього процесу, що базується на навчально-методичному та науково-методичному забезпеченні.

Аналіз науково-методичних джерел, нормативно-правових документів та практичного досвіду функціонування закладів освіти дає змогу визначити ключові напрями методичного забезпечення [67], [68], [126], [131], [128], [135], [139], [140]. На рівні закладу освіти організація та здійснення методичного забезпечення передбачає:

1. Реалізацію державної політики у сфері освіти відповідно до нормативно-правових документів, концепцій і стратегічних напрямів розвитку освіти.
2. Створення належних організаційно-педагогічних умов для професійного зростання педагогів шляхом застосування різних форм методичної роботи (індивідуальні, групові, масові).
3. Інтеграцію наукових психолого-педагогічних досягнень у практику педагогічної діяльності з метою підвищення ефективності освітнього процесу.
4. Діагностико-аналітичну діяльність, що передбачає системне вивчення ефективності і результативності освітнього процесу та рівня фахової компетентності педагогів.

5. Організацію діяльності методичних об'єднань та координацію їхньої роботи, спрямованої на обмін досвідом, розвиток методичних підходів і взаємопідтримку.

6. Вивчення, узагальнення та поширення перспективного педагогічного досвіду, що сприяє розвитку інноваційного середовища в закладі освіти.

7. Опанування змістом та методикою інноваційних педагогічних технологій, розвиток здатності до практичного застосування набутих знань.

8. Підготовку методичних посібників, рекомендацій, інформаційно-аналітичних та науково-практичних матеріалів з актуальних питань освітньої діяльності.

9. Ведення дослідницької та пошукової роботи, спрямованої на оновлення змісту та форм освітньої і методичної діяльності.

10. Моніторинг професійної компетентності педагогічних працівників, визначення динаміки їхнього розвитку та потреб у підвищенні кваліфікації.

11. Створення умов для проєктування індивідуальної траєкторії професійного зростання педагогів, підтримка їх самоосвіти.

Таким чином, нами визначено основні напрями методичного забезпечення закладів освіти, що обумовлюють цілісність, системність, інноваційність ефективність та результативність освітнього процесу.

Узагальнення сутності інформаційного та методичного забезпечення дає підстави констатувати їхню органічну єдність як засадничих чинників, що визначають якість і результативність освітньої взаємодії.

Отже, можемо розглядати інформаційно-методичне забезпечення як цілісну систему, що поєднує інформаційні ресурси та методичні засоби, спрямовані на організацію, супровід і вдосконалення освітнього процесу.

О. Жильцов та А. Карпенко визначають інформаційно-методичне забезпечення як систему необхідних і достатніх умов навчання, що гарантують задоволення потреб у сукупності різного роду документації, в

якій накопичені певні знання. Інформаційно-методичне забезпечення «здійснюється за допомогою навчальних матеріалів (підручники, посібники тощо) та електронних ресурсів; реалізується з обов'язковим супроводженням освітньої діяльності певними методичними матеріалами» [53, с. 55].

Науковці Н. Дец та Л. Риженко під інформаційно-методичним забезпеченням розуміють сукупність документів, наукових, навчальних, методичних матеріалів, які описують зміст, встановлюють структуру, визначають результат, регламентують перебіг освітнього процесу. Саме інформаційно-методичне забезпечення вони вважають найважливішою умовою ефективності освітнього процесу [44].

Узагальнюючи думки науковців (О. Бандурки [6], О. Биковської [18], Н. Дец та Л. Риженко [44], О. Жильцова та А. Карпенко [53,] Н. Маланюк [98], Н. Савельєвої [111]), під інформаційно-методичним забезпеченням будемо розуміти цілісну систему інформаційних ресурсів, нормативно-правових документів, навчально-методичних і наукових матеріалів, які визначають зміст, структуру, перебіг освітнього процесу та спрямовані на досягнення позитивних результатів освітньої діяльності.

У межах реалізації завдань дослідження з'ясуємо особливості позашкільної освіти, інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, проаналізувавши їх специфіку.

У Законі України «Про позашкільну освіту» позашкільна освіта позиціонується як «сукупність знань, умінь та навичок, що здобувають вихованці, учні і слухачі в закладах позашкільної освіти, інших суб'єктах освітньої діяльності за програмами позашкільної освіти» [140].

Статтею 15 цього Закону визначено тринадцять напрямів позашкільної освіти: художньо-естетичний; туристсько-краєзнавчий; еколого-натуралістичний; науково-технічний; дослідницько-експериментальний; фізкультурно-спортивний; військово-патріотичний; бібліотечно-бібліографічний; соціально-реабілітаційний; оздоровчий; гуманітарний; пластовий, скаутський; мистецький.

Безумовно, така багатовекторність створює унікальний простір для самореалізації, даючи можливість кожній дитині знайти сферу діяльності, що максимально відповідає її інтересам, нахилам та соціальним потребам. З іншого боку, сучасні дослідження у галузі позашкільної освіти демонструють тенденцію до пошуку універсальних механізмів супроводу цього процесу, суспільна цінність якого є безперечною. Зокрема, у працях О. Биковської, Т. Биковського, В. Вербицького, О. Литовченко, В. Мачуського, Г. Пустовіта, Т. Сущенко та ін. позашкільна освіта постає як гнучка людиноцентрована система, що ґрунтується на принципах добровільності та партнерства, забезпечуючи умови для розкриття творчого потенціалу кожного вихованця та формування його ціннісних орієнтирів поза межами формальної освіти, а отже – потребує адекватного сучасним викликам ресурсного наповнення, яке б гармонізувало наукові досягнення педагогіки із практичними потребами організації освітньої діяльності закладу позашкільної освіти.

Розглядаючи ключові особливості позашкільної освіти, Т. Сущенко позиціонує позашкільну роботу як організовану особливим способом педагогічну діяльність, що має яскраво виражену специфіку впливу на зростаюче покоління у порівнянні з іншими засобами виховання, та певні переваги, до числа яких належить практична спрямованість освітнього процесу, диференціація за схильностями та інтересами, індивідуальний підхід [176].

Згідно з думкою О. Биковської, «позашкільна освіта – це складова системи безперервної освіти, цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку і соціалізації особистості у вільний час у позашкільних навчальних закладах та інших соціальних інституціях». Вчена наголошує, що позашкільна освіта за своїм характером є складною системою, де «системоутворюючим фактором системи позашкільної освіти є освітня діяльність у вільний час» [19].

О. Биковська називає визначальними особливостями позашкільної освіти добровільну участь в освітньому процесі; принцип вільного вибору;

відсутність регламентуючих настанов; диференціацію за інтересами щодо певної галузі науки, культури, техніки та технологій; окреслення перед кожною особистістю реально досяжних завдань; різноспрямованість видів діяльності та сфер спілкування, що сприяє набуттю досвіду соціальних відносин [17].

В. Мачуський характеризує заклади позашкільної освіти як «чи не єдині інститути виховання зростаючої особистості за межами школи», що покликані сприяти її соціальній адаптації до реалій життя. «Вагомими принципами позашкільного освітнього процесу, – стверджує вчений, – є його індивідуалізація, добровільність, пріоритет виховання, співтворчість, єдність розвитку і саморозвитку, емоційна привабливість міжособистісних взаємин». Дослідник наголошує, що особливість методів позашкільного освітнього процесу полягає у всілякому заохоченні максимального творчого самовиявлення вихованців, багатстві вражень та позитивних емоцій, створенні оптимальних організаційних умов для продуктивної творчої діяльності [101, с. 165].

При цьому В. Мачуський вказує, що зміст позашкільної освіти значною мірою ґрунтується на індивідуальних запитах здобувачів освіти та їх батьків. Ці запити постійно змінюються, що зумовлює динамічність, розвиток, нестандартність та багатогранність системи позашкільної освіти; використання різноманітних форм організації, застосування новітніх освітніх методів та технологій [102].

В останні роки функціонування закладів позашкільної освіти характеризується глибинною змістовою трансформацією. Здатність системи до швидкого реагування на воєнні виклики у поєднанні з орієнтацією на європейські стандарти та національну самобутність дозволила закладам позашкільної освіти стати потужним осередком формування життєстійкості вихованців.

О. Литовченко, досліджуючи діяльність закладів позашкільної освіти в умовах війни, виділяє низку специфічних особливостей позашкільної

освіти, як то добровільність, доступність, варіативність, мобільність, соціально-педагогічна спрямованість та можливості здійснення позашкільного освітнього процесу в різноманітних формах (гурток, студія, клуб або інше творче об'єднання); орієнтація на інклюзивність та безбар'єрність, що обумовлюють її виняткову затребуваність та значущість в реаліях сьогодення [80].

Дослідниця акцентує увагу на актуальності напрямів роботи гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти (формування культури безпеки життєдіяльності, створення сприятливих умов для соціальної адаптації/реадаптації, соціалізації дітей і підлітків; волонтерство; соціально-педагогічна, психосоціальна підтримка всіх учасників освітнього процесу тощо) [81].

Г. Пустовіт і Л. Тихенко вказують, що позашкільна освіта є науково обґрунтованою в логічній єдності, послідовності та наступності системою додаткових знань, умінь та навичок, що здобуваються вихованцями закладів позашкільної освіти. Ця система передбачає розвиток творчих здібностей і талантів підростаючої особистості, формування власних уявлень про соціокультурне та соціоприродне середовище. При цьому вчені розглядають заклади позашкільної освіти як такі, що є центрами мотиваційного розвитку особистості, її професійного самовизначення і самореалізації [147].

Вчені суголосні в тому, що унікальність системи позашкільного навчання й виховання зумовлена наявною в ній вільною мотивацією дитини до пізнання й творчості, широким альтернативним спектром видів діяльності, надзвичайними можливостями залучення вихованців до актуальної мистецької, фізичної та дозвілєвої культури. В основу освітньої діяльності закладів позашкільної освіти покладено ідею створення освітнього середовища, відкритого для будь-якої дитини [58].

Саме в такому ракурсі розглядає заклади позашкільної освіти, зокрема, Л. Сущенко, характеризуючи їх як «середовище, сповнене можливостями для розвитку творчого потенціалу з активізацією творчого

самовираження, здатності до прогнозування, процесуально-евристичного способу виконання діяльності» [175, с. 68].

Одним з важливих аспектів діяльності закладів позашкільної освіти є залучення значної кількості здобувачів освіти до педагогічно орієнтованого дозвілля, що забезпечує створення сприятливих умов для їхнього розвитку та становлення як соціально активних громадян [146].

Зазначені характеристики значною мірою уможлиблює той факт, що педагоги закладів позашкільної освіти розглядають адаптацію навчальних програм та методик навчання до змін в суспільному та політичному контексті як важливу умову забезпечення ефективності та актуальності освітнього процесу.

Сьогодні у діяльності закладів позашкільної освіти значним є акцент на утвердження української національної та громадянської ідентичності, плекання любові до рідної землі, виховання поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей українського народу. Зміст позашкільного освітнього процесу відображає національні інтереси, що сприяє формуванню у вихованців соціальної та громадянської компетентностей, розвиває навички активного учасника суспільного життя [224].

Вихованці отримують можливість займатися діяльністю, яка є максимально наближеною до суспільних реалій і спрямована на формування у здобувачів освіти ціннісних орієнтацій, застосування набутих теоретичних знань на практиці.

Провідною діяльністю у закладах позашкільної освіти виступає навчально-практична діяльність, яка набуває ознак професійної. І. Бех зазначає, що при цьому «мірою успішності вихованця виступає результат його навчальної праці: правильне розв'язання задачі ... це завжди творчий процес, у який він вкладає свою неповторну індивідуальність» [58, с. 6].

Таким чином, діяльність гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти спрямована на загальний розвиток підростаючої

особистості, виявлення здібностей та обдарувань, прищеплення інтересу до творчої діяльності та можливість її вибору.

Аналізуючи особливості позашкільної освіти, варто акцентувати її інноваційні аспекти. В. Мачуський стверджує, що інноваційний потенціал позашкільної освіти виявляється в удосконаленні, видозміні, осучасненні, раціоналізації, модернізації педагогічних засобів (навчальні програми, педагогічні технології, методики) для досягнення педагогічних цілей. Основу інноваційних ідей розвитку позашкільної освіти становлять:

- потреби держави та соціальне замовлення суспільства;
- досягнення у сфері педагогіки, психології, соціології, інших наук про людину;
- власний досвід професійної діяльності педагогів закладів позашкільної освіти;
- оцінювання ефективності організації освітнього процесу та функціонування закладу освіти;
- системний аналіз психолого-педагогічної літератури, фахових періодичних видань [101].

Інноваційність як вимога часу накладає істотний відбиток на педагогічні аспекти позашкільної освіти. На думку Л. Березівської, зміст позашкільної освіти та виховання має ґрунтуватися на проєктуванні таких педагогічних методик та технологій, що здатні максимально допомогти дітям та молоді зорієнтуватися і самореалізуватися в сучасному світі [11].

У даному контексті Л. Неїжпапа, В. Тернопільська зазначають про важливість використання інноваційних освітніх технологій, застосування інтерактивного навчання у закладах освіти, які сприяють глибшому засвоєнню знань здобувачами освіти, формуванню якостей, необхідних для подальшої самоосвіти та самореалізації вихованців як у майбутній професійній сфері, так і особистому житті [217, 181].

О. Бешенцова, підкреслюючи важливість інформаційно-методичного забезпечення, основними його завданнями визначає не лише

«трансформувати інформацію» у знання, але й допомагати «інтенсифікації освітнього процесу» [14].

Реалізація зазначених завдань набула особливої значущості в умовах воєнного стану, коли саме належний рівень інформаційно-методичного забезпечення істотно посприяв оперативній адаптації закладів позашкільної освіти до викликів воєнного часу.

З перших днів війни заклади позашкільної освіти змогли швидко відновити роботу, здійснюючи освітній процес, залежно від безпекових умов, у дистанційній або змішаній формах. Педагоги докладають зусиль для його якісної організації, адаптуючи заняття до умов сьогодення: організовують майстер-класи, віртуальні подорожі, екскурсії; створюють мультимедійні презентації; активно долучають вихованців до здійснення проєктної та дослідницької діяльності, організовують різноманітні заходи для дітей та їх родин.

Крім того, відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України щодо організації роботи закладів позашкільної освіти з урахуванням реалій воєнного стану, заклади позашкільної освіти збільшили кількість занять та заходів, спрямованих на формування медіаграмотності вихованців; створюють відео-хаби, де розміщують відеозаписи майстер-класів, мистецьких виступів та корисні поради; організовують роботу дітей у віртуальних групах, використовуючи онлайн платформу ZOOM та MEET; формують матеріали для самостійного опрацювання в Гугл-класрумах, на Ютуб-, чи Телеграм-каналах, на офіційних сайтах закладів тощо [138].

Виклики, що постали сьогодні перед освітою України, спонукають до пошуку шляхів удосконалення освітніх систем. Враховуючи специфіку позашкільної освіти загалом та особливості організації освітнього процесу у закладах позашкільної освіти, основними напрямками реалізації її змісту в умовах сучасних реалій є:

- створення умов для безпечного освітнього середовища та надання можливості для всебічного розвитку особистості, її соціалізації;

- реалізація принципу національної спрямованості, розвиток україномовного середовища, утвердження української національної та громадянської ідентичності, плекання любові до рідної землі, виховання поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей українського народу;

- впровадження заходів супротиву ворожій пропаганді, формування належного рівня медіакультури;

- відновлення історичної пам'яті, формування оборонної свідомості, готовності стати на захист своєї країни;

- удосконалення змісту та технологій позашкільної освіти, враховуючи національні пріоритети та зважаючи на провідні європейські і світові наукові дослідження, що сприяє формуванню у вихованців соціальної та громадянської компетентностей, розвиває навички активного учасника суспільного життя;

- розвиток інклюзивного та безбар'єрного освітнього середовища, створення умов для творчої самореалізації, професійного самовизначення дітей та молоді;

- надання соціально-педагогічної та психологічної підтримки здобувачам освіти, формування у них гнучких навичок та умінь адаптуватися до змін [82].

Отже, ціннісні основи та специфічні особливості позашкільної освіти підвищують її затребуваність в умовах воєнних реалій: поряд із забезпеченням сприятливих умов для набуття вихованцями нових знань та формування особистісних цінностей, першочерговими завданнями закладів позашкільної освіти визначено надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу, збереження психічного, морального, інтелектуального і фізичного здоров'я дітей та молоді; допомога в адаптації до змін та набуття вихованцями гнучких навичок, що допоможуть впоратися зі сприйняттям стресової реальності.

Проведений аналіз дозволяє схарактеризувати інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як поліструктурну та багатофункціональну систему, зумовлену специфікою позашкільної освіти. Його особливостями є спрямованість на організацію позанавчальної діяльності, орієнтація на розвиток творчої особистості, гнучкість і варіативність освітніх форм, індивідуалізація виховного процесу, а також створення умов для набуття вихованцями компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в майбутньому.

Таким чином, логічною необхідністю постає визначення та наукове обґрунтування структури й змісту інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що й зумовлює перехід до розгляду цього питання в наступному підрозділі.

1.2. Структура і зміст інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти

На сучасному етапі позашкільна освіта як соціальний освітній інститут у формуванні особистості дитини виступає однією з найбільш гнучких і мобільних ланок системи освіти України, що відповідає суспільному запиту та забезпечує задоволення потреб особистості в соціальному самовизначенні й творчій самореалізації.

Необхідною умовою функціонування закладу позашкільної освіти та забезпечення якісного освітнього процесу в ньому є належне інформаційно-методичне забезпечення.

Про суспільну значущість інформаційно-методичної роботи свідчить низка нормативно-правових документів. Зокрема, статтею 8 Закону України «Про позашкільну освіту» передбачено, що одним з основних завдань позашкільної освіти є здійснення інформаційно-методичної роботи [140].

Такий підхід закріплено й у Постанові Кабінету Міністрів від 6 травня 2001 р. №433 «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних

закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад», яким визначено, що «позашкільний навчальний заклад проводить інформаційно-методичну роботу, спрямовану на удосконалення програм, змісту, форм і методів діяльності гуртків, груп та інших творчих об'єднань» [135].

За сучасних умов розвитку української освіти інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти розглядається як важлива умова підвищення якості освітнього процесу, зумовлена динамічними змінами змісту освіти, упровадженням інноваційних педагогічних технологій і методик навчання. Його значущість полягає у створенні умов для ефективного засвоєння знань, умінь і навичок здобувачами позашкільної освіти, а також у сприянні їхньому всебічному розвитку та самореалізації.

Окреслена проблематика знайшла відображення у наукових працях В. Андрущенка, Т. Биковського, Л. Березівської, Л. Калініної, Н. Клокар, Л. Ковбасенко, Г. Ковганич, В. Кременя та ін., які наголошують на ролі інформаційно-методичного забезпечення в модернізації освітнього процесу. Належно організоване інформаційно-методичне забезпечення якісно змінює зміст і способи здійснення освітньої діяльності, підвищуючи її результативність.

У цьому контексті важливим науково-практичним завданням постає визначення принципів інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти з урахуванням комплексності його структури та взаємозв'язків між окремими складовими. Так, Л. Калініна, досліджуючи систему інформаційного забезпечення управлінської діяльності закладів освіти, виокремлює такі принципи: інформаційної безпеки в управлінні закладом освіти; регулювання інформаційних відносин; законності та пріоритетності права; єдності мети та цілей; функціональної структуризації; застосування інформаційних технологій в управлінні; оптимізації та достатності інформаційного забезпечення [59].

У наукових працях К. Гораш обґрунтовано та висвітлено принципи створення й функціонування системи інформаційного забезпечення процесу впровадження освітніх інновацій у підвищення кваліфікації педагогічних працівників, зокрема: принцип цільового підходу до інформаційного забезпечення впровадження освітніх інновацій, принцип ефективного використання інформаційно-комунікативних технологій та інші [41].

З урахуванням вищезазначених положень, у контексті розв'язання завдань нашого дослідження визначимо базові *принципи інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти*.

1. Принцип відповідності нормативно-правовим актам інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що базується на правових засадах у сфері освіти, визначених законами України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», «Про інформацію» тощо.

2. Принцип єдності мети та завдань інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що визначає ефективне і чітке функціонування системи; реалізується за умови внутрішньої організованості та гармонійного поєднання наявних структурних елементів навколо спільної мети; зумовлює цілісність структури інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти.

3. Принцип інформатизації що передбачає широке застосування сучасних інформаційно-комунікаційних, комп'ютерних технологій; створення та постійне оновлення освітніх інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки, зокрема захисту авторських прав і персональних даних суб'єктів освітнього процесу.

4. Принцип системності, який реалізується через створення відповідної структури інформаційно-методичного забезпечення, функціонування та ефективну взаємодію усіх компонентів системи, що відповідають єдиній меті, завданням та змісту діяльності учасників освітнього процесу.

5. Принцип доступності інформаційно-методичного забезпечення, відображає ефективне використання інформаційно-методичних матеріалів та реалізовується через забезпечення швидкого й вільного доступу до потрібної інформації, можливості застосування сучасних інформаційних джерел.

6. Принцип достатності інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти містить в собі всю можливу сукупність інформаційно-методичних матеріалів про освітні інновації, кращий педагогічний досвід, передові методики та технології їх впровадження в освітній процес. Реалізація даного принципу забезпечує подальший розвиток зручних у використанні технологій, мобільність, доступність інформаційно-методичних ресурсів та сприяє ефективності освітньої діяльності; передбачає здатність у повному обсязі задовольнити інформаційні запити учасників освітнього процесу [88].

Дотримання наведених вище принципів інформаційно-методичного забезпечення сприятиме підвищенню рівня організації освітнього процесу в закладах позашкільної освіти та забезпеченню його ефективності.

Належне інформаційно-методичне забезпечення сприяє зростанню якості позашкільної освіти, підвищенню кваліфікації педагогічних працівників закладів позашкільної освіти, удосконаленню навчально-методичних матеріалів. Воно виступає ключовим інструментом реалізації виховної, освітньої та розвивальної функцій в умовах позашкільного освітнього процесу.

Аналізуючи основні положення щодо інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, варто застосувати класифікацію за різними ознаками, а саме:

- за функціональними напрямками;
- за змістом матеріалів;
- за формами;
- за джерельною базою.

Так, за функціональними напрямками інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти поділяється на:

- нормативно-правове (законодавчі акти, стандарти, положення, статут, посадові інструкції тощо);
- освітньо-програмне (навчальні програми, навчальні плани тощо);
- інструктивне (методичні рекомендації, дидактичні матеріали, конспекти занять тощо);
- інформаційне (електронні освітні ресурси, сайти, соціальні мережі, інформаційні стенди, електронні бібліотеки, цифрові платформи, мультимедійні засоби тощо);
- матеріально-технічне (кабінети, техніка, навчальне обладнання, наочні засоби тощо);
- аналітичне (моніторинг, аналіз діяльності, оцінювання ефективності, звітність тощо);
- ресурсне (курси, вебінари, семінари, самоосвіта тощо);
- підтримуюче (сприяння розвитку особистості вихованців, надання психолого-методичної допомоги вихованцям, батькам і педагогам).

За змістом матеріалів інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти нами виокремлено такі його види:

- наукове (наукові статті, тези, монографії, дисертації, матеріали конференцій, методології, аналітичні матеріали тощо);
- інструктивне (методичні рекомендації, розробки занять, газети, журнали, бюлетені тощо);
- навчальне (програми, підручники, посібники, довідники, презентації, відеоуроки, плани, навчальні платформи тощо).

Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти може мати наступні форми:

- навчальні та наукові видання (наукові статті, підручники, посібники тощо);

- наукові та методичні заходи (конференції, семінари, тренінги тощо);
- ЗМІ та електронні освітні ресурси (телебачення, радіомовлення, інтернет).

Джерельною базою інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти є бібліотечні фонди, електронні каталоги, бібліографічні покажчики тощо.

Узагальнення теоретичних положень та результатів проведеного аналізу дало підстави для розроблення авторської системи інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, яка відображає взаємозв'язок її основних складників (рис. 1.1).

Системоутворювальним фактором визначено освітні ресурси, що забезпечують цілісність та функціонування інформаційно-методичного забезпечення.

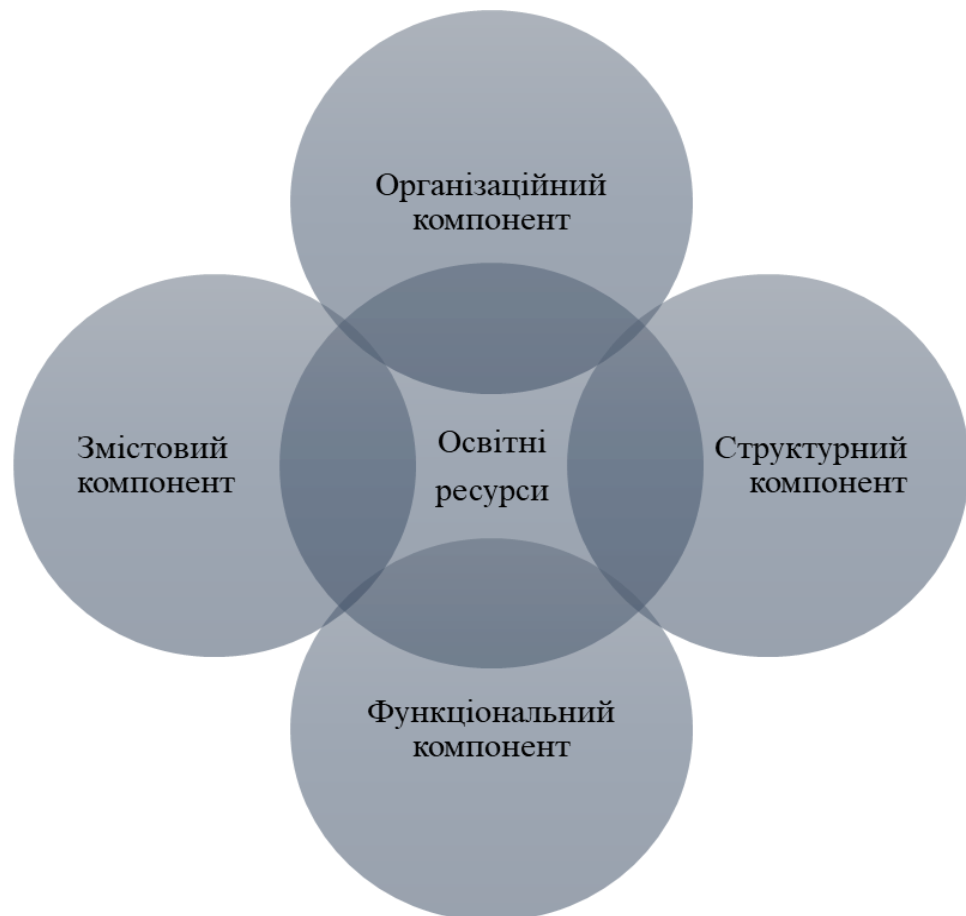

Рис. 1.1. Система інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти

З метою конкретизації компонентів окресленої системи розроблено структуру інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, подану на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Структура інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти

Варто відзначити, що представлена структура та виділені в ній структурні компоненти складають цілісну систему інформаційно-методичного забезпечення, яка створює умови для успішної організації та реалізації освітнього процесу у закладах позашкільної освіти. Дана система забезпечує методичну, наукову, інформаційну та організаційну підтримку всіх учасників освітнього процесу.

Отже, *інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти* – це система освітніх ресурсів, спрямованих на забезпечення освітнього процесу гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти.

Важливе місце в структурі інформаційно-методичного забезпечення займають навчальні програми із позашкільної освіти – навчальні видання, що визначають мету, завдання, зміст, обсяг, способи організації освітнього процесу та вимоги до його результатів за напрямками позашкільної освіти [133].

Програма є базовим документом, на основі якого організовується освітній процес і здійснюється здобуття позашкільної освіти вихованцями, учнями та слухачами.

Розробка навчальної програми для закладів позашкільної освіти вимагає врахування як державних освітніх стандартів, так і специфіки позашкільної діяльності, що спрямована на забезпечення інтересів, потреб та здібностей здобувачів освіти, орієнтована на їхній особистісний розвиток.

Реалізація компетентнісного підходу у змісті навчальної програми передбачає врахування ключових компетентностей особистості у формулюванні мети, завдань, змісту, форм і методів позашкільної освіти. Такий підхід забезпечує цілісність освітнього процесу, уникаючи його надмірної орієнтації виключно на практичну складову [102].

Сучасна позашкільна освіта є важливим елементом системи освіти, який сприяє всебічному розвитку особистості, розкриттю її здібностей, формуванню соціальних та професійних компетентностей. Динамічні зміни в

суспільстві, розвиток інформаційних технологій та зростання вимог до підготовки молодого покоління ставлять перед позашкільною освітою нові завдання. Їх вирішення передбачає вдосконалення змісту, форм і методів організації навчання, що, у свою чергу, потребує якісного оновлення навчальних програм.

Автором дослідження було розроблено методичні рекомендації (<https://surl.li/oqkgax>) з метою надання практичної допомоги розробникам навчальних програм для закладів позашкільної освіти. Вони містять загальні принципи побудови навчальних програм, характеризують структурні компоненти, вимоги до їхнього змісту та порядок подання для проведення комплексної експертизи і отримання відповідного грифа.

Варто відзначити, що навчальні програми із позашкільної освіти розробляються з урахуванням чинних нормативно-правових актів. Серед них на найбільшу увагу заслуговують:

- Закон України «Про освіту» [139];
- Закон України «Про позашкільну освіту» [140];
- Порядок здійснення експертизи, надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 05 червня 2023 року № 675, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 17 липня 2023 р. за № 1203/40259 [133];
- Положення про позашкільний навчальний заклад, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.2001 № 433 (із змінами) [131];
- Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладах, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 11.08.2004 № 651, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 20.08.2004 р. за № 1036/9635 [132];
- Типові навчальні плани для організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах системи Міністерства освіти і

науки України, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 22.07.2008 № 676 [182];

– Методичні рекомендації щодо змісту та оформлення навчальних програм з позашкільної освіти (лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти від 16.08.2023 № 21/08-1330) [103] та ін.

Аналізуючи структуру навчальної програми з позашкільної освіти, наголошуємо, що вона має містити вступну, навчально-методичну, контрольну та довідникову частини, які представлені відповідними розділами (структурними елементами).

Отже, навчальна програма має складатися з наступних структурних елементів:

- титульний аркуш;
- пояснювальна записка;
- навчально-тематичний план;
- зміст програми;
- прогнозований результат;
- список джерел;
- орієнтовний перелік обладнання (за потреби);
- додатки (за потреби).

Титульний аркуш містить дані про назву навчальної програми, напрям позашкільної освіти, рівень гуртка та іншого творчого об'єднання, термін навчання, розробників та рецензентів навчальної програми.

Назва навчальної програми та її цільове призначення має відповідати змісту діяльності гуртка та іншого творчого об'єднання та напрямам позашкільної освіти, що визначені статтею 15 Закону України «Про позашкільну освіту» [140].

Пояснювальна записка розкриває освітню концепцію гуртка та іншого творчого об'єднання, його сутність як напряму позашкільної освіти, надає загальну характеристику навчальної програми.

У пояснювальній записці висвітлюється:

- актуальність і загальний опис гуртка;
- напрям позашкільної освіти;
- вік вихованців;
- мета програми;
- завдання програми;
- навчальний час;
- загальна характеристика організації освітнього процесу.

Так, актуальність і загальний опис гуртка розкриває сутність представленого гуртка та іншого творчого об'єднання, його важливість у сучасних умовах; характеризуються особливості даної навчальної програми.

Вказується напрям позашкільної освіти, за яким працює даний гурток, інше творче об'єднання (згідно статті 15. Основні напрями позашкільної освіти Закону України «Про позашкільну освіту» [140]).

Зазначається вік вихованців, учнів, слухачів, на яких розрахована ця навчальна програма.

Вказується мета програми, яка полягає у формуванні компетентностей за напрямом позашкільної освіти.

Важливою є реалізація у змісті навчальної програми компетентнісного підходу, що має відображатися в меті, завданнях, формах та методах позашкільної освіти. Компетентності не слід протиставляти знанням, вмінням та навичкам, адже це поняття ширше, оскільки містить не лише пізнавальні та практичні складові, а також творчі та соціальні.

Окреслюються завдання, які мають вирішуватися в процесі реалізації навчальної програми задля досягнення поставленої мети щодо формування чотирьох компетентностей:

- пізнавальна компетентність, яка спрямована на оволодіння знаннями;
- практична компетентність, яка спрямована на формування практичних вмінь та навичок;

- творча компетентність, яка спрямована на розвиток творчої особистості, нахилів, здібностей, творчої діяльності;
- соціальна компетентність, яка спрямована на загальну культуру особистості, здатність її до співпраці, реалізації та самовизначення.

Вказується рівень гуртка та іншого творчого об'єднання з розподілом на роки навчання, кількість годин на рік та тижневе навантаження.

Описуються особливості організації освітнього процесу в гуртку та іншому творчому об'єднанні з урахуванням основних положень утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Розкриваються форми, методи та засоби освітнього процесу.

Доцільно вказати також міжпредметні зв'язки, контрольні заходи, ресурсне забезпечення та ін.

Навчально-тематичний план подається у вигляді таблиці та містить перелік розділів і тем із зазначенням орієнтовної кількості годин, розподілу на теоретичні та практичні завдання. Доцільно, щоб навчально-тематичний план містив вступ та підсумок.

Наголосимо, що кількість годин, які зазначено у навчально-тематичному плані, має відповідати Типовим навчальним планам для організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 22.07.2008 № 676 [182]. Кількість годин у гуртках та інших творчих об'єднаннях визначається згідно з рівнями та роками навчання й має становити: 144/216/288/324/360/432(468) год на рік.

Зміст програми розкриває зміст теоретичних відомостей та практичних завдань, що реалізуються в межах розділів та тем навчальної програми відповідно до навчально-тематичного плану.

Назви, послідовність розділів, тем та зазначена кількість годин змісту програми мають відповідати навчально-тематичному плану.

Прогнозований результат розкриває перелік компетентностей, які мають сформуватися у вихованців, учнів, слухачів гуртка та іншого творчого об'єднання за результатами реалізації навчальної програми.

До списку джерел включається перелік літератури, яка рекомендується для опрацювання у межах цієї навчальної програми. Бібліографічний опис списку джерел оформляється в алфавітному порядку з урахуванням положень Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» [46].

Навчальна програма має бути уніфікованою, викладеною в доступній формі; її зміст повинен відповідати напряму позашкільної освіти, сучасним вимогам до організації освітнього процесу та враховувати основні положення щодо утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Таким чином, навчальна програма виступає ключовим елементом інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що відображає зміст освіти, мету, завдання, очікувані результати та має логічну послідовність їхньої реалізації.

З огляду на це, для подальшого розвитку освітнього процесу та підвищення його ефективності доцільним є детальний аналіз сучасного стану інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що дозволяє визначити актуальні тенденції, проблеми та напрямки його удосконалення.

1.3. Сучасний стан інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти

Війна, розв'язана російською федерацією на території України, спричинила високий рівень стресу серед усіх учасників освітнього процесу. Водночас, у цих надзвичайно складних умовах заклади позашкільної освіти продовжують ефективну діяльність щодо всебічного розвитку дітей та

молоді. Вони створюють умови для творчого, інтелектуального, фізичного та духовного розвитку, соціального захисту та організації змістовного дозвілля; забезпечують потребу особистості у самореалізації та сприяють набуттю первинних професійних навичок і вмінь, необхідних для соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності. Крім того, заклади позашкільної освіти забезпечують підготовку до активної громадянської участі [140].

Сьогодні діяльність закладів позашкільної освіти є одним з важливих державних пріоритетів, що зумовлено необхідністю формування людського капіталу, сталого розвитку держави і суспільства, економічних політичних і соціальних умов [19].

В умовах воєнних викликів реалізація головних завдань позашкільної освіти, підвищення її рівня та якості залежить від педагогічної діяльності, що реалізується в закладі позашкільної освіти, управлінського, кадрового потенціалу, фінансового забезпечення та, значною мірою, від якості наявного інформаційно-методичного забезпечення. На нашу думку, всі ці складники є взаємопов'язаними та лише у комплексі дозволяють оцінити рівень реалізації освітнього процесу.

Упродовж 2021-2024 рр. автор дослідження була долучена в якості експерта до проведення пілотного опитування учасників освітнього процесу закладів позашкільної освіти.

Пілотне опитування мало на меті з'ясування сучасного стану інформаційно-методичного забезпечення як одного з ключових чинників ефективності діяльності закладів позашкільної освіти. Завданнями опитування було визначено:

- виявити основні тенденції розвитку системи позашкільної освіти в сучасних умовах;
- визначити забезпеченість закладів позашкільної освіти навчально-методичними матеріалами;
- проаналізувати якість навчальних програм із позашкільної освіти;

- з’ясувати форми підвищення професійного рівня педагогічних працівників;
- визначити інноваційний потенціал закладів позашкільної освіти;
- визначити стан матеріально-технічної бази закладів позашкільної освіти;
- виявити фактори, що ускладнюють діяльність закладів позашкільної освіти.

У пілотному опитуванні брало участь 908 керівників гуртків та інших творчих об’єднань закладів позашкільної освіти з усієї України. З-поміж учасників опитування 757 осіб – це жінки, а 150 осіб – чоловіки. Місцем свого проживання 67,87% опитаних (616 осіб) вказали місто, 15,81% (144 особи) – селище, а 16,32% (148 осіб) опитаних керівників гуртків та інших творчих об’єднань закладів позашкільної освіти проживають у селі.

Як нами зазначалося раніше, створення умов для безпечного освітнього середовища є одним з основних напрямів реалізації змісту позашкільної освіти.

Пріоритетним завданням є організація належних безпекових умов усіх учасників освітнього процесу.

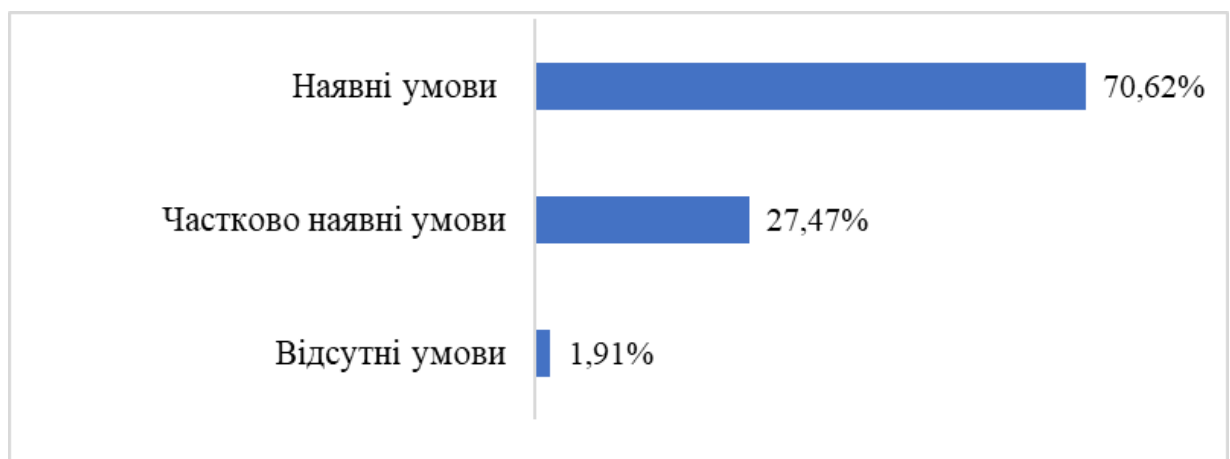

Рис. 1.3. Відповіді респондентів щодо наявності в закладі позашкільної освіти умов для проведення занять у дистанційній та змішаній формах, %

Маємо констатувати, що 70,62% респондентів (641 особа) мають у закладі позашкільної освіти умови для організації дистанційної та змішаної форм навчання, 27,47% (249 осіб) – частково ними забезпечені, а 1,91% (18 осіб) керівників гуртків та інших творчих об'єднань зазначили, що такі умови відсутні (рис. 1.3).

Проведене опитування дозволило виявити, що лише 29,36% (267 осіб) керівників гуртків та інших творчих об'єднань повністю забезпечені навчально-методичними матеріалами для проведення занять, які відповідають їхнім вимогам; 62,12% (564 особи) зазначили, що частково забезпечені такими матеріалами. Разом із тим, 8,52% опитаних (77 осіб) відповіли, що навчально-методичне забезпечення практично відсутнє (рис. 1.4).

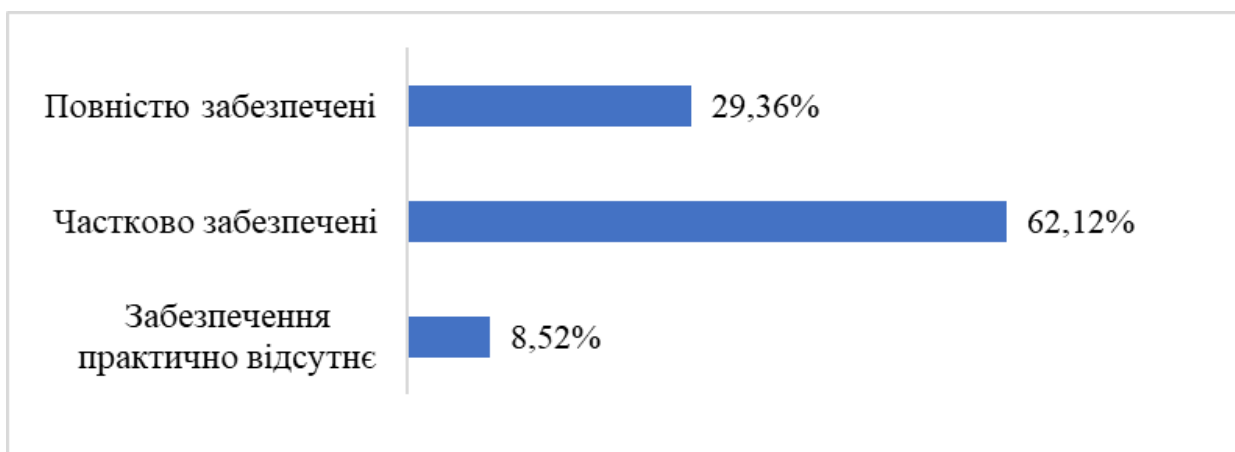

Рис. 1.4. Відповіді респондентів щодо забезпечення навчально-методичними матеріалами для проведення занять, %

Було зазначено, що навчально-методична база закладів позашкільної освіти потребує оновлення застарілих програм та постійного поповнення; у деяких закладах напрацювання повністю втрачено у зв'язку з воєнними діями.

З метою забезпечення вільного доступу до інформаційно-методичних матеріалів з досвіду роботи педагогів закладів позашкільної освіти автором дослідження було розроблено електронну сторінку «Позашкілля – Скарбниця досвіду» на офіційному сайті Державної наукової установи «Інститут

модернізації змісту освіти: <https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/pozashkillia-skarbnychka-dosvidu>.

Сторінка функціонує як електронний ресурс для узагальнення, поширення та популяризації передового педагогічного досвіду закладів позашкільної освіти. Педагоги закладів позашкільної освіти мають можливість використовувати подані матеріали під час проведення занять, організації виховних заходів тощо.

У контексті виконання завдань нашого дослідження респондентам пропонувалося назвати основні, на їхню думку, складники інформаційно-методичного забезпечення, необхідні для ефективного функціонування їхнього закладу освіти. Переважна більшість опитаних зазначили, що одним з ключових елементів є навчальні програми.

Упродовж 2022-2024 років Експертною комісією з позашкільної освіти надано гриф «Схвалено для використання в освітньому процесі» 178 об'єктам грифування, зокрема 175 навчальним програмам, 2 навчально-практичним посібникам та 1 навчально-методичному посібнику, що дає можливість впроваджувати їх в освітній процес закладів позашкільної освіти.

Як позитивний факт слід відзначити, що 87,86% (798 осіб) керівників гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти повністю задовольняє якість навчальних програм з позашкільної освіти. Водночас, 12,14% опитаних (110 осіб) дали негативну відповідь, зазначивши, що багато з наявних програм застарілі, розраховані переважно на 1-4 роки навчання, потребують оновлення у відповідності до сучасних реалій тощо. Серед недоліків вказано на недостатню кількість програм мистецького спрямування, обмежене практичне спрямування деяких програм.

Разом із тим, лише 25,23% педагогів (229 осіб) вказали, що є автором/співавтором навчальних програм з позашкільної освіти.

На констатувальному етапі дослідження з метою з'ясування якості оформлення та змісту нами було здійснено аналіз 47 навчальних програм із позашкільної освіти художньо-естетичного, соціально-реабілітаційного,

науково-технічного, дослідницько-експериментального, еколого-натуралістичного та гуманітарного напрямів.

У результаті проведеного аналізу визначено, що найбільш типовими помилками під час розробки навчальних програм з позашкільної освіти є:

- зазначення в пояснювальній записці класу здобувачів освіти, у якому вони навчаються у закладі загальної середньої освіти, замість віку вихованців, учнів, слухачів;
- невідповідність прогнозованого результату завданням навчальної програми;
- невідповідність назв розділів, тем навчально-тематичного плану назвам розділів і тем змісту програми;
- невідповідність зазначеної кількості годин у навчально-тематичному плані Типовим навчальним планам для організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 22.07.2008 № 676 [182];
- зазначення загальної кількості років навчання без урахування відповідних рівнів. Кожен наступний рівень повинен розпочинатися з першого року навчання;
- невідповідність оформлення списку джерел Національному стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» [46]; використання джерел інформації держави-агресора.

Крім цього, в деяких програмах вживаються застарілі терміни («школярі» замість «вихованці, учні, слухачі, здобувачі освіти», «позашкільні навчальні заклади» замість «заклади позашкільної освіти»; «навчальний процес» замість «освітній процес» тощо), що не відповідає Законам України «Про освіту», «Про позашкільну освіту» [139; 140].

З огляду на проведений аналіз маємо констатувати своєчасність розроблених нами методичних рекомендацій; наголосити на необхідності

відповідального підходу до розробки навчальних програм з позашкільної освіти, враховуючи чинні нормативно-правові акти, специфіку позашкільної освіти, сучасні освітні тенденції.

У контексті завдань нашого дослідження респондентам було запропоновано дати відповідь на запитання, чи передбачають впроваджувані ними програми завдання формування соціального самовизначення підлітків. Лише 7,41% опитаних (67 осіб) підтвердили, що програми передбачають завдання формування соціального самовизначення підлітків, 55,94% (507 осіб) вказали, що у змісті впроваджуваних ними програм частково передбачене зазначене завдання, а 36,65 % (334 особи) керівників гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти впроваджують програми, які не передбачають завдання формування соціального самовизначення підлітків.

Респонденти, а саме 27,90% з них (253 особи), зазначили, що інформаційно-методичне забезпечення щодо формування соціального самовизначення підлітків у їхньому закладі на достатньому рівні, а 72,10% (655 осіб) опитаних керівників гуртків та інших творчих об'єднань відповіли, що такого забезпечення бракує. Хоча маємо констатувати, що на актуальність проблеми формування соціального самовизначення вказала абсолютна більшість – 96,68% педагогів (878 осіб).

Велике значення для якості інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти має компетентність та професіоналізм педагогічних працівників, що і визначають їхню педагогічну майстерність як «комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі» [121, с. 30]. Педагогічна майстерність ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді [95]. І. Зязюн наголошує на ключовій ролі педагогічної майстерності вчителя та його творчого потенціалу у забезпеченні високої якості освіти [56].

Як влучно зазначає В. Сидоренко, педагог виступає «осердям освітнього процесу», є активним суб'єктом «творчої самотрансценденції з певними професійними потребами, запитами, потенційними можливостями, що закономірно передбачає розроблення і використання диференційованих форм, методів, прийомів, метатехнологій, організаційно-педагогічних, науково-методичних, дослідно-експериментальних і соціальних заходів, які сприятимуть успішному вирішенню професійних завдань, доланню суперечностей у професійно-педагогічній діяльності» [160, с. 24].

Професійна компетентність керівників гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти розкривається у процесі професійної діяльності, під час якої відбувається її реалізація та розвиток, а питання її підвищення завжди є актуальними [94].

Опитування дало змогу з'ясувати, які саме форми вдосконалення професійного рівня використовували педагоги за останні п'ять років: 88,12% респондентів (800 осіб) підвищували кваліфікацію шляхом проходження курсів, 68,86% (625 осіб) проходили атестацію, 50,14% педагогів (455 осіб) брали участь у всеукраїнських, міжнародних конференціях, семінарах, форумах тощо, а 37,11% (337 осіб) – брали участь у педагогічних конкурсах (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Відповіді респондентів щодо форм вдосконалення професійного рівня за останні п'ять років, %

Виходячи з окреслених нами особливостей інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, критерієм ефективності освітнього процесу є розроблення й упровадження інноваційних освітньо-виховних технологій, освітніх програм та проєктів. К. Ангеловські визначає інноваційну педагогічну діяльність як зміни, що спрямовані на вдосконалення і розвиток освіти й виховання [204, с. 37]. Інновації є результатом пошуків, аналізу, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду.

Із відповідей респондентів ми з'ясували, що інновації впевнено увійшли в життя керівників гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти. Зокрема, педагоги використовують сучасні підходи до організації освітнього процесу – 76,64% (696 осіб); удосконалюють форми роботи – 71,82% (652 особи); модернізують наявні засоби навчання та виховання – 57,32% (520 осіб); застосовують нові методи організації освітнього процесу – 54,51% (495 осіб); оновлюють зміст позашкільної освіти – 28,93% (263 особи) (рис. 1.6).

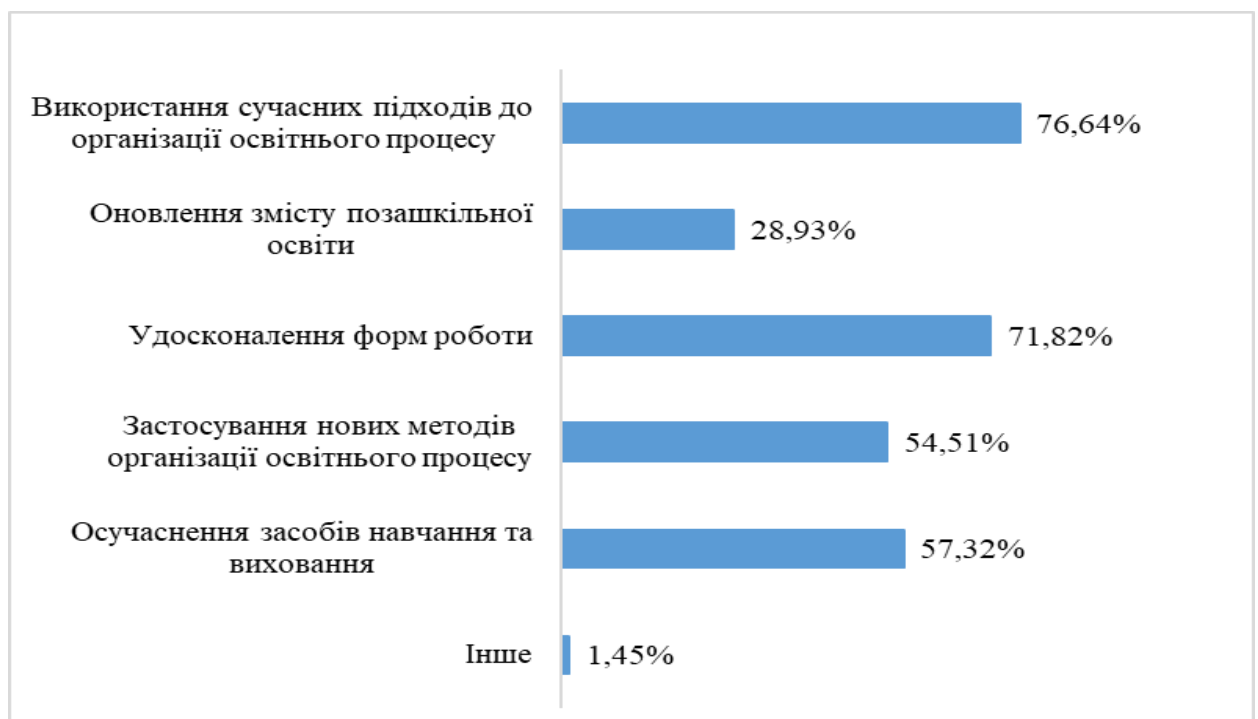

Рис. 1.6. Відповіді респондентів щодо застосування педагогами інноваційних форм і методів роботи, %

Серед іншого – 1,45% опитаних (13 осіб), керівники гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти, зазначили про використання інтерактивних методів навчання, сучасних онлайн-ресурсів; про проведення ІТ-тренінгів, онлайн-конкурсів, відеозустрічей; створення каналів на YouTube, застосування технології STEM освіти та інтеграцію позашкільних занять з програмою Нової української школи.

Слід відзначити як позитивну тенденцію, що 41,43% (376 осіб) опитаних керівників гуртків та інших творчих об'єднань мають власні розробки. Проте лише 21,81% респондентів (198 осіб) вказали, що є автором/співавтором публікацій у наукових, методичних виданнях. На нашу думку, це ускладнює обмін, поширення та впровадження інноваційного педагогічного досвіду у практику позашкільної освіти.

Для належного інформаційно-методичного забезпечення закладу освіти важливо стимулювати творчі пошуки педагогів, підтримувати їхнє професійне зростання та формування готовності до реалізації інноваційних підходів у своїй діяльності. Актуальність навчально-методичних матеріалів, методична підготовка педагога, використання сучасних технологій та професійний розвиток – все це визначає ефективність та результативність освітнього процесу.

Стосовно ж оновлення матеріально-технічної бази лише 23,71% (215 осіб) опитаних керівників гуртків та інших творчих об'єднань відмітили, що мають практично все необхідне та задоволені матеріально-технічною базою закладу позашкільної освіти. 55,64% (505 осіб) вказали що матеріально-технічне забезпечення посереднє, багато чого бракує; 18,37% (167 осіб) опитаних керівників гуртків відповіли, що не задоволені матеріально-технічною базою їх закладу.

Серед іншого – 2,28% (21 особа) вказали на недостатню площу навчальних приміщень та слабе забезпечення за рахунок спеціальних коштів закладів позашкільної освіти. Внаслідок останнього творчі заняття часто відбуваються на засадах самозабезпечення. У окремих закладах бракує

комп'ютерної техніки, спецобладнання, або наявне потребує оновлення. У зв'язку з воєнними діями у багатьох закладах можливість повноцінного матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу зменшилась, а в деяких – відповідна база повністю втрачена.

Для успішного функціонування закладу позашкільної освіти необхідною умовою є розширення ділових відносин із представниками територіальних громад, батьківською спільнотою, педагогічним колективом та вихованцями закладів позашкільної освіти [91].

Зокрема, анкетування дозволило визначити, які саме форми роботи використовують педагогічні працівники у взаємодії з батьками здобувачів освіти. Значна частина респондентів, 58,53% (531 особа), залучають батьків до діяльності батьківського комітету; 52,91% респондентів (480 осіб) відзначили активізацію батьків у сфері громадської діяльності; 42,27% педагогів (384 особи) вказали на допомогу батьків у забезпеченні належного рівня матеріально-технічної бази; 37,25% (338 осіб) опитаних керівників гуртків та інших творчих об'єднань активно залучають батьків до створення освітнього простору закладу позашкільної освіти (рис. 1.7).

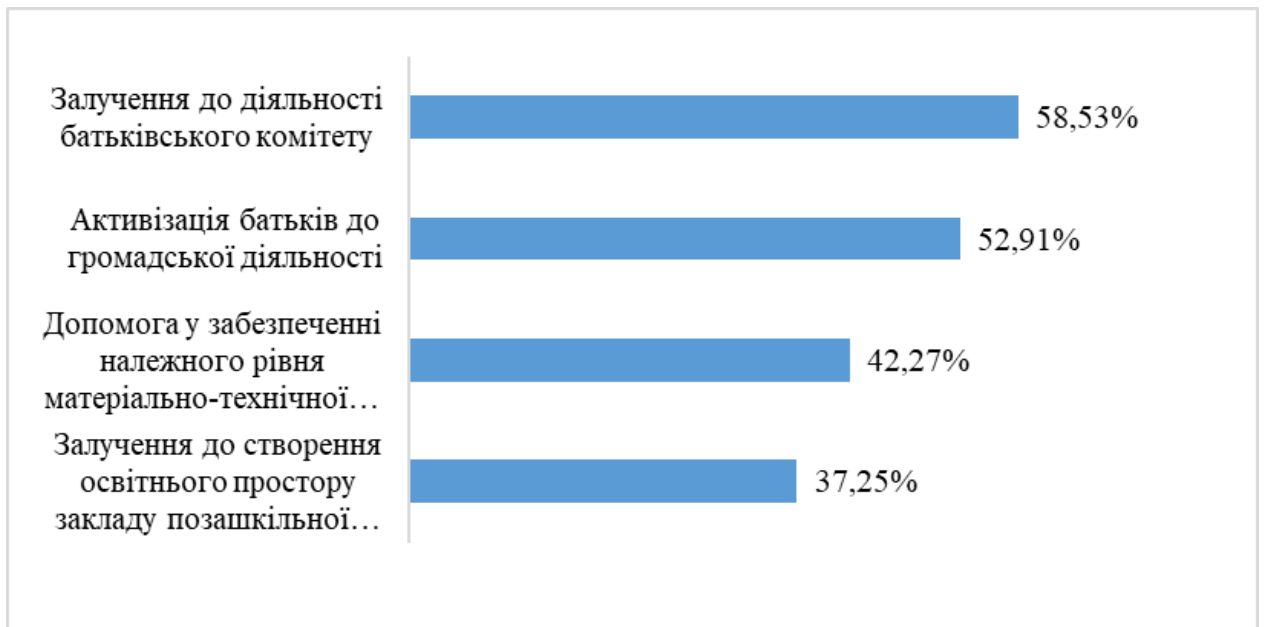

Рис. 1.7. Відповіді респондентів щодо форм роботи з батьками здобувачів освіти, %

Тісна співпраця з іншими закладами освіти здатна забезпечити ефективність та якість надання освітніх послуг. Результати опитування керівників гуртків та інших творчих об'єднань щодо співпраці їхнього закладу позашкільної освіти з іншими закладами, організаціями, установами тощо представлено у табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

Відповіді респондентів щодо співпраці закладів позашкільної освіти

№	Заклад позашкільної освіти співпрацює із:	Так, %	Так, кількість осіб	Ні, %	Ні, кількість осіб
1	закладами дошкільної освіти	75,41	685	24,59	223
2	закладами загальної середньої освіти	98,76	897	1,24	11
3	іншими закладами позашкільної освіти	92,37	839	7,63	69
4	закладами професійно-технічної освіти	50,26	456	49,74	452
5	закладами вищої освіти	40,64	369	59,36	539
6	науково-дослідними установами	10,73	97	89,27	811
7	громадськими організаціями	90,30	820	9,70	88
8	закладами культури	49,46	449	50,54	459
9	спонсорами, меценатами	73,28	665	26,72	243

Було зазначено, що переважна більшість закладів позашкільної освіти тісно взаємодіють із закладами бібліотечної системи, науково-дослідними установами, закладами культури, із національними, всеукраїнськими та обласними федераціями; співпрацюють з громадськими організаціями, центрами інклюзивної освіти, партнерами в рамках реалізації різноманітних власних благодійних ініціатив, соціальної відповідальності, волонтерських проєктів тощо [89].

У закладі позашкільної освіти важливо створити атмосферу для творчої та плідної роботи, сприяти зацікавленості та вмотивованості всіх учасників освітнього процесу задля досягнення спільної мети та реалізації місій закладу освіти. Є позитивним, що 79,97% (726 осіб) опитаних керівників гуртків та інших творчих об'єднань вважають психологічний клімат у закладі позашкільної освіти сприятливим для їхньої продуктивної діяльності, зазначають, що він мотивує до постійної роботи над собою та самовдосконалення.

Таким чином, пілотне опитування дозволило здійснити аналіз сучасного стану інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти. Нами визначено рівень забезпечення закладів позашкільної освіти необхідними навчально-методичними матеріалами для проведення занять; проаналізовано якість навчальних програм з позашкільної освіти та основні недоліки під час їхньої розробки; з'ясовано форми підвищення професійного рівня керівників гуртків та інших творчих об'єднань упродовж останніх п'яти років; встановлено, які саме інноваційні форми і методи роботи переважно застосовують педагогічні працівники закладів позашкільної освіти.

Опитування показало, що інформаційно-методичне забезпечення щодо соціального самовизначення підлітків є недостатнім та потребує вдосконалення.

Враховуючи, що навчальна програма є одним з основних документів у інформаційно-методичному забезпеченні щодо соціального самовизначення

підлітків, ми провели контент-аналіз навчальних програм, за якими працюють керівники гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти.

Згідно зі статтею 15 закону України «Про позашкільну освіту», соціально-реабілітаційний напрям «забезпечує соціальне становлення та розвиток інтересів, здібностей, нахилів, потреб у самореалізації вихованців, учнів і слухачів, підготовку їх до активної професійної та громадської діяльності»; гуманітарний напрям «забезпечує розвиток здібностей, обдарувань, практичних навичок вихованців, учнів і слухачів, оволодіння знаннями з основ наук соціально-гуманітарного циклу» [140].

Таким чином, у контексті реалізації завдань нашого дослідження саме аналіз змісту навчальних програм закладів позашкільної освіти дав можливість об'єктивно з'ясувати, якою мірою в діючих навчальних програмах представлені завдання формування соціального самовизначення підлітків.

Нами було проаналізовано 12 навчальних програм з позашкільної освіти на предмет реалізації у їхньому змісті завдань щодо формування соціального самовизначення підлітків, а саме:

- формування системи знань про суспільство, соціальні ролі, професійні сфери;
- формування системи знань про культуру взаємодії, соціальні норми та якості;
- спрямованість на формування ціннісних орієнтирів, позитивне бачення власного майбутнього;
- спрямованість на визначення життєвих пріоритетів;
- практична реалізація отриманих знань;
- участь у проєктній діяльності, громадських ініціативах тощо;
- сприяння усвідомленню власних цінностей, життєвих цілей, сильних сторін своєї особистості;
- рефлексія власного соціального досвіду.

У більшості розглянутих нами програм фрагментарно представлено теоретичний матеріал щодо суспільних ролей, вибору життєвого шляху, професійного самовизначення тощо; наявні теми щодо загальнолюдських цінностей та відповідальної поведінки, але, поряд із цим, їхнє вивчення не супроводжується формуванням практичних умінь, розвитком навичок соціальної взаємодії, комунікації та рефлексії.

До деяких програмах включено теми, спрямовані на формування знань про суспільні процеси, права людини, у змісті яких передбачено проєктування, організацію різноманітних заходів, волонтерство. Але обговорення результатів практичної діяльності не завжди супроводжується глибинною особистісною рефлексією.

Проведений аналіз також дозволив виявити навчальні програми, які досить значною мірою враховують вирішення завдань у контексті дослідницької проблеми. До прикладу, у змісті навчальної програми, за якою працює керівник гуртка «Сучасне лідерство» Комунального позашкільного навчального закладу «Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості», передбачено розвиток лідерських якостей та формування активної громадянської позиції через участь у роботі молодіжних громадських організацій. Завданнями програми є формування навичок безконфліктного спілкування, уміння працювати в команді, приймати відповідальні рішення. Водночас, було відзначено недостатню увагу до усвідомлення здобувачами освіти сутності соціальних ролей, соціальних, моральних норм та цінностей у суспільстві, що є важливими складниками соціального самовизначення підлітків.

Відзначена в позитивному плані й навчальна програма керівника гуртка «Соціальна успішність» Центру позашкільної роботи Святошинського району міста Києва, яка спрямована на формування та розвиток у здобувачів освіти soft skills (м'яких, гнучких навичок). Програмою передбачено вивчення тем, що стосуються соціального лідерства, медіаграмотності, навичок ефективної комунікації, основ організаторської діяльності тощо. В

процесі реалізації програми закладаються основи соціальної поведінки та формуються особистісні якості, що визначають соціальну успішність. Але, на нашу думку, у змісті програми недостатня увага приділена питанням ціннісних орієнтацій особистості, самоаналізу власного досвіду та рефлексії.

Отже, аналіз змісту навчальних програм з позашкільної освіти дозволив визначити міру реалізації у їхньому змісті завдання формування соціального самовизначення підлітків. З'ясовано, що навчальні програми соціально-реабілітаційного напрямку здебільшого орієнтовані на реальні соціальні виклики та профілактику негативних явищ, але ними, зазвичай, не передбачена системна робота щодо формування життєвих стратегій підлітків, проєктування їхньої майбутньої життєвої траєкторії. Навчальні програми гуманітарного напрямку передбачають розвиток критичного та творчого мислення, мають на меті формування ціннісних орієнтирів особистості, уміння висловлювати власну думку, але у їхньому змісті бракує можливостей для практичної реалізації у реальних життєвих ситуаціях набутих знань та навичок.

Таким чином, можемо зробити висновок, що більшість навчальних програм не передбачає цілісного формування готовності підлітків до прийняття усвідомлених рішень, вибору особистого життєвого шляху; формування громадянської позиції та усвідомлення своєї соціальної ролі. У змісті навчальних програм недостатньо представлено застосування набутих теоретичних знань та навичок на практиці; отримання та аналізу вихованцями власного соціального досвіду. Це спонукає до необхідності розробки змісту освіти, який передбачав би комплексний підхід до завдання формування соціального самовизначення підлітків.

Тож важливим постає завдання схарактеризувати теоретичні аспекти соціального самовизначення особистості, з'ясувати особливості й стан формування соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти, що становить зміст наступного розділу нашої роботи.

Висновки до першого розділу

У розділі здійснено теоретичне обґрунтування інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти: висвітлено інформаційно-методичного забезпечення в полі досліджень педагогічної науки; розкрито структуру і зміст інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти; проаналізовано сучасний стан інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти.

Розкрито стан розробленості проблеми інформаційно-методичного забезпечення в педагогічній теорії та освітній практиці.

З'ясовано, що інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти є системою освітніх ресурсів, спрямованих на забезпечення освітнього процесу гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти.

Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти визначено як поліструктурну та багатофункціональну систему, зумовлену специфікою позашкільної освіти. Її системоутворюючим фактором є освітні ресурси.

Розроблено структуру інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, яка складається з організаційного, структурного, функціонального та змістового компонентів.

З'ясовано, що до організаційного компоненту інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти належать: методичні приміщення (методичний кабінет, методичний відділ, кабінет інформаційно-методичного супроводу, методична служба та ін.); матеріально-технічне обладнання (комп'ютери, принтери, мультимедійні комплекси, бібліотечний фонд та ін.); електронні ресурси (інтернет, телебачення, радіомовлення та ін.).

Визначено, що структурний компонент інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти містить: нормативно-правові акти

(закони, накази, положення та ін.); навчальні матеріали (освітні програми, навчальні програми, навчальні плани); методичні матеріали (методичні рекомендації, підручники, посібники, довідники та ін.); освітні заходи (семінари, конференції, круглі столи та ін.).

Розкрито функціональний компонент інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, який реалізується через аналітичну діяльність, методичну діяльність, інформаційну діяльність, ресурсну діяльність.

Встановлено, що змістовий компонент інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти охоплює мету, принципи, зміст, форми, методи організації освітнього процесу.

Визначено, що основним складником змісту інформаційно-методичного забезпечення гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти є навчальна програма, що відображає зміст освіти, мету, завдання, очікувані результати та має логічну послідовність їх реалізації.

Здійснено аналіз сучасного стану інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти.

Обґрунтовано необхідність розкрити педагогічні засади та стан формування соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

РОЗДІЛ 2.

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА СТАН ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

2.1. Соціальне самовизначення особистості як педагогічна проблема

В умовах трансформації українського суспільства, у період динамічних політичних та соціальних змін необхідною умовою успішної соціалізації особистості є її готовність до саморозкриття життєвого потенціалу, самореалізації, самоменеджменту. З огляду на зазначене, у теорії й практиці педагогіки проблема самовизначення й самореалізації набуває особливої актуальності, і її важливі аспекти знайшли відображення в наукових роботах багатьох українських дослідників останніх років.

Загальні теоретико-методологічні особливості дослідження самовизначення особистості висвітлено у працях В. Зарицької, С. Максименка, А. Массанова, В. Панка, В. Радула, С. Савченка, Н. Ситнікової, Г. Юлдашевої та ін.

Суттєві аспекти проблеми соціального самовизначення розглядаються у зв'язку з дослідженням питань формування активної життєвої позиції (М. Дубінка, О. Матвієнко, М. Савчин, Т. Титаренко, Т. Цюман та ін.), розвитку соціальних якостей особистості, вироблення готовності до виконання соціальних ролей (І. Бодрова, Р. Вайнола, К. Журба, О. Ляска, В. Панок, Ж. Петрочко, В. Тернопільська, М. Уйсімбаєва, В. Шахрай та ін.); виховання творчої особистості та самореалізації (Т. Алексеєнко, Т. Гарасимів, О. Киричук, Г. Костю, В. Кремень, С. Уварова та ін.); формування соціально успішної особистості (К. Безрук, Т. Воронцова, В. Нечеда, О. Романовський та ін.).

Соціальну компетентність як умову соціального самовизначення досліджували Т. Кравченко, І. Ніколаєску, М. Павлюк, О. Прашко, О. Флярковська та ін.; ідентичність як ключовий аспект соціальної взаємодії – І. Філіпова, Т. Яблонська та ін.

Широкий спектр сучасних наукових поглядів корелює з багатоаспектністю самого феномену самовизначення, глибинний філософський зміст якого розкрито в класичних працях Г. Гегеля, К. Гольдштейна, І. Канта, Ж. Піаже, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спінози, А. Шопенгауера, В. Франкла, Е. Фромма, К. Юнга та ін.

Згідно з позицією філософів, у самовизначенні особистості виділяють три сторони:

- онтологічна: визначення себе в бутті, у житті;
- гносеологічна: усвідомлення себе як особистості, системи своїх ставлень у суспільстві та його вимог до себе; самопізнання власної індивідуальності та неповторності;
- морально-ціннісна: визначення людини як морально-духовної істоти із власним набором цінностей, що є основою життєвого успіху.

Самовизначення розглядається як процес набуття людиною свободи, розв'язання проблеми співвідношення обов'язку, відповідальності та автономності; визначаються внутрішні та зовнішні детермінанти її життя й поведінки.

Відповідно до поглядів І. Канта, для людини надзвичайно важливо знати, як належним чином зайняти своє місце в світі, і правильно зрозуміти, якою їй треба бути, щоб бути людиною. На думку філософа, дії людини детермінуються власними цілями, а не зовнішніми обставинами [62].

Г. Гегель пов'язує самовизначення людини з процесом розвитку її самосвідомості, що відбувається через самозаглиблення та набуття нею свободи у сфері самопізнання [39].

А. Шопенгауер вважає, що для людини найважливішим і найсуттєвішим є її особистість. Але для того, щоб людина змогла віднайти

саму себе і вільно собою розпоряджатися, необхідні досить сприятливі зовнішні умови [4].

Е. Фромм зазначає, що сенс життя людини полягає в розкритті нею своїх сил у продуктивній, творчій життєдіяльності. Тобто, головну мету самовизначення дослідник вбачає в самореалізації, становленні «продуктивної орієнтації» людини, розкритті сутнісних сил особистості, закладених у ній потенційних можливостей [223].

Слід зазначити, що ідеї самовизначення були розвинені і в працях українських філософів. Зокрема, проблема щастя людини, її самопізнання, самоствердження і самореалізації є провідною у науковому доробку Г. Сковороди. Філософ наголошував на важливості пізнання самого себе, розумінні свого призначення, «сродної праці», необхідності бачити в собі гарне, добре, потребі позитивного ставлення до себе. Лише за таких умов можна реалізувати, «відкрити» в собі свого внутрішнього «Бога-душу», що є найвищою метою для кожної людини [164].

Отже, з позицій класичної філософії соціальне самовизначення розглядається як властивість людини, свідоме утвердження нею особистісного способу буття, що відбувається на рівні цінностей та проявляється у готовності до ефективного функціонування у системі суспільних відносин.

Самовизначення людини передбачає розвиток особистості, розуміння нею свого призначення, розкриття сутнісних сил, набуття свободи у сфері самопізнання та формування самосвідомості, досягнення буття та знаходження свого місця у ньому. При цьому основним засобом самовизначення є рефлексія у системі стосунків з іншими людьми та самим собою [90].

У західній психології проблема самовизначення знайшла своє відображення в наукових працях Е. Десі й Р. Райана, Е. Еріксона, А. Маслоу, М. Розенберга та ін.

Згідно з теорією самодетермінації і особистісної автономії Е. Десі й Р. Райана, проблема самовизначення розглядається в контексті дилеми «свободи – детермінізму» щодо поведінки людини як такої, що сприяє розвитку навичок та умінь гнучкої взаємодії з соціальним середовищем [235].

Відповідно до моделі Е. Еріксона, самовизначення є процесом «вписування» себе у навколишній світ, а головним завданням індивіда постає пошук своєї ідентичності на противагу рольовій невизначеності особистісного «Я». Цей процес передбачає усвідомлення власної цінності та компетентності [219].

Таким чином, західна психологія дає підстави бачити в самовизначенні особистості процес становлення людини як автономного суб'єкта власного життя; цей процес передбачає формування власної ідентичності, усвідомленого вибору цінностей та способів життєдіяльності.

У філософському енциклопедичному словнику самовизначення трактується як процес і результат вибору особистістю своєї позиції, мети і засобів самоіснування в конкретних обставинах життя; основний механізм набуття і прояву людиною свободи [193].

Подібне визначення знаходимо і у психологічному словнику, який подає дефініцію самовизначення особистості як процес і результат усвідомленого вибору та утвердження нею своєї позиції в конкретних життєвих обставинах: «Самовизначатися – це значить співставити свої власні норми, потреби, здібності, привести їх у відповідність з існуючими» [142, с. 264].

Сутність процесу самовизначення полягає в активному виявленні і ствердженні індивідуальної позиції в проблемних ситуаціях, коли людина опиняється перед необхідністю альтернативного вибору і має приймати прагматичне рішення.

Дослідники (В. Дільтей [215], Г. Спенсер [238], О. Вітковська [33], І. Ющенко [202]) позиціонують самовизначення як здатність одиниці суспільства пристосовуватись до життєвих обставин; це процес, що

відбувається протягом усього життя особистості завдяки її власній життєдіяльності та діяльності інших людей. Він передбачає формування в індивіда усвідомленої мети і сенсу життя, виступає як один із механізмів соціалізації особистості.

Соціалізуючий характер самовизначення акцентується й у трактуванні, вміщеному до соціолого-педагогічного словника, де поняття «самовизначення» розуміється як «процес, відносно самостійний стан соціалізації, суть якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення мети й змісту життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвідношення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і вимог, які застосовуються до нього з боку оточення і суспільства» [167, с. 354].

Л. Неїжпапа відзначає, що процес самовизначення передбачає включення індивіда в соціум, засвоєння ним цінностей, соціальних норм, установок і правил поведінки, становлення особистості як цілісної і динамічної структури, тобто соціалізацію. Отже, в процесі соціалізації самовизначення виступає як механізм становлення особистості, який полягає в усвідомленому виборі людиною свого місця в системі соціальних відносин [112].

Таким чином, самовизначення особистості є важливим складником процесу соціалізації та виступає для особистості основою, фактором, умовою її становлення. Саме тому ми вважаємо за доречне узагальнити провідні підходи до поняття «соціалізація».

У довідкових виданнях соціалізація трактується як комплексний процес та результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм, моралі, традицій тощо) на основі її діяльності, спілкування і відносин. Вона є обов'язковим чинником розвитку індивіда та одним із засадничих соціальних процесів, що забезпечує повноправне існування людини в соціумі.

Соціалізація є двостороннім процесом, оскільки передбачає не лише збагачення соціальним досвідом, а й реалізацію людиною соціальних

зв'язків. Її сутність зводиться до поєднання в процесі соціалізації особи адаптації та відокремлення, тобто збереження суб'єктності людини в умовах певного суспільства [51].

У подальшому ми будемо спиратися на думку Л. Неїжпапи, згідно з якою самовизначення розглядається як процес і результат вибору власної позиції через самопізнання власних можливостей, бажань і зіставлення їх із суспільними потребами [112]. На наш погляд, таке трактування найкраще розкриває соціальну зумовленість даного процесу.

Самовизначення стає складовою частиною життєво важливих рішень, сутність цього процесу полягає в активному виявленні та ствердженні індивідуальної позиції особистості. Результатом самовизначення передбачається вихід особистості на мету, напрями та способи активності, здатності через цілеспрямованість самостійно реалізувати своє призначення [142, с. 216].

О. Киричук розглядає самовизначення як активну життєву, зокрема соціальну позицію індивіда, «систему морального ставлення особистості перш за все до природи, часткою якої вона є; до суспільства в цілому і спільнот, до яких вона належить; до основних видів діяльності, через які і здійснюється внутрішній зв'язок з природою і суспільством» [64, с. 15].

Вивчаючи проблему самовизначення особистості, Т. Титаренко говорить про потребу життєвого вибору людини. Авторка розглядає життєвий вибір як свідомий акт, що на певному етапі життєвого шляху визначає напрям подальшого розвитку особистості і регулюється актуальними та потенційними життєвими цінностями [183].

Самовизначення особистості Л. Сохань розглядає з позиції вироблення людиною індивідуальної життєвої програми, що передбачає вибір нею певного типу соціальної поведінки, рівень активності і творчості у діяльності; певну орієнтацію на спосіб життя, тобто «спосіб діяльності на основі реалізації внутрішніх спонук, власного розуміння обов'язків,

відповідальності, в процесі досягнення життєвих цілей і реалізації обраного життєвого шляху» [143, с. 36].

Центральною ланкою самовизначення особистості є акт вибору, який особистість здійснює свідомо і цілеспрямовано і в якому усвідомлюються та реалізуються сутнісні смислові спрямування людини, її життєва позиція.

Самовизначення особистості передбачає формування певного світогляду. На думку О. Арцишевської, цей процес здійснюється через усвідомлення й обґрунтування взаємовідносин особистості зі світом як цілим; усвідомлення її місця і ролі, походження і призначення в цьому світі; уявлення про ідеальну будову світу, ідеальне суспільство та ідеальну людину, які сприймаються як свого роду кінцева мета існування і розвитку світу і людини; ставлення до вищих цінностей і протилежних їм антицінностей життя і культури; вибір шляхів і методів досягнення особистих ідеалів, способу життя, життєвої позиції; визначення сенсів людського існування і мотивів людської діяльності [3].

Самовизначаючись, особистість усвідомлює себе частиною структури суспільства, взаємодіючи з його цінностями, нормами та очікуваннями через власний особистісний розвиток.

Т. Яблонська аналізує самовизначення з позицій двох основних аспектів ідентичності як ключового елемента соціальної взаємодії: перший – пов'язаний із соціальним оточенням (соціальна ідентичність): самовизначення через приналежність до певних соціальних спільнот; другий – орієнтований на неповторність проявів особистості (особистісна ідентичність): самовизначення через унікальні індивідуальні характеристики. При цьому особистісна ідентичність виступає вторинною по відношенню до соціальної, оскільки саме категорії соціальної ідентичності закладають підвалини формування змістової структури особистісної ідентичності [203].

Ідентичність характеризується сукупністю унікальних рис людини, що визначає особисту участь у житті суспільства та взаємодію із навколишнім світом. «За своїм походженням ідентичність є соціальною,

оскільки вона формується в результаті взаємодії особи з іншими людьми та засвоєння нею мови, виробленої у процесі соціальної взаємодії». [203, с. 385].

Згідно з концепцією Г. Костюка, показником входження особистості до структури суспільства є міра сформованості свідомості та самосвідомості індивіда, здатність особистості брати участь у суспільному житті та виконувати соціальні функції [72].

І. Гаркуша та А. Крижановський визначають самоактуалізацію як невід'ємний складник самосвідомості та саморозвитку особистості; вона забезпечує прагнення усвідомлювати, розкривати, пізнавати та втілювати себе в діяльності. Самоактуалізація проявляється в мотиваційній структурі, особистісно-сміслових утвореннях, життєвих орієнтаціях, що знаходять свою подальшу реалізацію в професійній діяльності, спілкуванні та особистому житті [38].

Представники гуманістичної психології (А. Маслоу [228; 229], В. Франкл [221], Е. Фромм [222] та ін.) розглядали прагнення до самоактуалізації як розгортання в часі вроджених індивідом потенцій. Зокрема, А. Маслоу розкрив сутність поняття «самоактуалізація» як бажання особистості стати тим, ким вона може стати, досягти вершини своїх можливостей. Вчений стверджував, що всі самоактуалізовані люди залучені до улюбленої справи, яка стає для них призначенням, покликанням долі. Крім того, кожна людина присвячує своє життя пошуку певної цінності. Такі цінності входять до структури самоактуалізації та виступають у якості потреб особистості [228].

А. Маслоу окреслив вісім шляхів, які приводять людину до самоактуалізації:

1. Самоактуалізація передбачає цілісне та безкорисливе переживання з повним зосередженням та зануренням. Це момент, коли «Я» реалізує самого себе, тому потрібно повністю відкинути свої комплекси та сором'язливість.

2. Людина повинна представити своє життя як процес постійного вибору. Завжди є момент вибору: просування чи відступ. Самоактуалізація –

це неперервний процес, що передбачає багаторазові окремі вибори, які або дають особистості можливості росту та розвитку, або гальмують її життєве просування.

3. Поняття «самоактуалізація» передбачає наявність «Я», яке може актуалізуватися. Кожна людина є особистістю зі своїм характером, темпераментом та індивідуальними особливостями. Тому важливо прислухатися до самого себе, бути незалежним та надати собі можливість реалізувати своє власне «Я».

4. Готовність та вміння брати на себе відповідальність – великий крок до самоактуалізації. Маючи певні сумніви, людині важливо визнати це, щоб бути чесною із самою собою.

5. Здатність людини дослухатися до внутрішнього «Я», самостійно обирати свій шлях та брати за нього відповідальність стає запорукою вдалого життєвого вибору, який веде до повноцінного розвитку та самоактуалізації.

6. Самоактуалізація – не тільки результат або кінцевий стан, це процес актуалізації своїх можливостей. Отже, самоактуалізація «це праця заради того, щоб зробити добре те, що людина хоче зробити».

7. Вищі переживання є моментами самоактуалізації; проживаючи їх, людина розкриває себе, свої можливості, здібності, якості.

8. Аби знайти самого себе, визначити свою життєву мету, людині потрібно виявити та подолати свої внутрішні перепони [229].

За визначенням ученого, особистість, яка самоактуалізується, – «це людина, яка розвивається до стану, повністю адекватного її можливостям, і повністю реалізовує все, на що вона здатна» [228, с. 391-392].

Поглиблюючи розуміння природи цього явища, відомий український дослідник І. Бех зауважує, що самоактуалізація як вид діяльності особистості передуює самореалізації. На думку вченого, цей процес постає як набуття суб'єктом внутрішніх сил (якостей, смисло-ціннісних орієнтацій, здібностей), які стають поштовхами до його усвідомленої діяльності та поведінки. Самоактуалізуючись, особистість дає собі відповідь на питання: «Для чого

Я?», «У чому сенс Мене?», «Що необхідно Мені робити, щоб утілити цей сенс?». Науковець зазначає, що «...самоактуалізація стосується внутрішнього плану існування особистості. Вона забезпечує якомога повніше виокремлення власних потенційних можливостей, які реально втілюватимуться у діяльності та поведінці особистості» [13, с. 5-6].

С. Максименко та В. Осьодло у зв'язку з цим стверджують, що «самореалізація суб'єкта включає усвідомлення, вибір і реалізацію тих аспектів індивідуальності, які сприяють його самовираженню, реалізації його потенцій, формуванню суб'єктом власної системи смислів, цінностей, мотивів, уявлень про себе, постановку цілей і визначення способів їх досягнення, у т. ч. і перетворення себе» [97, с. 7].

Таким чином, самовизначення особистості передбачає її самоактуалізацію, що обумовлюється прагненням особистості розкрити свій внутрішній потенціал для подальшої самореалізації, спираючись на власну систему цінностей, мотивів, індивідуальних якостей, окреслених цілей та шляхів їх досягнення.

Щодо змісту поняття «соціальне» дослідники (зокрема, Т. Кузьменко) вважають, що це сукупність тих чи інших якостей і особливостей соціальних відносин, інтегрована індивідом чи спільнотами у процесі спільної взаємодії в конкретних умовах, яка виявляється в їхньому ставленні: один до одного; до свого місця у суспільстві; до явищ і процесів суспільного життя [79].

С. Харченко та О. Рассказова зазначають, що «соціальне» пов'язане із суспільним життям особистості та реалізується у спілкуванні, у багатоманітних формах зв'язків людини та має позитивний для суспільства сенс [195].

За М. Вебером, що розробив «теорію соціальної дії», «соціальне» є усвідомленою взаємодією людей. Саме така взаємодія формує суспільні структури, владу, економіку, культуру. Дослідник наголошував, що для розуміння суспільства потрібно аналізувати сенс, який люди вкладають у свої дії [29].

Отже, «соціальне» розглядаємо як сукупність умов, відносин та механізмів, що сприяють інтеграції особистості у суспільство та її самореалізації.

Дефініція «соціальне самовизначення» трактується як «свідоме знаходження особистістю власної, досить незалежної позиції в системі соціальних зав'язків з іншими людьми в різних сферах життєдіяльності» [51, с. 947]. У цьому контексті окреслений процес передбачає усвідомлення суб'єктом себе як невід'ємної частини спільноти та структури суспільства в цілому. Така самодетермінація забезпечує успішне орієнтування у соціальній реальності, де життєві прагнення людини гармонійно поєднуються із суспільними потребами [87].

Зазначений феномен характеризує людину як зрілу особистість, визначаючи її індивідуальність, неповторність, цілісність та професійну орієнтацію. Здійснюючи свій життєвий вибір, людина на певному рівні власної компетенції впливає на процеси життєдіяльності суспільства та відчуває на собі його вплив.

М. Дубінка вважає за доцільне розглядати соціальне самовизначення як співвідношення соціального та особистісного аспектів і вбачає в цьому визначальну характеристику особистості, яка спрямовує свою діяльність на усвідомлення власної соціальної сутності, знаходження свого місця у житті та в соціальній структурі суспільства [48].

Суголосно цій думці В. Тернопільська зазначає, що самовизначення є цілісною реалізацією індивідуального потенціалу особистості та «відбувається у конкретній соціальній діяльності, яка забезпечує усвідомлення цілей, можливостей, самовизначення особистості» [179, с. 162].

Нам імпонує позиція І. Бодрової, яка серед змістових складників самовизначення особистості виділяє наступні:

- соціальну орієнтацію та усвідомлення цінностей групи;
- індивідуальний вибір мети;
- вибір професії;

- усвідомлення і співвіднесення індивідуальних потреб, можливостей і здібностей з суспільними запитами;
- діяльність відповідно до ціннісних орієнтацій [21].

В. Радул стверджує, що метою соціального самовизначення є розширення та примноження особистістю соціальних зв'язків із зовнішнім світом. Створювати нові соціальні зв'язки може лише та людина, яка володіє здібністю до опанування соціальних ролей. Таким чином, соціальні ролі особистості в різних галузях і сферах життєдіяльності стають ядром її соціального самовизначення, у ході якого виявляється накопичений особистістю потенціал активності. Тому діяльність має бути організована таким чином, щоб у її процесі розкривалися нові сторони суспільних відносин, відбувалося включення особистості у ці відносини [149].

Важливими для нашої роботи є дослідження Л. Канішевської щодо формування соціальної зрілості старшокласників. Дослідниця визначає «соціальну зрілість» як інтегративну властивість особистості, що виявляється у сформованості соціальних настановлень, спрямованих на свідому реалізацію суспільних норм і цінностей; проявів соціальних якостей; оволодіння сукупністю основних соціальних ролей, що дозволяють особистості компетентно діяти в усіх сферах суспільного життя [61].

Самовизначення соціально зрілої особистості характеризується спрямованістю на самореалізацію, самовдосконалення самоактуалізацію; виявлення власної унікальності та індивідуальності; суб'єктність людини може виявлятися по відношенню до стратегії, стилю, способу життя, свого внутрішнього потенціалу, індивідуальних здібностей; готовністю піклуватися про інших, здійсненні соціальних вчинків.

Згідно з позицією А. Маслоу, педагогічна організація соціального самовизначення базується на механізмі виявлення і реалізації потреб самоздійснення особистості: потреби в безпеці, в соціальних зв'язках; в самоповазі та самоактуалізації. Крім того, соціальне самовизначення

особистості реалізується в пізнавальній потребі, потребі в самовираженні та самоствердженні [228].

Л. Канішевська визначає соціальне самовизначення як один із критеріїв сформованості соціальної зрілості, і саме механізми самовизначення забезпечують її виховання. «Факторами успішного розвитку цього феномена є: конфігурація певних особистісних рис, які визначають соціальну поведінку; позитивна взаємодія людських потреб і соціокультурних впливів, які сприяють набуттю соціального досвіду; виявлення особистістю власної автономії без втрати почуття спільності з соціумом; розвиток соціальної активності особистості; сприйняття загальнолюдських цінностей, які стають частиною соціального досвіду особистості» [61, с. 40].

Поняття «соціальне самовизначення» наповнене широким змістом та передбачає наявність комплексу певних особистісних якостей, здатних забезпечити суб'єкту соціального становлення успішність в усіх сферах життєдіяльності людини.

Науковці (С. Максименко [96], М. Савчин [157]) розглядають самовизначення як основу життєвого особистісного розвитку людини, внутрішній механізм прийняття рішень, передумову відповідальної та свідомої життєдіяльності особистості.

Р. Вайнола та Л. Неїжпапа зазначають, що «центральною стрижнем самовизначення є внутрішня готовність самостійно й усвідомлено реалізувати перспективи свого професійного й особистісного розвитку» [25, с. 90].

На думку Н. Побірченко, «самовизначення» – це процес прийняття життєво значущих рішень у різних сферах життєдіяльності людини. Безперечним є той факт, що ключовим моментом самовизначення людини є здійснення життєвого вибору, який конкретизується у професії. Тобто, професійне самовизначення є структурним складником соціального

самовизначення, воно пов'язане з реалізацією творчого і виконавчого потенціалу особистості в трудовій діяльності [127, с. 13-14].

Таку думку поділяє О. Михайлов, розглядаючи феномен «соціальне самовизначення» з позиції вибору особистістю майбутньої професії. Дослідник зазначає, що соціальне самовизначення є інтеграцією особистості в основні компоненти соціальної структури суспільства. «Соціальне самовизначення безпосередньо пов'язане з вибором професії, результатом якого є не лише здобута професія, а й новий трудовий колектив, в який вступає молодь», – стверджує він. При цьому соціальне самовизначення розглядається як «цілеспрямована, різнобічна творча поведінка, мета якої оволодіти сферою життя як системою на основі ідеї, що повністю захоплює суб'єкт, яка є результатом особистісного перероблення й особистісного коливання» [104, с. 42, 100].

Узагальнюючи окреслені наукові підходи, під соціальним самовизначенням будемо розуміти динамічний процес, що реалізується через активну діяльність індивіда та спрямований на формування власної позиції в системі суспільних відносин. Цей процес ґрунтується на свідомо обраних ціннісних орієнтирах, професійних уміннях, актуальних потребах та потенційних можливостях людини.

Здійснений теоретичний аналіз дав змогу розкрити сутність та внутрішню структуру зазначеного феномену. Водночас для цілісного розуміння проблеми необхідним постає з'ясування специфіки цього процесу саме в підлітковому віці, зокрема в умовах освітнього середовища закладів позашкільної освіти.

2.2. Особливості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти

Зростаючі вимоги щодо підготовки молоді до самостійного життя у соціумі пов'язані з пошуком можливостей для реалізації творчого

потенціалу, самоствердження та саморозвитку, активною соціально-пізнавальною діяльністю та прагненням до самореалізації. З огляду на вищезазначене, питання готовності підлітків до здійснення усвідомлених виборів, що є результатом соціального самовизначення, набуває ознак пріоритетності.

Разом із тим, «сучасне соціальне замовлення вимагає пошуку нових підходів до виховання підлітків, що спрямовані на формування активних, ініціативних громадян, готових до участі в державотворчих процесах, здатних до співпраці та розв'язання конфліктів відповідно до самостійного життєвого вибору» [190, с.5].

Дослідження особливостей підліткового віку знайшли своє відображення в роботах цілої низки науковців: О. Бедлінського [7; 8] (аналіз провідних видів діяльності, характерних для підліткового віку); І. Беха [12] (закономірності психологічного розвитку підлітків); І. Булах [22] (психологічні основи особистісного зростання підлітків); Є Копильця [71] (дослідження пріоритетних життєвих цінностей у підлітковому віці); І. Тихонькової [185] (обґрунтування сенситивності підліткового віку для утвердження власної ідентичності) та ін. Значущі для нашого дослідження положення висвітлені у працях С. Кельнер, О. Ненчук, Р. Пасічняк, Г. Радчук, О. Семенова, що торкаються різних аспектів особистісного становлення в підлітковому віці.

Підлітковий вік є надзвичайно складним перехідним періодом від дитинства до дорослості: якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та мотиваційно-емоційній сферах особистості дитини, пов'язані з інтенсивним, нерівномірним розвитком організму, особистісними новоутвореннями, кризовими станами тощо. У цей віковий період «відбувається інтенсивне формування особистості, енергійне зростання моральних та інтелектуальних сил і можливостей ... формуються перші переконання особистості» [40, с. 260].

І. Тихонькова зазначає, що саме у підлітковому віці «відбувається оволодіння внутрішнім світом й виникнення життєвого плану як певної системи пристосування, яка вперше усвідомлюється підлітком; відбуваються інтенсивні гормональні і тілесні зміни; розвивається когнітивна та емоційна сфери психіки, реконструюються відносини з батьками та однолітками; здійснюється довільна регуляція поведінки та актуалізуються різноманітні захисні механізми тощо» [185].

Досі дискусійним залишається питання щодо чітких меж підліткового віку, хоча авторитетні джерела наводять чимало аргументів на захист різних точок зору.

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), підлітковий вік охоплює діапазон від 10 до 19 років, включаючи ранній (10-14 років) та пізній (15-19 років) періоди [105, с. 31-33].

В українському законодавстві окреслення вікових меж підліткового віку містяться лише у підзаконних нормативних актах: наказах Міністерства охорони здоров'я України від 12.12.2002 р. № 465 «Про удосконалення організації медичної допомоги дітям підліткового віку» [141] та від 02.06.2009 р. № 382 «Про затвердження Тимчасових стандартів надання медичної допомоги підліткам та молоді» [136]. Як підлітків, позиціонують дітей віком від 10 до 18 років.

Аналіз психолого-педагогічних джерел засвідчує поширеність серед дослідників (Л. Виготський [144], В. Поліщук [129] та ін.) думки, що початком підліткового періоду в житті людини слід вважати вік 10-12 років.

О. Бедлінський стверджує, що межі підліткового віку в сучасній Україні часто розглядають як такі, що охоплюють період від 10–11 до 15–17 років; автор називає цей вік «підлітковістю». Дослідник зазначає, що початок підліткового віку настає тоді, коли дитина усвідомлює власну волю, компетентність, рефлексію і це дає їй можливість «реалізувати усвідомлену довільність окремих дій навчальної діяльності у новій діяльності, спрямованій на засвоєння відносин між людьми» [8, с. 8]

У монографії Н. Токаревої, А. Шамне та Н. Макаренко представлено періодизацію підліткового віку в західній психології, що зорієнтована на дещо інакші вікові межі:

- ранній підлітковий вік (зазвичай від 11 до 14 років);
- середній (або старший) підлітковий вік (від 15 до 19 років) [187, с. 14-15].

Проте й ця класифікація є до певної міри умовною, тим більше, що з психологічної точки зору відмінності в дорослішанні, до яких апелюють дослідники, навіть у одному віці можуть бути значними.

Відповідно до теорії розвитку особистості Е. Еріксона, де він виокремлює 8 стадій психосоціального розвитку, підлітковому періоду відповідає 5 стадія, яка, на думку вченого, триває з 14 до 16 років. Ключовою ознакою цього періоду є перехід від ідентичності до рольової плутанини. Саме ця фаза позиціонується як вирішальна для розвитку особистості підлітка, оскільки пов'язана із самовизначенням, вибором подальшого життєвого шляху. У цей віковий період формується ініціативність, самостійність та ключові компетентності.

За Е. Еріксоном, «головне завдання підлітка – розвиток самосвідомості. У підлітків виникають питання «Хто я?» і «Що я хочу робити зі своїм життям?» [218].

Таку позицію підтримує О. Бедлінський, зазначаючи, що характерними для підліткового періоду 14-16 років є формування «Я-концепції», усвідомлення почуття дорослості, задане власним ідеальним майбутнім, розуміння власної дієздатності та готовність до самовизначення [7].

Виходячи із проведеного аналізу науково-педагогічних джерел та чинних нормативно-правових актів, до категорії підлітків найчастіше відносяться особи віком від 10 до 17 років. Разом з тим, до участі у нашому дослідженні були залучені підлітки 14-16 років, оскільки, вважаємо, що саме

цей віковий проміжок є особливо значущим для дослідження процесів соціального самовизначення особистості.

У контексті реалізації завдань дослідження спробуємо окреслити особливості соціального самовизначення підлітків та визначити вплив закладів позашкільної освіти на цей процес.

В. Сухомлинський наголошував, що підлітковий вік – це друге народження особистості, яка здатна бачити не тільки оточуючий світ, але й саму себе [172].

У цей період відбувається інтенсивний розвиток усіх ланок самосвідомості, що вже містить необхідні компоненти самосвідомості дорослої людини. Важливим залишається те, якого рівня розвитку досягнуть ці компоненти та які з них посядуть центральне місце у структурі особистості. Саме в підлітковому віці рівень когнітивного розвитку дитини дозволяє їй сформувати своє власне ціннісне бачення дійсності.

У процесі самовизначення особистості формуються стійкі та осмислені погляди, переконання, принципи, норми поведінки, особисті ідеали, цінності, виробляються уміння спостерігати та критично аналізувати явища навколишньої дійсності, розуміти та приймати самого себе тощо. Розвиток особистості визначається не лише системою засвоєння знань, а, в першу чергу, готовністю до прийняття рішень та самостійних дій у нестандартних ситуаціях, нових умовах чи життєвих обставинах [45].

Підлітки починають глибше замислюватися над тим, ким вони є, над цінностями, які вони сповідують. Таким чином, особистісний розвиток підлітків тісно пов'язаний із пошуком та усвідомленням власної ідентичності, що стає важливим складником їхньої особистої самоідентифікації. Прагнення до самовизначення спонукає до поглибленого вивчення внутрішніх цінностей та прийняття себе нового.

На думку І. Філіппової, «ідентичність є дуже суттєвою характеристикою людини, без якої вона не може бути особистістю».

Дослідниця переконана, що ефективне та змістове входження в систему соціальних відносин реалізується підлітком у трьох основних сферах:

- діяльності (пізнаючи нові її види, через оволодіння новими формами рольової поведінки в системі соціальних ролей та опановуючи нові ролі);
- спілкуванні (цей процес передбачає розширення соціальних зв'язків особистості, яка виступає суб'єктом діяльності);
- самовизначенні та самореалізації (спілкування сприяє становленню образу «Я», формуванню самосвідомості підлітка, що пов'язано з процесом соціального самовизначення, становленням соціальної ідентичності особистості та її успішної самореалізації) [192, с. 207].

Ю. Васюк зазначає, що підлітковий вік є важливим періодом становлення особистості, «коли відбувається формування світогляду й картини світу, становлення найважливіших механізмів регуляції повноцінної життєдіяльності, самоідентифікація, становлення самосвідомості, самооцінки, інтеріоризація моральних норм і цінностей, формуються новоутворення, що забезпечують психологічну готовність до самовизначення» [28, с. 70].

С. Белякова, досліджуючи особливості розвитку особистості сучасного підлітка, акцентує в цьому процесі появу відчуття дорослості, що визначає спрямованість та зміст його активності. Разом з тим, з'являється значна чутливість до засвоєння моральних цінностей, норм та способів поведінки; посилюється прагнення бути самостійним [15].

Таким чином, визначальними особливостями соціального самовизначення в підлітковому віці є прагнення до автономії та потреба у самоідентифікації. З огляду на це, заклади позашкільної освіти постають унікальним простором, що забезпечує здобувачеві можливість самостійного вибору напрямку діяльності відповідно до його власних вподобань, інтересів та здібностей, сприяє виробленню навичок прийняття самостійних рішень, а

отже, й розкриттю індивідуальності, творчого потенціалу особистості, створює умови для її самореалізації.

Підлітковий вік – це період формування соціальної спрямованості та моральної свідомості особистості: моральних поглядів, переконань, оцінки, суджень, уявлень щодо норм поведінки, запозичених у дорослих. Процес оволодіння ними відбувається через реальні стосунки та оцінку діяльності підлітків дорослим. Це складний і водночас відповідальний період становлення особистості та формування її ціннісних орієнтацій [117].

О. Вознюк трактує ціннісні орієнтації як відображену в свідомості особистості сукупність ідеалів та принципів, що постають для неї фундаментальними життєвими орієнтирами. Вони формуються шляхом зіставлення індивідуального досвіду із загальноприйнятими у суспільстві культурними зразками. Дослідник виокремлює такі соціальні функції ціннісних орієнтацій:

- адаптивно-інтегративну (залучення людини до системи норм і цінностей певного соціуму);
- самостверджувальну (сприяння реалізації талантів та особистісному становленню);
- когнітивно-стабілізуючу (систематизація знань, норм і стереотипів, що забезпечує гармонізацію внутрішнього світу індивіда) [34].

Ціннісні орієнтації являють собою досвід, накопичений людиною в її індивідуальному розвитку; це певне ядро свідомості, навколо якого обертаються помисли, почуття і подальші рішення та дії особистості, залежно від обставин [93].

Особливість ставлення підлітків до світу проявляється, зокрема, в тому, що вони починають критично оцінювати навколишню дійсність, особистий життєвий досвід; у цей віковий період формується здатність усвідомлювати та співвідносити власні інтереси, потреби, ідеали із соціально схваленими нормами. О. Литовченко акцентує також формування соціальної стійкості підлітків, тобто свідоме прийняття ними соціальних норм і

цінностей, усвідомлення відповідальності за свої дії, уміння чинити опір негативним соціальним впливам [83].

Вектор активності індивіда визначають ціннісні орієнтації, слугуючи ключовим регулятором його суспільної поведінки. Власна ієрархія цінностей стає для підлітка тим внутрішнім дороговказом, на основі якого він здійснює вибір соціальних ролей, окреслює коло спілкування та окреслює траєкторію майбутнього професійного становлення [66].

Фундаментальне значення цього процесу підкреслює І. Бех, наголошуючи: «Залучення підростаючої особистості до світу людських цінностей і норм взаємовідносин зі світом неможливо без свідомого, тобто заснованого на вільному самовизначенні, дотримання відповідних норм і цінностей». [12, с. 176].

Розвиваючи цю тезу, зазначимо: свідоме прийняття моральних, культурних та громадянських ідеалів трансформує їх із зовнішніх вимог у внутрішнє переконання. Саме це дозволяє підлітку утвердитися в позиції повноправного члена суспільства, здатного до самостійних виважених рішень та готовності відповідати за їхні наслідки.

Таким чином, соціальне самовизначення підлітків характеризується активним становленням ціннісних орієнтацій особистості та вибором життєвих пріоритетів, що в подальшому визначають її життєву позицію, моральні принципи та соціальну поведінку.

Зміст позашкільного освітнього процесу спрямований на виховання патріотизму, національних цінностей, відповідальної громадянської позиції, екологічної свідомості тощо. Участь вихованців у соціальних, волонтерських та культурних ініціативах сприяє формуванню та зміцненню системи особистісно значущих цінностей.

Підлітковий вік – це період пошуку себе, свого місця у світі. На шляху соціального становлення підростаючої особистості відбувається формування соціальних знань та набуття досвіду їхнього застосування; засвоєння

соціальних ролей (професійно-трудовах, сімейно-соціальних тощо) та індивідуальний розвиток власних здібностей [83].

Отже, в процесі становлення індивідуальності підлітка відбувається активне привласнення ним суспільних норм та функцій, їхнє глибоке та якісне усвідомлення, оволодіння соціальними ролями, набуття соціального досвіду, тобто підліток формується як суспільний суб'єкт.

Л. Канішевська зазначає, що головним показником цього процесу виступає соціально відповідальне самовизначення, яке передбачає пошук свого шляху, вибір певної соціальної ролі, ідентифікацію з певною соціальною групою. «Соціальна роль – це стереотипна поведінка людини, яка задається її соціальною позицією в системі міжособистісних відносин, ланка, яка пов'язує особистість і групу, спосіб входження особистості в групу» [61, с. 57].

Виконання певної соціальної ролі проявляється лише у соціальній взаємодії. За життя людина виконує певну кількість соціальних ролей, які залежать від її соціального статусу та віку [230].

Соціальна роль актуалізує обов'язок людини діяти відповідно до очікувань інших людей [130, с. 7]. Вона детермінує поведінку особистості в соціумі та відображає зміст її міжособистісної взаємодії з оточенням [226].

Проте, аналізуючи закономірності соціалізації дитини в межах її мікросоціуму, Т. Кравченко робить висновок, що виконання ролей «зумовлюється не тільки очікуванням групи, а й водночас процесом самоідентифікації людини, що супроводжується рольовими переживаннями і формуванням її ціннісних орієнтацій» [74, с. 51].

Рушійною силою процесу самовизначення є здатність підлітка співвідносити власні бажання та можливості з наявними об'єктивними умовами. Це дозволяє особистості розв'язувати суперечності між внутрішніми ціннісними принципами та зовнішніми обставинами задля досягнення поставленої мети. Одночасно з цим, усвідомлення підлітком

змісту своїх соціальних ролей та оволодіння відповідним набором функцій стає запорукою його успішної інтеграції в систему суспільних відносин [87].

Отже, ключовою особливістю соціального самовизначення в підлітковому віці є активне опанування суб'єктом різноманітних соціальних ролей. Сприятливі умови для такої рольової апробації саме і бачимо в освітньому середовищі закладу позашкільної освіти, що передбачає створення та моделювання умов для самореалізації особистості, становлення її як свідомого суб'єкта соціальних відносин [84].

Відвідуючи гуртки та інші творчі об'єднання закладів позашкільної освіти, вихованці мають можливість побувати у ролі організаторів заходів, лідерів команд, учасників творчих колективів, наставників молодших вихованців тощо. Така діяльність сприяє опануванню різних моделей поведінки та готує підлітків до соціальної взаємодії у дорослому житті.

І. Бех зазначає, що підлітковий віковий період є сенситивним у «виробленні стратегії життя, визначенні життєвих планів, формуванні вміння творити власну долю, активно, відповідально та ефективно реалізувати громадянські права й обов'язки». Підлітковий вік характеризується розвитком саморегулювання, що передбачає орієнтацію на майбутнє, свої мрії, ідеали; вільну постановку мети та вибір засобів її досягнення. За визначенням науковця, «здатність ставити мету, усвідомлювати засоби її досягнення, використовувати свої можливості, передбачати результати є показником високої зрілості особистості». Тож потреба у самовизначенні, спрямованості на майбутнє, виборі життєвого шляху, майбутньої професії зазнає істотної актуалізації [117, с. 27-28].

Таку позицію розділяє О. Докукіна, розглядаючи потребу у самовизначенні як прагнення до формування певної змістової системи, що передбачає поєднання уявлень про самого себе і світ, про зовнішнє та внутрішнє. Формування цієї змістової системи обумовлює спрямування у майбутнє, пошук себе справжнього, сенсу свого існування, вибір професії, вибір ключових життєвих орієнтирів [45].

Акцентуємо ще раз думку дослідників, що соціальне самовизначення підлітків пов'язане з пошуком власного професійного шляху, і зазначимо, що Заклади позашкільної освіти створюють сприятливі умови для профілізації інтересів вихованців, забезпечуючи підґрунтя для їхнього первинного професійного самовизначення. Широкий спектр напрямів діяльності дозволяє підліткам випробувати власні сили у різних прикладних сферах, що сприяє усвідомленому вибору майбутнього шляху та допомагає визначитися із майбутньою професією.

М. Баррет зазначає, що характерними особливостями процесу розвитку та становлення особистості підліткового віку є: формування соціальних установок, становлення світогляду, суспільне самовизначення, рефлексія щодо суспільних процесів та пошуку свого місця в суспільному просторі [206].

Становлення самосвідомості у підлітковому віці веде за собою певне соціальне зростання, пов'язане з визначенням власної внутрішньої позиції, що ґрунтується на прагненні бути відповідальним за себе та свої дії, здатності відстоювати власні погляди та переконання. У підлітка виникає інтерес до свого внутрішнього світу, що поглиблює процес самопізнання. Підліткова рефлексія направлена на розуміння самого себе, своїх індивідуальних якостей; у цей період підвищується чутливість до оцінок оточуючих, з'являється орієнтація на реальні досягнення [117]. Отже, до особливостей соціального самовизначення підлітків можемо віднести розвиток рефлексії.

Специфіка організації освітньої діяльності закладів позашкільної освіти передбачає участь вихованців у конкурсах, виставках, фестивалях та проєктах, що дає можливість бачити результат власної діяльності, аналізувати особистий внесок у колективну справу та визначати для себе напрями самовдосконалення.

Крім того, педагоги закладів позашкільної освіти організовують рефлексивні бесіди, створюють портфоліо досягнень, використовують

методи самооцінки та взаємооцінки, проводять тренінги, надають індивідуальні консультації тощо. Такі форми роботи сприяють усвідомленню власних сильних і слабких сторін, особистих цінностей; спонукають до кращого розуміння себе, своїх можливостей; допомагають визначенню шляхів особистісного зростання.

Погоджуємося з думкою В. Радула стосовно того, що підлітки є унікальною соціально-психологічною групою, яка характеризується своїм специфічним набором цінностей, певною системою міжособистісних зв'язків, видом діяльності. Особистість у підлітковому віці має значний потенціал, проте міра його реалізації в певній діяльності є частковою: «реалізація й розвиток її потенціалу суттєво залежить від того, в які зв'язки з іншими людьми особистість залучається і як саме» [149, с. 88-89].

Отже, є доречним розглянути також вплив соціального середовища на формування особистості підлітка та його соціальне самовизначення.

Підлітковий віковий період характеризується змінами у мотиваційній сфері: виникає потреба в самоповазі, самоствердженні, визнанні однолітків та позитивному ставленні з боку товаришів. Тому особливості однолітків як найближчого соціального оточення є одним із вагомих чинників, які можуть впливати на формування самооцінки підлітків, вибір ними життєвих цілей [117].

Спілкування з ровесниками забезпечує не лише соціальну взаємодію, але є одним із вирішальних факторів, що впливають на формування соціальних навичок, визначають ціннісні орієнтири особистості, відзначає Д. Елкінд [216]. Взаємини з друзями і групами дають можливість підлітку розширити свої соціальні межі, забезпечують засвоєння альтернативного соціального досвіду, знайомлять з ціннісними орієнтирами своїх однолітків, допомагають визначитися з власною позицією та віднайти своє бачення світу [86].

Аналізуючи вплив соціального середовища на процес соціального самовизначення підлітків, варто згадати про роль сім'ї. Адже сім'я є

найпершим та найвпливовішим виховним осередком, що закладає підвалини ціннісно-мотиваційної сфери особистості, формує її моральні принципи. Вона є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства, його природним та найбільш стійким елементом.

Поведінка і ставлення до оточуючих, перш за все, залежить від морального клімату в сім'ї, поглядів і вчинків батьків, характеру спілкування і взаємин між членами сім'ї. Ціннісні орієнтації, система цінностей, які сповідує сім'я, визначають її інтереси, погляди, потреби та мотиви, моральні, духовні та матеріальні запити, що стають основою для побудови певної життєвої моделі особистості. Тож важливо, щоб сімейне виховання збагачувало дитину духовно і було першоджерелом формування кращих людських якостей [93].

Поряд із однолітками та сім'єю, важливу роль у процесі соціального самовизначення підлітка відіграє особистість педагога. С. Сисоєва зазначає, що «саме вчитель значною мірою супроводжує і надихає творчий розвиток людини у найбільш сензитивні до педагогічного впливу періоди її життя» [162, с. 11].

У дослідженнях І. Беха особистість педагога виступає вагомим фактором особистісно орієнтованого виховання. На його думку, для підтримки підлітків у процесі їхнього самопізнання, самореалізації та соціального зростання вчитель повинен володіти такими якостями, як «емоційна стійкість, здатність до творчості, високе самооцінювання, прийняття соціальних норм і адекватна інтеграція з суспільством» [13, с. 79].

Роль педагога полягає в тому, щоб створити сприятливі умови для саморозкриття, самоутвердження та творчої самореалізації підлітка. У процесі соціального самовизначення педагог виступає посередником між особистістю вихованця та соціальним середовищем, сприяючи становленню соціально зрілої особистості.

У сучасних умовах глобалізації та інформатизації суспільства маємо визнати, що засоби масової інформації (ЗМІ) чинять значний вплив на

формування особистості підлітків та їхнє соціальне самовизначення. Адже сучасні діти, особливо підлітки, не уявляють свого життя без медіа. Звідти вони отримують інформацію та засвоюють зразки поведінки, що визначає їхню кіберсоціалізацію.

Такий вплив містить у собі два аспекти:

- позитивний: підлітки отримують доступ до нової інформації, й тим самим розширюють свій світогляд; шукаючи відповіді на питання, отримують нові знання та навички, що допомагає у самореалізації;
- негативний: використання підлітками ЗМІ як засобу проведення вільного часу, що призводить до підміни «реального світу віртуальним, сприяє появі та розвитку тривожності, агресивності, страхів» [188, с. 244]. Адже часто кіберсоціалізація підлітків відбувається поза участю батьків, в умовах часткового батьківського контролю медіасередовища або відсутності такого середовища взагалі.

Суголосно сказаному вище В. Тернопільська зазначає, що «сучасні інформаційні канали виступають інструментом соціально-психологічного управління поведінкою та формування свідомості, дають можливість управляти дітьми та молоддю шляхом нав'язування думки, дезінформації, створення інформаційного перевантаження» [180, с. 161].

Крім того, мас-медіа значною мірою орієнтують окрему особистість на масове споживання створюваних стереотипів, що здатні підірвати основу розвитку індивідуальності підростаючої особистості.

В умовах сьогодення, коли наявна велика кількість дезінформації, фейків та маніпуляцій, формування належного рівня медіакультури особистості є одним з основних та надзвичайно актуальних напрямів реалізації змісту позашкільної освіти. Важливо навчити підлітків свідомо сприймати та аналізувати різноманітні види та засоби подання інформації, її критичного переосмислення, орієнтуючись на власні потреби, інтереси, цінності та їх співставлення з цінностями певних соціальних груп і суспільства в цілому [75].

Таким чином, процес соціального самовизначення підлітків відбувається під активним впливом соціального середовища (однолітки, сім'я, педагоги, засоби масової інформації), яке формує їхнє розуміння себе, своїх цінностей та життєвих цілей.

У даному контексті маємо наголосити, що саме заклади освіти є одним з найбільш потужних чинників впливу на особистість дитини, де нероздільно поруч з навчанням стоїть виховання. Вони складають цілісну соціально-педагогічну систему, що, у процесі свого функціонування та розвитку, забезпечує становлення, реалізацію та самореалізацію особистості [36].

Ми згодні з П. Вербицькою, яка зазначає, що у закладі освіти підлітки отримують не лише знання, а й навички повсякденного соціального досвіду: взаєморозуміння та партнерства, взаємоповаги, ініціативності у прийнятті рішень, відповідальності у процесі спільної діяльності. Виховне середовище закладу освіти є важливим чинником, від якого залежить результат навчально-виховної діяльності [31].

Заклади позашкільної освіти забезпечують організацію конструктивної взаємодії вихованців у колективі (з однолітками, дорослими), під час якої формується суб'єктивне світосприйняття особистості, відбувається пошук та вибір власної ролі і місця у системі соціальних відносин. Така взаємодія розвиває навички співпраці, комунікації, толерантності, сприяє успішній інтеграції у суспільство.

У зв'язку з віковими особливостями, підлітки не завжди націлені на пізнання себе, розкриття свого внутрішнього потенціалу та розвиток здібностей, усвідомлення та оцінювання власних можливостей; на пошук шляхів для самореалізації та набуття навичок для її здійснення [92].

Для підліткового віку самоствердження особистості може мати як позитивну, так і негативну спрямованість: відбувається модифікація таких особистісних утворень, як відповідальність, старанність, емпатійність, але поряд із цим – примхливість, амбіційність, безпринципність. Якщо перші

сприяють конструктивному самоствердженню підлітків (успішне навчання, громадська діяльність, спорт), то другі, пов'язані з бажанням егоцентричного визнання оточуючими, стають причиною конфліктних ситуацій та призводять до деструктивних методів утвердження особистісної позиції підлітка [157].

І. Булах доводить, що в умовах постійної взаємодії підлітка з однолітками у нього виникає прагнення зайняти чинне місце серед них, що стає одним із домінуючих мотивів поведінки та діяльності. Іноді прагнення до самоствердження та визнання ровесниками змушує підлітка поступитися власними переконаннями та моральними принципами. Тому на даному етапі важливо з боку дорослих проявляти максимальну коректність, тактовність та стриманість. Тільки доброзичливе ставлення до підлітка та підтримка його в очах однолітків забезпечують комфортне психологічне підґрунтя для ефективного виховного впливу [23].

Оскільки моральна мотивація підлітків ще не є стійкою, вони легко піддаються навіюванню, тим формам соціальної поведінки, які здатні зробити їх дорослішими у власних очах. У свідомості підлітка створюється багато різноманітних «Я», зокрема, фізичне «Я» (уявлення про свою зовнішність), психічне «Я» (уявлення про власні риси характеру, нахили, здібності). При цьому, сформований образ «Я» є нестабільним та дуже чутливим. І. Бех вважає, що ставлення до всіх рис «Я» залежить від системи цінностей, що формується під впливом сім'ї та ровесників [117].

Задля реалізації поставленої мети підлітки здатні скласти план дій та підібрати засоби її досягнення, але часто не повністю усвідомлюють свої дії та не готові до самоаналізу. Їхні вчинки характеризуються імпульсивністю та не завжди обмірковані [16].

Отже, серед особливостей соціального самовизначення підлітків можемо виділити прагнення до самоствердження, але поряд з цим – емоційну нестабільність та суперечливість.

Тому необхідними у цей віковий період є доброзичливе ставлення дорослих та цілеспрямована педагогічна підтримка і заохочення особистісного розвитку для подальшого соціального самовизначення; потрібно допомогти підліткам здобути не лише необхідні знання, а й усвідомити свою унікальність, сприяти прагненню до саморозвитку [92].

Саме такі завдання є пріоритетними для закладів позашкільної освіти. Особливість форм та методів організації освітнього процесу в закладах позашкільної освіти, створення атмосфери взаємоповаги та підтримки учасників освітнього процесу допомагає емоційному розвантаженню підлітків, підвищує їхню стресостійкість, сприяє формуванню навичок саморегуляції для гармонійного особистісного розвитку.

Цікавою для нашого дослідження є позиція М. Дубінки, який процес соціального самовизначення підлітків представляє у вигляді алгоритму, що містить наступні етапи:

- етап самопізнання, що передбачає самоаналіз, усвідомлення особистістю своєї унікальності, відмінності від оточуючих, оцінювання власного способу життя;
- етап цілепокладання: відбувається проєктування щодо очікувань від власної поведінки та особистісних якостей; створюється програма подальшої роботи над собою;
- етап зміни способу життя: цей етап є одним з найскладніших, тому тут важливою є підтримка друзів, педагогів, допомога батьків;
- етап саморегуляції поведінки та діяльності, що передбачає набуття навичок самоконтролю, уміння довести почату справу до кінця;
- етап самореалізації програми: цей етап вимагає найбільше часу, оскільки пов'язаний з реалізацією певних проєктів. Основна діяльність особистості на даному етапі пов'язана з оволодінням методом самозобов'язання (визначенням своїх сильних та слабких сторін, окресленням меж власної поведінки і діяльності та самоконтролем);

– етап рефлексії: набуття підлітком досвіду суб'єкта соціальної діяльності неодмінно веде за собою усвідомлення особистісних змін, своїх досягнень, прийняття нового «образу себе». Це, по суті, і є актом самовизначення [49].

Таким чином, процес соціального самовизначення (за М. Дубінкою) являє собою систему етапів щодо засвоєння соціального досвіду, в основу якої покладено активність суб'єкта діяльності. Становлення цього процесу виявляється спочатку внутрішньо: відбувається усвідомлення підлітком дійсності та себе у соціумі; зіставлення дійсності зі своєю системою цінностей, зіставлення себе та вимог об'єктивної дійсності; осмислення, самооцінка; вибір певної соціальної ролі, власної стійкої позиції, і лише потім – зовнішньо: через діяльність та поведінку, що ґрунтується на реалізації соціальної установки та обміні цінностями.

Досвід суб'єкта соціальної діяльності спонукає підлітків до усвідомлення особистісних змін та власних досягнень, дає можливість по-новому подивитися на себе, стати більш впевненими у своїх силах та натхненними на подальші досягнення.

Така позиція якнайкраще підтверджує виявлені нами *особливості соціального самовизначення підлітків*, до яких відносимо:

- потребу в самотійності та самоідентифікації;
- становлення ціннісних орієнтацій;
- активне опановування соціальних ролей;
- пошук професійного шляху;
- активний вплив соціального середовища;
- розвиток рефлексії;
- прагнення до самоствердження;
- емоційну нестабільність та суперечливість.

Отже, соціальне самовизначення підлітків – це процес пошуку свого місця у соціальній спільноті, що передбачає формування світогляду, життєвих пріоритетів на основі системи власних цінностей та забезпечує

готовність до прийняття відповідальних самостійних рішень. Процес соціального самовизначення дає можливість побудови подальших життєвих планів, зокрема у професійному аспекті, та перспектив майбутньої успішної діяльності особистості.

Освітня діяльність закладів позашкільної освіти сприяє всебічному розвитку особистості, створюючи умови для творчої активності вихованців, забезпечує їхню співпрацю в творчому процесі та самостійну творчість.

«У процесі творчості підліток отримує унікальний досвід рефлексії власної особистості, апробації соціальних ролей, формування ціннісних орієнтацій та конструювання соціальної ідентичності» [113, с. 1268].

Саме творча діяльність формує прагнення особистості до самореалізації, сприяє здійсненню самостійного вибору свого майбутнього життєвого шляху, а отже, соціальному самовизначенню.

Таким чином, на основі аналізу теоретичних досліджень нами встановлено, що *соціальне самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти* – це процес і результат набуття підлітками в умовах позашкільної освіти ціннісних орієнтацій, первинних професійних знань, умінь і навичок, необхідних для подальшої самореалізації у суспільстві.

На підставі виявлених нами особливостей соціального самовизначення підлітків важливим постає визначення та характеристика критеріїв, показників та рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

2.3. Критерії, показники та рівні соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти

На основі здійсненого теоретичного аналізу та узагальнення власного досвіду педагогічної діяльності нами було обґрунтовано критерії та показники соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

Спираючись на загальну методологію педагогічних досліджень та теоретико-методологічну базу нашої роботи, ми виокремили такі критерії сформованості досліджуваного феномену:

- когнітивно-аксіологічний;
- мотиваційно-ціннісний;
- діяльнісно-практичний;
- рефлексивно-аналітичний.

У свою чергу, кожен критерій передбачає наявність показників – індикаторів, які демонструють рівень сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти. Проаналізуємо більш детально зміст визначених нами критеріїв та показників.

Когнітивно-аксіологічний критерій сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти відображає рівень засвоєння індивідом соціального досвіду; визначає наявний рівень знань про суспільство, його структуру, про форми суспільного життя та взаємодію людей, про соціальні інститути, соціальні норми та цінності; відображає рівень опанування необхідним набором основних соціальних ролей.

Крім того, когнітивно-аксіологічний критерій характеризує наявність інтелектуальних показників для усвідомлення сутності соціального самовизначення, що передбачає здатність здійснення свідомого вибору, розуміння власних пріоритетів та співвіднесення їх із вимогами соціуму, тобто здатність поєднати знання про себе та суспільство.

Нами запропоновано такі показники когнітивно-аксіологічного критерію сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти:

- знання про соціальні ролі, основні соціальні якості, професійні сфери, соціальні, моральні норми та цінності;
- знання про себе, суспільство, сутність соціального самовизначення, усвідомлення його значення для людини.

Мотиваційно-ціннісний критерій сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти розкриває механізми внутрішньої мотивації підлітків до соціальної активності та усвідомлення ними особистісних цінностей.

Варто відзначити, що лише за умови, коли знання стануть переконаннями особистості, її внутрішніми мотивами поведінки, можемо говорити про успішність процесу соціального самовизначення. На цьому етапі знання набувають емоційного забарвлення, стають значущими та особистісно важливими.

Мотиваційно-ціннісний критерій визначає внутрішню готовність до соціального самовизначення, формування життєвих цілей, мотивації до саморозвитку. Він характеризується ціннісними орієнтаціями, які виступають «тим вихідним і необхідним психологічним механізмом, який обумовлює прагнення, спрямованість учня до максимальної реалізації в тій сфері життя, яка найбільш значуща для нього, спрямовує соціальну поведінку особистості» [130, с. 8].

Самовизначаючись, людина діє відповідно до своїх ціннісних орієнтацій, які є віддзеркаленням характеру її цілей, а отже – і діяльності. Соціальні цінності дозволяють поєднувати особистості потреби, інтереси та бажання із соціально важливими нормами суспільства.

У процесі соціального самовизначення підлітків провідне місце повинні займати просоціальні мотиви – «мотиви пов'язані з усвідомленням суспільної значущості діяльності, почуттям обов'язку, відповідальності перед суспільством або окремою групою» [190, с. 163].

Розвиток особистісно значущих та соціально цінних мотивів визначають орієнтацію соціальної поведінки. У зв'язку з цим, Л. Канішевська зазначає, що «вищим рівнем мотивації є перетворення потреби в свідомий інтерес, особистісну цінність, а цінності – у мету діяльності» [61, с. 60-61].

Показниками мотиваційно-ціннісного критерію сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти в нашому дослідженні стали:

- вияв інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського та професійного; прагнення до соціальної активності;
- усвідомлення соціальної відповідальності, стійкість соціальних цінностей.

Наступним є діяльнісно-практичний критерій сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти. Цей критерій характеризує здатність підлітків втілювати свої соціальні наміри у практичній діяльності; досвід застосування знань та вмінь у взаємодії з іншими людьми. Він передбачає активне включення в соціальні взаємодії, дотримання соціальних норм, експериментування з ролями, набуття соціального досвіду.

Прагнення підлітків віднайти своє місце у системі дорослих суспільних зав'язків виявляється їхньою безпосередньою орієнтацією на соціальні норми. Соціальні норми є правилами, які «визначають нормальне існування особистості в суспільних структурах». На особистісному рівні дотримання соціальних норм передбачає поєднання трьох складників: знання соціальної норми та її усвідомлення; бажання реалізації; реальна соціальна поведінка [61, с. 54].

Соціальна активність є формою прояву соціальної поведінки, що містить у собі процеси спілкування і соціальної взаємодії. Соціальна активність виступає умовою соціального самовизначення особистості та свідомої регуляції поведінки. Інтегральна характеристика соціальної активності відображає активну життєву позицію людини, що проявляється в її принциповості, обстоюванні власних поглядів, позицій при вирішенні соціальних питань [51, с. 837–838].

Соціальна активність особистості носить альтруїстичний характер та передбачає участь у діяльності, що спрямована на підтримку суспільних

цінностей [207]. Вона є відображенням ступеня реалізації і розвитку соціальних потенцій, можливостей людини; проявляється в різних формах діяльності, що орієнтована як на перетворення зовнішнього середовища (соціальних умов), так і на формування необхідних соціальних якостей власної особистості [142, с. 280-281].

Діяльнісно-практичний критерій соціального самовизначення пов'язаний із соціальною відповідальністю, що виражається в усвідомленні необхідності співвіднесення власної поведінки із суспільними нормами та установками, у зв'язку з чим кожна особистість виступає в ролі активного носія певних соціальних зобов'язань [51, с. 106–107]. Важливим аспектом реалізації цих зобов'язань є формування дієвої позиції підлітка стосовно оточення. Зокрема, В. Сухомлинський вважав, що вихованець повинен не просто дотримуватися норм, а й «брати на себе відповідальність, тягар обов'язку за життя, здоров'я, душевний спокій, благополуччя інших людей» [173, с. 94].

Отже, діяльнісно-практичний аспект самовизначення підлітка полягає у переході від пасивного засвоєння правил до активної соціально значущої діяльності, де відповідальність стає свідомим життєвим вибором особистості, а успішність соціального самовизначення залежить від уміння практично реалізовувати свої переконання, враховуючи суспільно прийняті зразки поведінки; від готовності нести відповідальність за результати своєї діяльності.

Нами було виокремлено такі показники діяльнісно-практичного критерію сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти:

- готовність брати участь у практичній діяльності, прояв соціальної активності; відповідальність за результати власної діяльності;
- уміння здійснювати конструктивну діалогову взаємодію у соціальному середовищі.

Рефлексивно-аналітичний критерій сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти розкриває сутність та здатність аналізувати соціальні процеси; дозволяє визначити рівень усвідомлення підлітками особистісного розвитку в соціальній сфері.

Л. Канішевська визначає рефлексію як «здатність людини до самопізнання, вміння аналізувати свої власні дії, вчинки, мотиви й зіставляти їх із суспільно значущими цінностями, а також із діями та вчинками інших людей» [61, с. 64].

Варто відзначити, що рефлексивно-аналітичний критерій відображає рівень усвідомлення підлітком результатів власного соціального вибору, стан розвитку його самосвідомості та вміння приймати відповідальні рішення. Цей критерій характеризує свідоме прагнення особистості до самопізнання, а також визначає ступінь оволодіння навичками самоспостереження, самооцінювання та самоконтролю результатів власної діяльності.

Таким чином, рефлексивно-аналітичний критерій дозволяє оцінити здатність підлітка до осмислення своїх вчинків, готовність до корекції життєвих планів та прагнення самостійно шукати інформацію для аналізу складних соціальних ситуацій; визначається здатністю до рефлексії власного досвіду.

Маючи розвинену рефлексію, підліток здатен обмірковувати власну діяльність, планувати її та прогнозувати як для себе, так і для оточуючих наслідки своїх рішень, діяльності, а отже, робити свідомі, та відповідальні вчинки; приймати виважені рішення.

Цей критерій є наскрізним, оскільки рефлексія супроводжує кожен етап процесу соціального самовизначення.

Показниками рефлексивно-аналітичного критерію сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти визначено:

- здатність до самоконтролю власної діяльності;

– здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності.

Про сформованість соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти можемо говорити лише за умови, коли в особистості сформовані установки, уміння, знання, ідейні переконання, ціннісні орієнтації, спрямовані на дотримання соціальних норм, реалізацію суспільних ідеалів; прояв основних соціальних якостей (соціальна активність, соціальна відповідальність тощо); добровільне та відповідальне виконання певної сукупності соціальних ролей та соціальних функцій; ціннісне ставлення до соціуму [61].

Таким чином, нами здійснено визначення критеріальних засад дослідження, охарактеризовано чотири критерії сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти: когнітивно-аксіологічний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-практичний та рефлексивно-аналітичний.

Зміст критеріїв та показників сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти подано у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Критерії та показники сформованості соціального
самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти**

Критерії	Показники	Опис
Когнітивно-аксіологічний	Знання про соціальні ролі, основні соціальні якості, професійні сфери; соціальні, моральні норми та цінності Знання про себе,	Підлітки володіють знаннями про соціальні ролі, основні соціальні якості особистості, професійні сфери діяльності; про соціальні, моральні норми та цінності, що регулюють взаємодію людини в суспільстві. Підлітки володіють знаннями про

	суспільство, сутність соціального самовизначення, його значення для людини	себе як особистість і суб'єкта соціальних відносин; про суспільство, сутність соціального самовизначення; усвідомлюють значення соціального самовизначення для життєдіяльності людини.
Мотиваційно-ціннісний	Прояв інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського та професійного; прагнення до соціальної активності. Усвідомлення соціальної відповідальності, стійкість соціальних цінностей	Підлітки проявляють стійкий інтерес до свого майбутнього, зокрема у громадянському та професійному вимірах; прагнуть до самореалізації у соціальному середовищі. Підлітки усвідомлюють важливість власних дій для інших людей та суспільства; проявляють готовність до відповідального вибору. Підлітки мають сформовані соціальні цінності, що є їх внутрішніми переконаннями.
Діяльнісно-практичний	Готовність брати участь у практичній діяльності; прояв соціальної активності; відповідальність за результати власної діяльності. Уміння здійснювати	Підлітки прагнуть до участі у соціально значущій діяльності; у колективній роботі виявляють активність, ініціативність, організаторські здібності. Підлітки готові брати на себе відповідальність за результати власної діяльності. Підлітки виявляють здатність до

	конструктивну діалогову взаємодію у соціальному середовищі	ефективного спілкування, налагодження міжособистісних стосунків та досягнення взаєморозуміння у процесі колективної діяльності. Підлітки готові до співпраці та компромісу; виявляють здатність конструктивно вирішувати конфліктні ситуації.
Рефлексивно-аналітичний	Здатність до самоконтролю власної діяльності Здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності	Підлітки вміють контролювати власні дії та вчинки, здійснювати самоаналіз діяльності (планування та коригування); дотримуються правил і норм поведінки. Підлітки проявляють уміння аналізувати власну поведінку та діяльність; здатні адекватно оцінити власні можливості та досягнення; проявляють готовність до самовдосконалення.

Обґрунтовані критерії та показники стали підґрунтям для застосування рівневого підходу до оцінювання стану соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

Про певний рівень сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти можемо говорити за умови засвоєння знань про соціальні ролі, основні соціальні якості, професійні сфери; соціальні, моральні норми та цінності; засвоєння знань про себе, суспільство, сутність соціального самовизначення, його значення для людини; прояву інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського

та професійного; прагнення до соціальної активності; усвідомлення соціальної відповідальності, стійкості соціальних цінностей; готовності до участі у практичній діяльності; прояву соціальної активності; відповідальності за результати власної діяльності; уміння здійснювати конструктивну діалогову взаємодію у соціальному середовищі; здатності до самоконтролю, самоаналізу та адекватності самооцінки власної діяльності.

Під час визначення рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти враховано, що певний рівень – це ступінь сформованості соціального самовизначення підлітків відповідно до встановлених критеріїв.

Обрані нами показники виступають індикаторами оцінки досліджуваного процесу. У нашому дослідженні будемо використовувати трирівневий підхід з відповідним критеріальним поділом на високий, середній та низький рівні.

Високий рівень сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти проявляється у підвищеному інтересі до суспільного життя та взаємодії людей, свідомій орієнтації на соціальні ролі; наявності глибоких знань про основні соціальні якості, професійні сфери, соціальні, моральні норми та цінності; володінні повними різнобічними знаннями про себе, суспільство; цілісному уявленні про сутність соціального самовизначення, розумінні його значення для людини; прояві підлітками значного інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського та професійного; прагненні до соціальної активності; глибокому усвідомленні підлітками соціальної відповідальності, стійкості їхніх соціальних цінностей; готовності до активної участі у практичній діяльності, високому рівні соціальної активності; відповідальності за результати власної діяльності; умінні долати перешкоди, конструктивно вирішувати конфлікти; сприянні розбудові діалогової взаємодії у соціальному середовищі; високій здатності до самоаналізу, самоконтролю та адекватної самооцінки власної діяльності.

Підлітки з високим рівнем, на відміну від інших, вирізняються стійкістю, комплексністю та системністю прояву всіх вищезазначених показників.

Середній рівень сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти проявляється у вибіркового інтересі до суспільного життя та взаємодії людей, частковій орієнтації на соціальні ролі; наявності загальних, не досить глибоких знань про основні соціальні якості, професійні сфери, соціальні, моральні норми та цінності; загалом сформованому, проте не цілісному уявленні про себе, суспільство; фрагментарному розумінні сутності соціального самовизначення, його значення для людини; нестійкому інтересі до власного майбутнього, зокрема в аспектах громадянського й професійного становлення; ситуативних проявах соціальної активності, переважно, коли це вигідно для підлітка або є цікавим для нього; епізодичному усвідомленні соціальної відповідальності; нестійких соціальних цінностях; готовності брати участь у соціальній діяльності за умови зовнішньої мотивації; частковій відповідальності за результати власної діяльності, зазвичай, коли це є важливим для підлітка; початковій здатності долати труднощі та вирішувати нескладні конфліктні ситуації; вибіркового вмінні взаємодіяти в соціальному середовищі; фрагментарному прояві самоаналізу, самоконтролю та самооцінки.

Підлітки з середнім рівнем відрізняються неврівноваженістю вказаних вище показників, тобто за одним показником вони можуть демонструвати доволі високий рівень, а за іншими – середній чи низький.

Низький рівень сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти проявляється в незначному або зовсім відсутньому інтересі до суспільного життя та соціальної взаємодії; слабкій або відсутній орієнтації на соціальні ролі; обмежених, поверхових знаннях про соціальні якості, професії, норми та цінності; нечітких уявленнях про себе та суспільство; нерозумінні або формальному сприйнятті соціального самовизначення та його значення для людини; байдужості до власного майбутнього, зокрема у громадянському та професійному вимірах;

пасивності в соціальному середовищі; відсутності усвідомлення соціальної відповідальності; нестабільності або відсутності сформованих соціальних цінностей; низькому рівні готовності до практичної соціальної діяльності; ухилянні від відповідальності за власну діяльність або перекладанні відповідальності на інших; труднощах у подоланні навіть незначних перешкод; неефективному або конфліктному стилі взаємодії з оточенням; уникненні соціальних контактів; відсутності навичок самоаналізу, самоконтролю та самооцінки. Для підлітків з низьким рівнем сформованості соціального самовизначення у переважній більшості характерні вияви такого рівня за всіма показниками.

Таким чином, відповідно до кожного з визначених критеріїв було деталізовано систему показників та обґрунтовано трирівневу шкалу оцінювання сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

Експериментальна робота проводилась на базі 5 закладів позашкільної освіти:

1. Заклад позашкільної освіти «Центр дитячої та юнацької творчості Шевченківського району» Запорізької міської ради.
2. Комунальний позашкільний навчальний заклад «Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості».
3. Комунальний заклад позашкільної освіти «Дніпропетровський обласний центр науково-технічної творчості та інформаційних технологій учнівської молоді» Дніпропетровської обласної ради.
4. Центр науково-технічної творчості молоді «Сфера» Оболонського району міста Києва.
5. Центр позашкільної роботи Святошинського району міста Києва.

Варто зазначити, що експериментальна робота передбачала 3 етапи: констатувальний, формувальний і контрольний.

Так, першим етапом нашого експериментального дослідження став констатувальний етап, метою якого було здійснити оцінку сформованості

соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

Констатувальний етап експерименту передбачав:

- проведення анкетування з вихованцями закладів позашкільної освіти;
- добір діагностичних методів та комплексне педагогічне оцінювання рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти за визначеними показниками.

На початку констатувального етапу експерименту ми провели анкетування вихованців закладів позашкільної освіти з метою первинного визначення рівня сформованості їхнього соціального самовизначення. Для цього було розроблено опитування у формі анкети (Додаток А), яка містила як закриті, так і відкриті запитання.

Зауважимо, що до експериментальної роботи було залучено 397 осіб, з них: 372 вихованці, підлітки 14-16 років (207 дівчат, 165 хлопців); 25 керівників гуртків закладів позашкільної освіти.

На цьому етапі важливим було з'ясувати, чи розуміють підлітки, що таке соціальні ролі.

Так, на запитання «Чи мають значення в житті людини соціальні ролі?» 93,33% (347 осіб) відповіли «так». Але, відповідаючи на запитання «Оберіть приклад соціальної ролі», лише 27,36% (102 особи) правильно визначили соціальні ролі; 72,64% (270 осіб) плутають соціальні ролі з моральними якостями людини.

Менше половини опитаних підлітків 38,67% (144 особи), відповідаючи на запитання «Соціальні ролі завжди пов'язані з...», правильно зазначили, що соціальні ролі завжди пов'язані з виконанням певних обов'язків у суспільстві. Переважна більшість підлітків 61,33% (228 осіб) пов'язують виконання соціальних ролей з емоційними переживаннями, особистими рисами характеру, випадковими обставинами.

Наступне запитання мало на меті з'ясувати знання підлітків про соціальні якості. Відповідаючи на запитання «Оберіть, що з наведеного не є

соціальною якістю», лише 13,23% (49 осіб) підлітків відповіли правильно; 26,70% (99 осіб) частково вибрали правильні відповіді, не розрізняючи соціальні якості (толерантність, співчуття тощо) та здібності (креативність, уява тощо), а 60,07% (224 особи) підлітків зовсім не змогли відповісти на це питання.

Далі респондентам пропонувалося продовжити речення: «Соціальні якості людини проявляються у...». Варто констатувати: значна частина респондентів 62,17% (231 особа) знають, що соціальні якості людини проявляються у дотриманні норм поведінки у суспільстві та умінні будувати стосунки з іншими людьми. Проте доволі значна частина опитаних, 37,83% (141 особа), пов'язують соціальні якості з матеріальними речами, які має людина, випадковими обставинами тощо.

Наступні запитання мали на меті з'ясувати рівень знань підлітків щодо соціальних цінностей та норм. Відзначимо, що 87,64% опитаних (326 осіб) правильно вибрали із запропонованого переліку цінності, які є основою дружби (чесність, щирість та відданість). Але, відповідаючи на запитання «Які моральні цінності пов'язані з умінням допомагати іншим?», лише 38,56% підлітків (143 особи) змогли зробити правильний вибір, зазначивши емпатію, доброзичливість та турботливість.

На запитання «Що є прикладом соціальних норм?» 42,31% підлітків (157 осіб) вказали усі правильні варіанти із запропонованих: приходити на уроки вчасно, поважати старших, дотримуватися порядку у громадських місцях. Частково правильно відповіли 46,63% (173 особи). Проте 11,06% (42 особи) було важко відповісти на дане запитання.

Важливим складником соціального самовизначення є вибір професії. З цією метою підліткам було запропоновано дати відповідь на запитання «Чи визначилися Ви з майбутньою професією?». Лише 29,96% підлітків (112 осіб) зазначили, що визначилися з майбутньою професією; 46,26% (172 особи) відповіли, що вагаються у своєму виборі, та 23,78% (88 осіб) ще не визначилися, ким хочуть бути у майбутньому.

Відповіді досліджуваних на запитання «Що потрібно враховувати при виборі професії?» представлено на рис. 2.1.

Як бачимо, для підлітків вирішальним фактором при виборі професії є рівень заробітної плати, про це зазначили 92,17% (343 особи); 89,74% (334 особи) – враховуватимуть власні інтереси; більше половини опитаних, 58,32% (217 осіб), при виборі професії будуть орієнтуватися на власні здібності; 43,56% (162 особи) зазначили, що будуть враховувати побажання друзів; 42,44% (158 осіб) – дивитимуться по ситуації, а 5,72% (21 особа) вказали, що при виборі майбутньої професії будуть враховувати мрії своїх батьків.

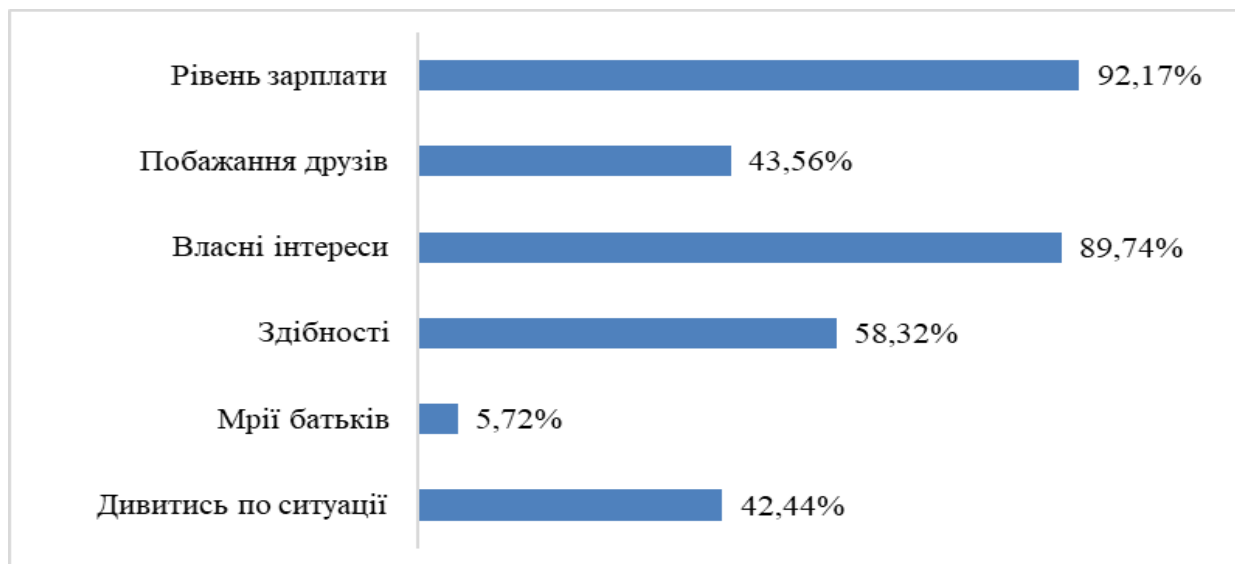

Рис. 2.1. Відповіді респондентів на запитання «Що потрібно враховувати при виборі професії?», %

Відповідь на наступне запитання «Ваші плани у професійному самовизначенні» дала можливість з'ясувати настрої підлітків щодо подальшого професійного самовизначення: лише 24,68% (92 особи) підлітків планують навчатися і працювати в Україні; 53,34% (198 осіб) опитаних було важко відповісти; 21,98% (82 особи) вважають, що немає перспектив самореалізації в Україні. Отже, підлітки потребують допомоги в усвідомленні власних здібностей, поглибленні знань щодо світу професій, та пошуку власного професійного шляху; розумінні можливостей реалізації

свого потенціалу в Україні, важливості бути частиною майбутнього своєї держави.

Відповідаючи на запитання «Чи вважаєте Ви, що соціальне самовизначення є важливим для успішного життя?», лише 43,79% (163 особи) відповіли так, 47,32% (176 осіб) було важко відповісти, а 8,89% (33 особи) дали негативну відповідь.

З метою з'ясування розуміння процесу соціального самовизначення респондентам було запропоновано вибрати складові соціального самовизначення. Результати аналізу відповідей представлено на рис. 2.2.

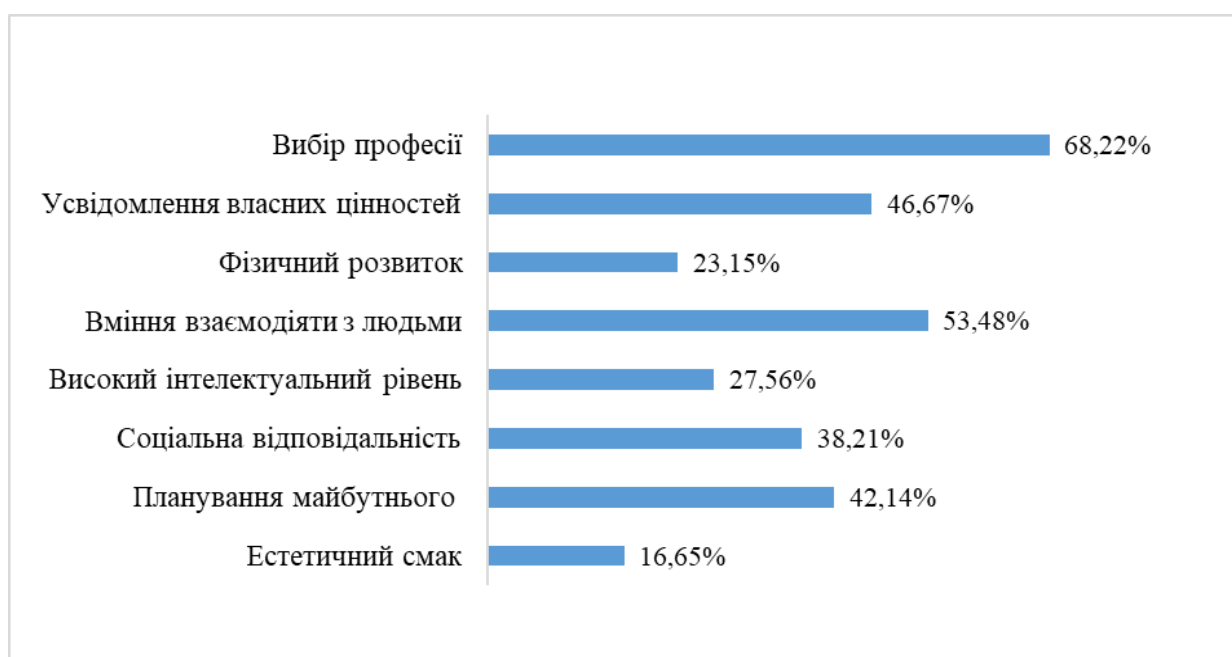

Рис. 2.2. Відповіді респондентів на запитання «Виберіть складові соціального самовизначення», %

Як бачимо, переважна більшість підлітків, 68,22% (254 особи), пов'язують соціальне самовизначення з вибором професії. Менше половини опитаних 46,67% (174 особи) вважають, що важливим для соціального самовизначення є усвідомлення власних цінностей. 47,04% (175 осіб) пов'язують соціальне самовизначення із вмінням працювати в колективі, трохи більше половини 53,48% (199 осіб) – з умінням взаємодіяти з людьми. 42,14% (157 осіб) пов'язують соціальне самовизначення із плануванням

майбутнього; 38,21% (142 особи) назвали соціальну відповідальність як один з важливих складників соціального самовизначення.

Маємо констатувати, що значна частина респондентів до складників соціального самовизначення віднесли високий інтелектуальний рівень – 27,56% (103 особи); фізичний розвиток – 23,15% (86 осіб); а 16,65% (62 особи) зазначили про естетичний смак як складник соціального самовизначення. Такі результати є свідченням того, що підлітки ототожнюють зміст соціального самовизначення з особистісними якостями, тим самим орієнтуючись на другорядні характеристики, а не на його соціально значущі складові.

Для розуміння соціальних пріоритетів підлітків ми використали метод простого ранжування. Респондентам, які відповідали на запитання «Що для вас є найважливішим у вашому становленні як члена суспільства?», було запропоновано розташувати об'єкти ранжування за оціночною шкалою від 1 до 10 згідно із перевагою за значущістю та за пріоритетністю, де найвищий бал відповідає найбільш значимим для підлітків висловлюванням, найнижчий – найменш значимим твердженням. Результати ранжування за оціночною шкалою від 1 до 10 наведено на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Результати ранжування соціальних пріоритетів підлітків, %

Методом простого ранжування було підтверджено, що у підлітків переважає орієнтація на самореалізацію та особисте визнання: 23,17% (86 осіб) найважливішим у власному соціальному становленні вважають реалізацію себе і своїх здібностей, 18,52% (69 осіб) – отримання визнання і поваги з боку інших людей. Для 14,12% (53 особи) важливо брати активну участь у житті класу/гуртка/закладу освіти/громади; 12,43% (46 осіб) – приносити користь іншим людям. Для 10,24% респондентів (38 осіб) у пріоритеті виправдати очікування батьків/родини; 7,31% (27 осіб) важливо досягати особистого успіху незалежно від інших; для 5,42% (20 осіб) – мати власну думку та відстоювати її.

Найменш значимими для підлітків у їхньому становленні як члена суспільства виявилися вміння співпрацювати з іншими людьми – 4,71% (18 осіб); нести відповідальність за свої дії та вчинки – 2,83% (11 осіб); дотримуватися соціальних норм і правил – 1,25% (5 осіб). Таким чином, спостерігається недостатня значимість для підлітків соціальних норм та цінностей, відповідальності за результати власної діяльності та важливості навичок співпраці з іншими.

Наступне запитання «Які кроки Ви зробите вже сьогодні для успішної реалізації себе у майбутньому?» мало на меті з'ясувати готовність підлітків до практичної реалізації своїх намірів, уміння бачити перспективи та складати особистий план дій. Слід зауважити, що 78,25% (291 особа) не змогли дати відповіді на це запитання. Лише 21,75% (81 особа) зазначили, що успішну реалізацію себе у майбутньому вони, в першу чергу, пов'язують із хорошим і старанним навчанням, вивченням іноземної мови, можливостями розвивати свої здібності.

Отже, переважна більшість підлітків мають поверхневі знання щодо сутності соціального самовизначення, розглядаючи його через призму особистісних характеристик, а не соціально значущих складових; плутаються у розумінні соціальних ролей, соціальних норм та цінностей; потребують

допомоги у пошуку професійного шляху та навичках планування власного майбутнього.

Таким чином, узагальнення результатів анкетування підтвердило доцільність і своєчасність нашого дослідження та актуалізувало завдання визначення рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

Наступним кроком став добір діагностичних методів для оцінювання рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

Нами було підібрано діагностичний матеріал, до якого увійшли як авторські, так і стандартизовані методи. Серед них: авторська анкета для підлітків (Додаток А), творче есе «Що для мене означає соціальне самовизначення?», метод незалежних експертних оцінок (Додаток Б), методика оцінювання соціально-психологічної адаптованості К. Роджерса-Р. Даймонда [145], опитувальник на виявлення усвідомлюваних і неусвідомлюваних мотивів відповідальної поведінки (М. Савчин) [156, с. 185], методика виявлення та оцінка комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2, розробники В. Синявський і Б. Федоришин) [199] кейс-метод (Додаток В), шкала самооцінки Розенберга [198].

Методи було обрано відповідно до визначеного переліка критеріїв та показників сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти, що відображено у змісті таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Критерії, показники та діагностичні методики визначення
сформованості соціального самовизначення підлітків
у закладах позашкільної освіти**

Критерії	Показники	Методики
Когнітивно-аксіологічний	1. Знання про соціальні ролі, основні соціальні	Авторська анкета для підлітків

	якості, професійні сфери; соціальні, моральні норми та цінності 2. Знання про себе, суспільство, сутність соціального самовизначення, його значення для людини	Творче есе «Що для мене означає соціальне самовизначення?» Метод незалежних експертних оцінок Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса-Р. Даймонда
Мотиваційно-ціннісний	1. Прояв інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського та професійного; прагнення до соціальної активності 2. Усвідомлення соціальної відповідальності, стійкість соціальних цінностей	Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса-Р. Даймонда Метод незалежних експертних оцінок Опитувальник на виявлення усвідомлюваних і неусвідомлюваних мотивів відповідальної поведінки (М. Савчин)
Діяльнісно-практичний	1. Готовність брати участь у практичній діяльності; прояв соціальної активності; відповідальність за результати власної діяльності 2. Уміння здійснювати	Кейс-метод Виявлення та оцінка комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2, розробники В. Синявський і Б. Федоришин)

	конструктивну діалогову взаємодію у соціальному середовищі	Метод незалежних експертних оцінок
Рефлексивно-аналітичний	1. Здатність до самоконтролю власної діяльності 2. Здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності	Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса-Р. Даймонда Метод незалежних експертних оцінок Шкала самооцінки Розенберга

Використані діагностичні методики було зведено нами за допомогою середнього арифметичного до 24-бальної шкали. При цьому кожен показник оцінювали максимально у 3 бали. 1 бал відповідав низькому рівню сформованості соціального самовизначення підлітків, 2 бали – середньому рівню, 3 бали – високому рівню. Загальна сума балів восьми показників сформованості соціального самовизначення підлітків при сполученні трьох рівнів буде знаходитись в інтервалах від 1 до 24, чому відповідатиме наступна шкала:

- 18-24 балів – високий рівень сформованості соціального самовизначення підлітків;
- 9-16 балів – середній рівень сформованості соціального самовизначення підлітків;
- 1-8 балів – низький рівень сформованості соціального самовизначення підлітків.

На цьому етапі констатувального експерименту ми визначили контрольну та експериментальну групи. Так, до складу експериментальної групи увійшли 175 вихованців, підлітків віком 14-16 років, які добровільно погодились взяти участь у формуальному етапі експерименту, контрольної

групи – 179 вихованців, підлітків віком 14-16 років, які були відібрані нами за результатами констатувального етапу експерименту та добровільно погодились бути контрольною групою.

Основною підставою для обрання контрольної та експериментальної груп стали результати оцінювання показників сформованості соціального самовизначення підлітків, а також готовність адміністрацій і педагогічних працівників закладів позашкільної освіти до співпраці й надання згоди та можливості проведення експериментальної роботи з упровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків. Характеристику і склад експериментальної та контрольної груп представлено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Характеристика і склад експериментальної та контрольної груп

Заклад позашкільної освіти	Контрольна група	Експериментальна група
Заклад позашкільної освіти «Центр дитячої та юнацької творчості Шевченківського району» Запорізької міської ради	52	50
Комунальний позашкільний навчальний заклад «Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості»	35	30
Комунальний заклад позашкільної освіти «Дніпропетровський обласний центр науково-технічної творчості та інформаційних технологій учнівської молоді» Дніпропетровської обласної ради	52	43
Центр науково-технічної творчості молоді «Сфера» Оболонського району міста Києва	28	24

Центр позашкільної роботи Святошинського району міста Києва	30	28
Усього	197	175

З метою виявлення рівня сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти нами було проведено розгорнуте педагогічне оцінювання відповідно до визначених критеріїв та показників сформованості соціального самовизначення.

Насамперед ми намагалися визначити рівень сформованості показників когнітивно-аксіологічного критерію, а саме: знання про соціальні ролі, основні соціальні якості, професійні сфери; соціальні, моральні норми та цінності; знання про себе, суспільство, сутність соціального самовизначення, його значення для людини.

З цією метою ми використали наративну методику творче есе «Що для мене означає соціальне самовизначення?».

Слід зазначити, що саме використання есе дало нам змогу зрозуміти індивідуальні думки, міркування підлітків щодо усвідомлення сутності соціального самовизначення; виявити рівень сформованості знань про соціальне самовизначення.

Також нами було використано аналіз результатів авторської анкети для підлітків, метод незалежних експертних оцінок та методику оцінювання соціально-психологічної адаптованості К. Роджерса-Р. Даймонда [145], а саме, шкалу прийняття себе, що відображає усвідомлене уявлення про себе, свої якості та шкалу прийняття інших, яка демонструє розуміння соціальних норм взаємодії.

Отже, аналіз змісту есе підлітків показав, що для багатьох термін «соціальне самовизначення» пов'язаний із вибором майбутньої професії. Також було зазначено, що соціальне самовизначення – це про усвідомлення власних інтересів, пошук «власного маршруту», про розуміння того, «хто ти є?» та «ким хочеш бути?».

Деякі підлітки пов'язують соціальне самовизначення з можливістю бути корисним для суспільства, допомогою іншим людям. Поряд із цим, значна частина підлітків визнали, що не розуміють, що означає термін «соціальне самовизначення», для чого воно потрібне людині та яким чином може впливати на її подальше життя. Також у своїх творах підлітки зазначили, що не володіють достатніми знаннями з даного питання та хотіли б отримати більше інформації.

З метою забезпечення комплексності та об'єктивності результатів визначення рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків на констатувальному етапі дослідження нами було використано метод незалежних експертних оцінок. До складу експертної групи увійшли керівники гуртків, які безпосередньо працюють з досліджуваними підлітками під час ведення гурткової роботи та володіють інформацією про особливості їхньої поведінки, спілкування та навчальної активності.

Для експертів було розроблено бланк оцінювання, що містив перелік показників за кожним із критеріїв сформованості соціального самовизначення: когнітивно-аксіологічним, мотиваційно-ціннісним, діяльнісно-практичним і рефлексивно-аналітичним. Здійснення експертної оцінки відбувалося за трибальною шкалою, де 3 бали – низький рівень, 4 бали – середній рівень, а 5 балів – високий рівень прояву показників соціального самовизначення.

Узагальнення даних анкетування, аналіз творчого есе «Що для мене означає соціальне самовизначення?», методики дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса-Р. Даймонда [145] та методу незалежних експертних оцінок дали нам можливість визначити рівні сформованості соціального самовизначення підлітків за показниками когнітивно-аксіологічного критерію на констатувальному етапі експерименту. Результати оцінювання рівнів подано на рис. 2.4.

Аналіз даних, наведених на рис. 2.4., засвідчив, що сформованість соціального самовизначення підлітків за показником «знання про соціальні

ролі, основні соціальні якості, професійні сфери; соціальні, моральні норми та цінності» на низькому рівні мають 38,29% (67 осіб) підлітків ЕГ та 32,99% (65 осіб) підлітків КГ, середній рівень – 47,43% (83 особи) ЕГ та 51,78% (102 особи) КГ, високий рівень сформованості мають 14,28% (25 осіб) ЕГ та 15,23% (30 осіб) КГ.

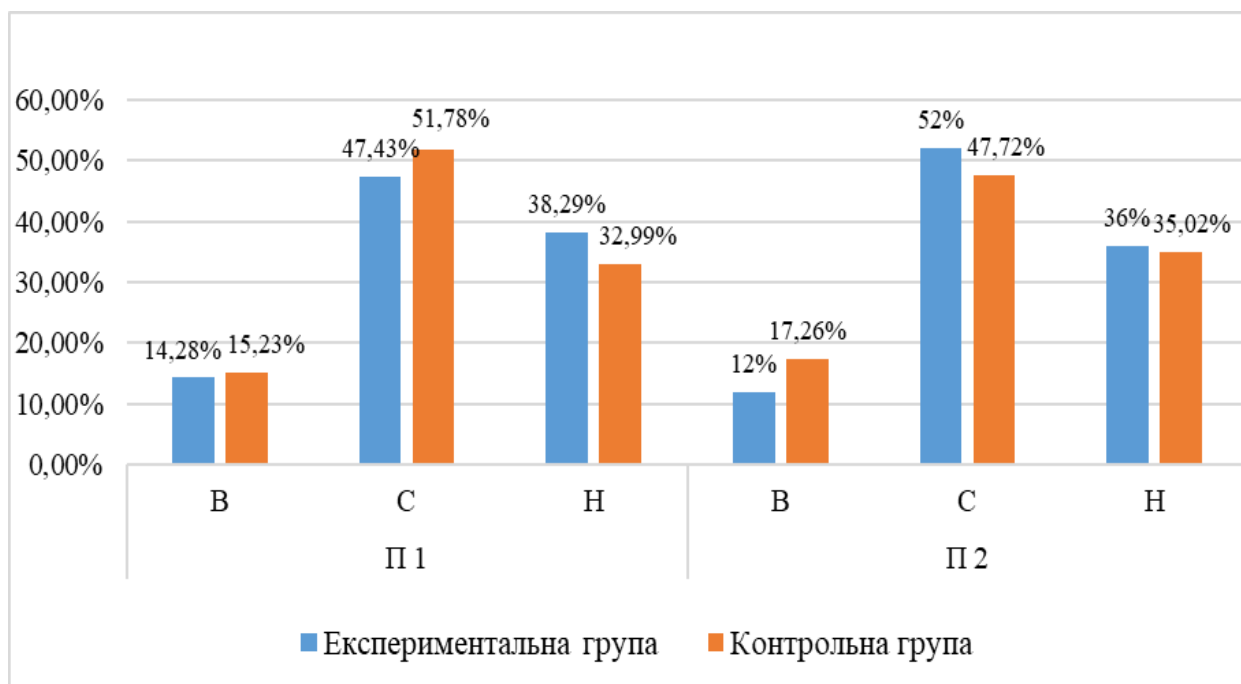

Рис. 2.4. Рівні сформованості соціального самовизначення за показниками когнітивно-аксіологічного критерію, %

Примітка. П – показник сформованості соціального самовизначення підлітків: 1. Знання про соціальні ролі, основні соціальні якості, професійні сфери; соціальні, моральні норми та цінності; 2. Знання про себе, суспільство, сутність соціального самовизначення, його значення для людини.

Сформованість соціального самовизначення за показником «знання про себе, суспільство, сутність соціального самовизначення, його значення для людини» на низькому рівні у 36% (63 особи) підлітків ЕГ та 35,02% (69 осіб) підлітків КГ, середній рівень мають 52% (91 особа) ЕГ та 47,72% (94 особи) КГ, високий рівень – 12% (21 особа) ЕГ та 17,26% (34 особи) КГ.

Усереднені результати оцінювання сформованості соціального самовизначення підлітків за когнітивно-аксіологічним критерієм представлені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

**Рівні сформованості соціального самовизначення підлітків
за когнітивно-аксіологічним критерієм
на констатувальному етапі експерименту**

Рівні	Когнітивно-аксіологічний критерій					
	КГ		ЕГ		Всього за критерієм	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	32	16,24	23	13,14	55	14,69
Середній	98	49,74	87	49,72	185	49,73
Низький	67	34,02	65	37,14	132	35,58

Аналіз даних, представлених у таблиці 2.4, показує, що розподіл сформованості соціального самовизначення підлітків за когнітивно-аксіологічним критерієм у контрольній та експериментальній групах відрізняються не досить істотно.

Так, 32 підлітки (16,24%) у контрольній групі та 23 підлітки (13,14%) у експериментальній групі мають високий рівень. Ця частина підлітків демонструє цілісне уявлення про соціальне самовизначення, розуміє та дотримується норм взаємодії у соціумі; готова до здійснення усвідомлених виборів, на основі власних та суспільних цінностей.

Схожа різниця у даних низького рівня, який виявлено в більш ніж третини респондентів: 67 підлітків (34,02%) у контрольній групі та 65 підлітків (37,14 %) у експериментальній групі. Такі підлітки потребують допомоги у формуванні знань щодо соціальних ролей, норм та цінностей; посиленні інтересу до суспільного життя і соціальної взаємодії; формуванні

уявлень про сутність соціального самовизначення та його значення для людини.

Основна частина підлітків, 98 респондентів (49,74 %) контрольної і 87 респондентів (49,72%) експериментальної груп, продемонстрували середній рівень сформованості соціального самовизначення за когнітивно-аксіологічним критерієм.

Далі ми визначали рівень сформованості соціального самовизначення за показниками мотиваційно-ціннісного критерію, а саме: прояв інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського та професійного; прагнення до соціальної активності; усвідомлення соціальної відповідальності, стійкість соціальних цінностей.

Щоб оцінити рівень сформованості соціального самовизначення за даними показниками, ми використали метод незалежних експертних оцінок, опитувальник на виявлення усвідомлюваних і неусвідомлюваних мотивів відповідальної поведінки (М. Савчин) [156, с. 185], методику оцінювання соціально-психологічної адаптованості К. Роджерса-Р. Даймонда [145], а саме шкалу інтернальності (внутрішній та зовнішній контроль), що дозволяє з'ясувати рівень відповідальності підлітків за себе та події навколо, показує, чи вірить підліток у можливість впливати на власне майбутнє.

Узагальнення результатів усіх методів дало нам можливість визначити рівні сформованості соціального самовизначення підлітків за показниками мотиваційно-ціннісного критерію на констатувальному етапі експерименту. Результати оцінювання рівнів подано на рис. 2.5.

Отже, рівень сформованості соціального самовизначення за показником «прояв інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського та професійного; прагнення до соціальної активності» на високому рівні майже однаково виявлено у досліджуваних експериментальної та контрольної груп: 16,57% (29 осіб) підлітків ЕГ та 16,24% (32 особи) підлітків КГ; на середньому – 53,14% (93 особи) ЕГ та 47,72% (94 особи) КГ. Доволі значна частина підлітків мають низький рівень

сформованості соціального самовизначення за даним показником: 30,29% (53 особи) ЕГ та 36,04% (71 особа) КГ.

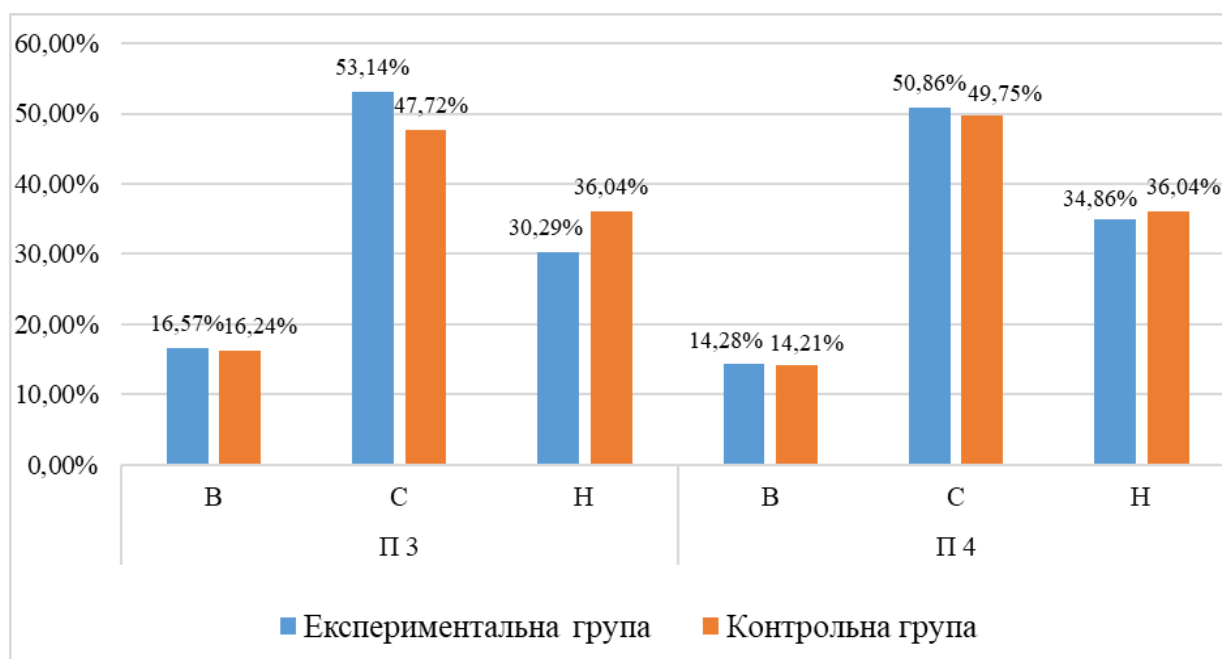

Рис. 2.5. Рівні сформованості соціального самовизначення за показниками мотиваційно-ціннісного критерію, %

Примітка. П – показник сформованості соціального самовизначення підлітків: 3. Прояв інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського та професійного; прагнення до соціальної активності; 4. Усвідомлення соціальної відповідальності, стійкість соціальних цінностей.

Сформованість соціального самовизначення за показником «усвідомлення соціальної відповідальності, стійкість соціальних цінностей» на високому рівні виявили лише у 14,28% (25 осіб) підлітків ЕГ та 14,21% (28 осіб) підлітків КГ; середній рівень мають 50,86% (89 осіб) ЕГ та 49,75% (98 осіб) КГ, низький – 34,86% (61 особа) ЕГ та 36,04% (71 особа) КГ.

Усереднені дані діагностики рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за мотиваційно-ціннісним критерієм відображено у таблиці 2.5.

**Рівні сформованості соціального самовизначення підлітків
за мотиваційно-ціннісним критерієм
на констатувальному етапі експерименту**

Рівні	Мотиваційно-ціннісний критерій					
	КГ		ЕГ		Всього за критерієм	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	30	15,23	27	15,43	57	15,33
Середній	96	48,73	91	52	187	50,36
Низький	71	36,04	57	32,57	128	34,31

Аналіз результатів, наведених у таблиці 2.5, дає можливість констатувати, що у підлітків потрібно формувати почуття відповідальності за події власного життя, впевненості у своїй силі, віри у те, що майбутнє залежить від них, оскільки показник КГ – 71 особа (36,04%) та ЕГ 57 осіб (32,57%), що відповідає низькому рівню, є свідченням схильності підлітків виявляти пасивність у прийнятті рішень та невміння спрогнозувати наслідки своїх дій; вони не прагнуть до соціальної активності, проявляють незначний рівень зацікавлення у власному майбутньому, зокрема професійному та громадянському становленні, частіше орієнтуються на думку авторитетів чи обставин, ніж на власні переконання, цінності.

Середній рівень сформованості соціального самовизначення за показниками мотиваційно-ціннісного критерію мають 96 підлітків (48,73%) контрольної групи та 91 підліток (52%) експериментальної групи. Ці підлітки усвідомлюють важливість планування власного майбутнього, проте виявляють вибірковий інтерес щодо питань особистісного розвитку, легко втрачають мотивацію; вони можуть долучатися до соціально значущих справ, але без особливої ініціативності; такі підлітки усвідомлюють зміст і

сенс соціальних цінностей, проте вони ще не ввійшли до їхніх внутрішніх переконань.

Слід зауважити, що питома вага досліджуваних, у яких виявлено високий рівень за цим показником, є досить невеликою: 30 підлітків (15,23%) контрольної групи та 27 підлітків (15,43%) експериментальної групи. Такі підлітки демонструють значний інтерес до власного майбутнього, прагнуть саморозвитку, готові бути активними учасниками громадських ініціатив; шукають можливості для виявлення соціальної активності та керуються у своїй поведінці моральними переконаннями і внутрішніми цінностями.

Ефективність процесу формування соціального самовизначення визначається готовністю підлітків брати участь у практичній діяльності, проявом соціальної активності; відповідальністю за результати власної діяльності; умінням здійснювати конструктивну діалогову взаємодію у соціальному середовищі. Саме ці фактори було визначено як показники діяльнісно-практичного критерію.

З метою оцінки рівня сформованості соціального самовизначення підлітків за даними показниками ми використали метод педагогічного спостереження: підліткам пропонувалися спеціально сконструйовані проблемні ситуації, поведінка у яких дозволила визначити сформованість їх соціального самовизначення за зазначеними вище показниками. Також нами було використано метод незалежних експертних оцінок і методику виявлення та оцінки комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2, розробники В. Синявський і Б. Федоришин) [199].

Узагальнення результатів усіх методів дало нам змогу комплексно оцінити рівні сформованості соціального самовизначення підлітків за показниками діяльнісно-практичного критерію на констатувальному етапі експерименту. Результати діагностики рівнів відображено на рис. 2.6.

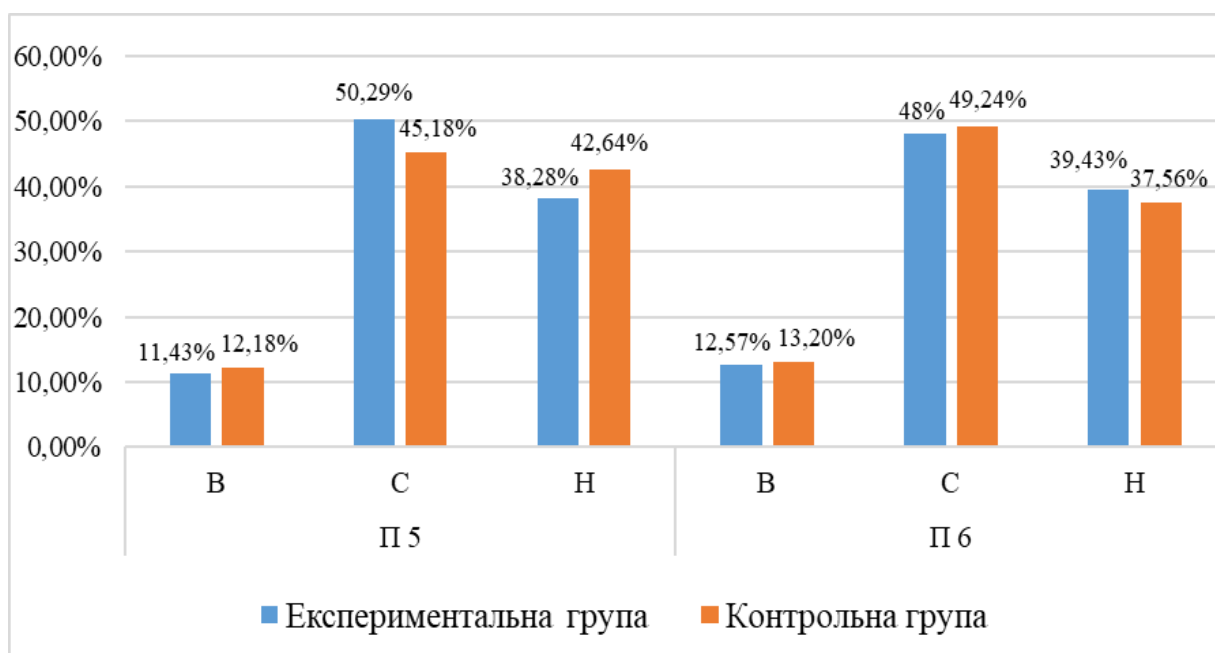

Рис. 2.6. Рівні сформованості соціального самовизначення за показниками діяльнісно-практичного критерію, %

Примітка. П – показник сформованості соціального самовизначення підлітків: 5. Готовність брати участь у практичній діяльності; прояв соціальної активності; відповідальність за результати власної діяльності; 6. Уміння здійснювати конструктивну діалогову взаємодію у соціальному середовищі.

Аналіз результатів, наведених на рис. 2.6., засвідчив, що сформованість соціального самовизначення за показником «готовність брати участь у практичній діяльності; прояв соціальної активності; відповідальність за результати власної діяльності» на низькому рівні виявлено у 38,28% (67 осіб) підлітків ЕГ та 42,64% (84 особи) КГ, на середньому рівні – у 50,29% (88 осіб) ЕГ та 45,18% (89 осіб) КГ. На високому рівні сформованість соціального самовизначення за цим показником мають 11,43% (20 осіб) підлітків ЕГ та 12,18% (24 особи) підлітків КГ.

Сформованість соціального самовизначення за показником «уміння здійснювати конструктивну діалогову взаємодію у соціальному середовищі» на низькому рівні виявлено у 39,43% (69 осіб) підлітків ЕГ та 37,56%

(74 особи) підлітків КГ, на середньому рівні – 48% (84 особи) ЕГ і 49,24% (97 осіб) КГ. На високому рівні – у 12,57% (22 особи) ЕГ і 13,20% (26 осіб) КГ.

Усереднені результати діагностики сформованості соціального самовизначення підлітків за діяльнісно-практичним критерієм відображено в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

**Рівні сформованості соціального самовизначення підлітків
за діяльнісно-практичним критерієм
на констатувальному етапі експерименту**

Рівні	Діяльнісно-практичний критерій					
	КГ		ЕГ		Всього за критерієм	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	25	12,69	21	12	46	12,35
Середній	93	47,21	86	49,14	179	48,17
Низький	79	40,10	68	38,86	147	39,48

Аналізуючи дані, відображені в таблиці 2.6, ми бачимо, що лише 25 підлітків (12,69%) у контрольній групі та 21 підліток (12%) в експериментальній групі мають високий рівень сформованості соціального самовизначення за показниками діяльнісно-практичного критерію. Такі підлітки готові брати активну участь у практичній діяльності; вони ініціативні, комунікабельні, здатні аргументувати та відстояти власну думку; швидко орієнтуються у складних ситуаціях; усвідомлюють відповідальність за результати власної діяльності; проявляють стійкість соціальних цінностей.

Вихованці, які мають середній рівень сформованості соціального самовизначення за показниками діяльнісно-практичного критерію, а таких майже половина – 93 підлітки КГ (47,21%) та 86 підлітків ЕГ (49,14%), прагнуть соціальної взаємодії, готові долучитися до участі в соціально

значущій діяльності, проте частіше підтримують чужі ідеї, аніж пропонують власні; погоджуються виконати свою частину роботи, не проявляючи додаткової ініціативи; вони здатні відстояти власну думку, але не завжди дослухаються до інших.

Низький рівень сформованості соціального самовизначення за показниками діяльнісно-практичного критерію має доволі значна кількість досліджуваних: 79 підлітків КГ (40,10%) та 68 підлітків ЕГ (38,86%). Для підлітків цієї групи характерна пасивність у практичній соціальній діяльності, безініціативність, ухиляння від відповідальності за власну діяльність. Такі підлітки уникають прийняття власних рішень; вони відчують скутість та невпевненість у новій компанії, тому не прагнуть соціальних контактів; виявляють невміння ефективно взаємодіяти з оточенням, що може проявлятися у конфліктному стилі спілкування.

На наступному етапі оцінки рівня сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти ми досліджували прояви показників рефлексивно-аналітичного критерію, а саме: здатність до самоконтролю власної діяльності; здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності. З цією метою ми використали метод незалежних експертних оцінок, шкалу самооцінки Розенберга [198] та методику оцінювання соціально-психологічної адаптованості К. Роджерса-Р. Даймонда [145], а саме шкали самоприйняття та емоційний контроль, що дозволяють виявити здатність підлітків до внутрішнього контролю, аналізу власних дій та адекватність їх самооцінки.

Узагальнені дані щодо сформованості соціального самовизначення підлітків за показниками рефлексивно-аналітичного критерію відображено на рис. 2.7.

Аналіз результатів, наведених на рис. 2.7., засвідчив, що доволі значна частина підлітків мають низький рівень сформованості соціального самовизначення за показником «здатність до самоконтролю власної діяльності»: 36% (63 особи) підлітків ЕГ і 38,57% (76 осіб) підлітків КГ;

середній рівень – 50,86% (89 осіб) ЕГ і 47,72% (94 особи) КГ. Високий рівень сформованості соціального самовизначення за даним показником мають 13,14% (23 особи) підлітків ЕГ і 13,71% (27 осіб) підлітків КГ.

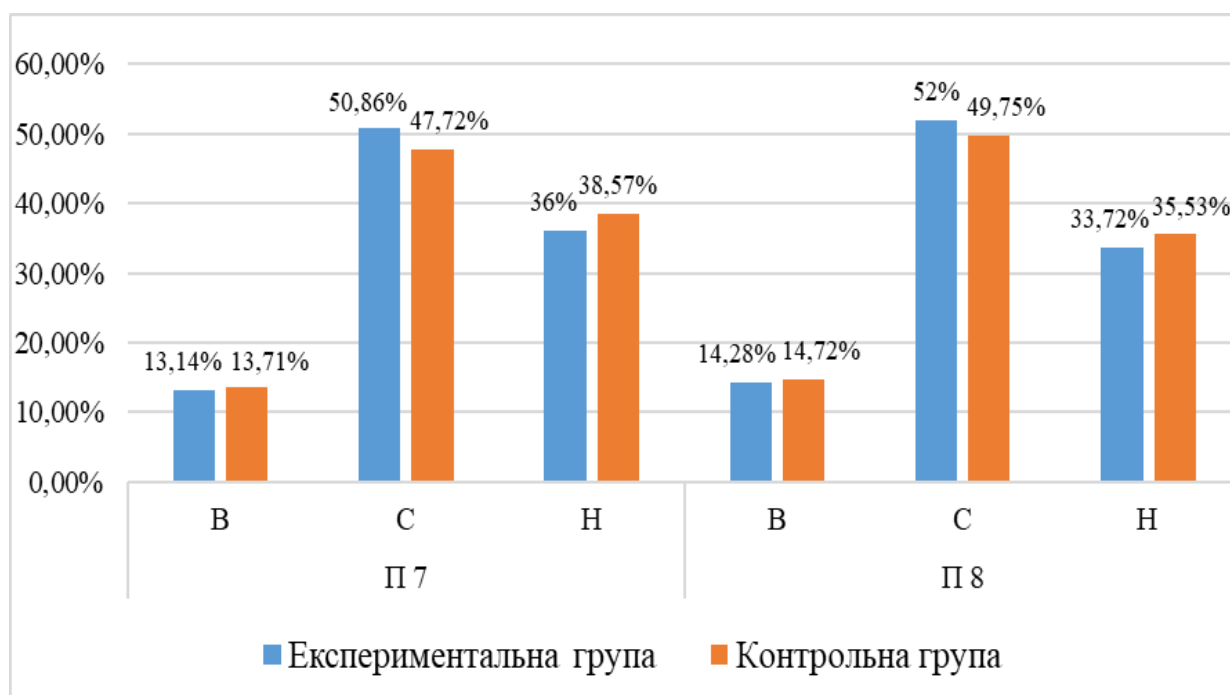

Рис. 2.7. Рівні сформованості соціального самовизначення за показниками рефлексивно-аналітичного критерію, %

Примітка. П – показник сформованості соціального самовизначення підлітків: 7. Здатність до самоконтролю власної діяльності; 8. Здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності.

Сформованість соціального самовизначення за показником «здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності» на низькому рівні виявлено у 33,72% (59 осіб) підлітків ЕГ та 35,53% (70 осіб) підлітків КГ; середній рівень мають 52% (91 особа) ЕГ і 49,755 (98 осіб) КГ; високий – 14,28% (25 осіб) підлітків ЕГ та 14,72% (29 осіб) підлітків КГ.

Усереднені дані щодо сформованості соціального самовизначення підлітків за рефлексивно-аналітичним критерієм подано у таблиці 2.7.

Здійснений нами аналіз цифрових даних дозволив засвідчити, що серед підлітків високий рівень сформованості показників рефлексивно-

аналітичного критерію виявили 28 осіб (14,21%) з контрольної групи та 24 особи (13,71%) з експериментальної групи. Таким підліткам притаманне глибоке усвідомлення отриманого соціального досвіду; вони проявляють високу здатність до самоаналізу своїх дій і вчинків; уміють контролювати свій емоційний стан та мають адекватну самооцінку власної діяльності; визнають відповідальність за прийняті рішення.

Таблиця 2.7

**Рівні сформованості соціального самовизначення підлітків
за рефлексивно-аналітичним критерієм
на констатувальному етапі експерименту**

Рівні	Рефлексивно-аналітичний критерій					
	КГ		ЕГ		Всього за критерієм	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Високий	28	14,21	24	13,71	52	13,96
Середній	96	48,73	90	51,43	186	50,08
Низький	73	37,06	61	34,86	134	35,96

Переважає більшість підлітків – 96 вихованців КГ (48,73%) та 90 вихованців ЕГ (51,43%) – мають середній рівень сформованості показників рефлексивно-аналітичного критерію. Підлітки цієї групи проявляють здатність до аналізу та оцінки своїх дій і вчинків у соціальних ситуаціях, проте таке оцінювання часто має ситуативний характер. Такі підлітки не завжди можуть опанувати свої емоції, що негативно впливає на стосунки з оточуючими людьми; вони здатні коригувати свою поведінку, але здебільшого – орієнтуючись на соціальну оцінку з боку значущих інших (дорослих, однолітків).

Досить значна частина досліджуваних демонструють низький рівень сформованості показників рефлексивно-аналітичного критерію: 73 підлітки (37,06%) у контрольній та 61 підліток (34,86%) в експериментальній групах.

У таких підлітків відсутні навички самоаналізу, вони часто не розуміють або ж поверхнево оцінюють наслідки своїх дій; нерідко перекладають відповідальність на інших людей чи зовнішні фактори; не здатні керувати власними емоціями. Їм потрібна допомога в усвідомленні свого соціального досвіду та у формуванні навичок саморефлексії.

Отже, нами було здійснено аналіз даних оцінювання рівнів сформованості показників соціального самовизначення підлітків за чотирма критеріями: когнітивно-аксіологічним, мотиваційно-ціннісним, діяльнісно-практичним, рефлексивно-аналітичним. Дані, отримані завдяки застосуванню комплексу діагностичних методів, ми звели у загальну таблицю 2.8. Результати представлені в абсолютному та відсотковому значеннях.

Таблиця 2.8

**Розподіл учасників КГ та ЕГ за критеріями та рівнями
сформованості соціального самовизначення підлітків на
констатувальному етапі експерименту**

Компоненти	Рівні	КГ – 197 респ.		ЕГ – 175 респ.	
		Абс.	%	Абс.	%
Когнітивно-аксіологічний	Високий	32	16,24	23	13,14
	Середній	98	49,74	87	49,72
	Низький	67	34,02	65	37,14
Мотиваційно-ціннісний	Високий	30	15,23	27	15,43
	Середній	96	48,73	91	52
	Низький	71	36,04	57	32,57
Діяльнісно-практичний	Високий	25	12,69	21	12
	Середній	93	47,21	86	49,14
	Низький	79	40,10	68	38,86
Рефлексивно-аналітичний	Високий	28	14,21	24	13,71
	Середній	96	48,73	90	51,43
	Низький	73	37,06	61	34,86

Аналіз табличних даних свідчить про однакові вихідні дані контрольних та експериментальних груп. Ми відзначили, що у контрольних та експериментальних групах показники варіюються в межах 3%, що засвідчує достатню однорідність складу КГ та ЕГ.

Усереднені результати за всіма критеріями дозволили нам визначити рівні сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти, контрольної та експериментальної груп на констатувальному етапі експерименту, що відображено на рис 2.8.

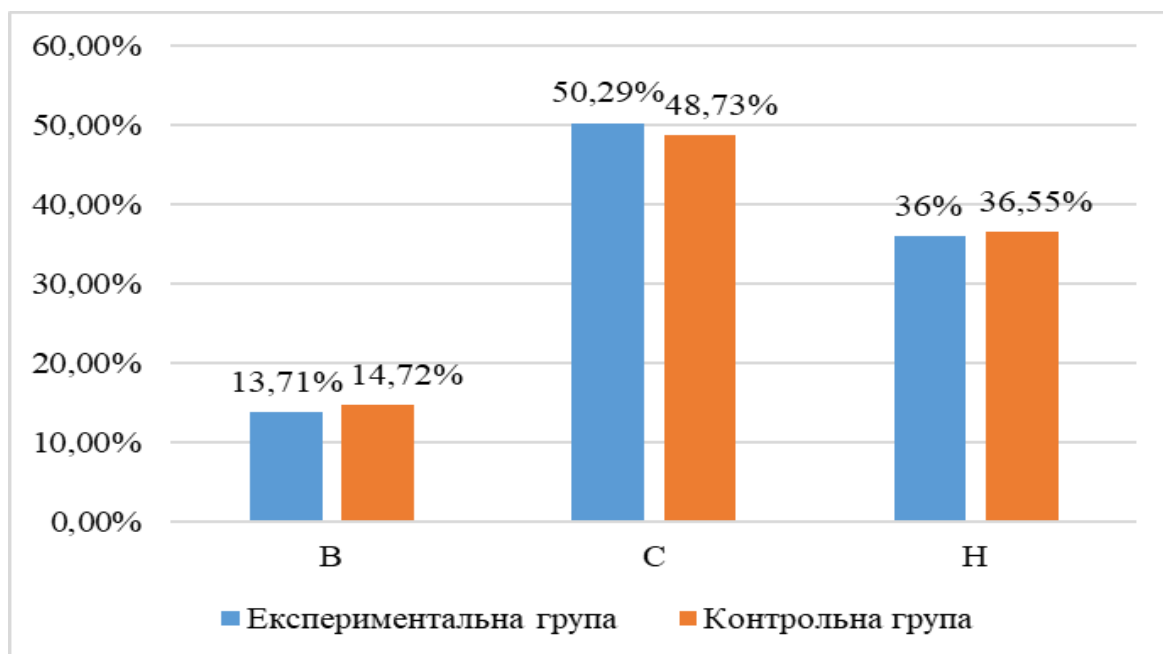

Рис. 2.8. Рівні сформованості соціального самовизначення підлітків на констатувальному етапі експерименту, %

Аналіз даних, представлених на рис. 2.8, засвідчив середній рівень сформованості соціального самовизначення підлітків у значної частини респондентів (КГ – 48,73% і ЕГ – 50,29%). На низькому рівні показники варіюють в межах 36,55% – 36%. Високий рівень продемонстрували в КГ – 14,72%, в ЕГ – 13,71% досліджуваних.

Одержані на констатувальному етапі дослідження кількісні результати підтверджують наші висновки щодо недостатнього рівня сформованості соціального самовизначення підлітків за чотирма визначеними критеріями.

Отримані результати дозволили нам надалі конкретизувати завдання експериментальної роботи з розробки та впровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

Висновки до другого розділу

У розділі схарактеризовано педагогічні засади та стан формування соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти: розглянуто соціальне самовизначення особистості як педагогічну проблему; з'ясовано особливості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти; визначено критерії, показники та рівні соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

Встановлено, що соціальне самовизначення трактується як здатність особистості до усвідомлення власного місця в суспільстві.

Акцентовано, що в підлітковому віці даний процес набуває особливої значущості, оскільки саме в цей період відбувається формування ціннісних орієнтацій, інтересів та початкових уявлень про майбутню професійну й особистісну реалізацію.

Виявлено особливості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти, до яких належить: потреба у самостійності та самоідентифікації; становлення ціннісних орієнтацій; активне опанування соціальних ролей; пошук професійного шляху; активний вплив соціального середовища; розвиток рефлексії; прагнення до самоствердження; емоційна нестабільність та суперечливість.

Встановлено, що соціальне самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти – це процес і результат набуття підлітками в умовах позашкільної освіти ціннісних орієнтацій, первинних професійних знань, умінь і навичок, необхідних для подальшої самореалізації у суспільстві.

Визначено чотири критерії сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти та відповідні їм показники: когнітивно-аксіологічний (знання про соціальні ролі, основні соціальні якості, професійні сфери, соціальні, моральні норми та цінності; знання про себе, суспільство, сутність соціального самовизначення, його значення для людини); мотиваційно-ціннісний (прояв інтересу до власного

майбутнього, зокрема громадянського та професійного; прагнення до соціальної активності; усвідомлення соціальної відповідальності, стійкість соціальних цінностей); діяльнісно-практичний (готовність брати участь у практичній діяльності, прояв соціальної активності; відповідальність за результати власної діяльності; уміння здійснювати конструктивну діалогову взаємодію у соціальному середовищі) та рефлексивно-аналітичний (здатність до самоконтролю власної діяльності; здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності).

У процесі дослідження обґрунтовано три рівні сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти – низький, середній і високий.

Розгорнуто констатувальний етап експерименту, в межах якого з підлітками закладів позашкільної освіти, віком 14–16 років, здійснено педагогічне оцінювання рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за визначеними критеріями та показниками.

Як інструментарій педагогічного оцінювання використана авторська анкета для підлітків «Що для мене означає соціальне самовизначення?», метод незалежних експертних оцінок, творче есе, опитувальник на виявлення усвідомлюваних і неусвідомлюваних мотивів відповідальної поведінки (М. Савчин), кейс-метод, методика оцінювання соціально-психологічної адаптованості К. Роджерса–Р. Даймонда, методика виявлення та оцінки комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2, розробники В. Синявський і Б. Федоришин) та ін.

Встановлено, що переважна більшість підлітків виявляють нестійкий інтерес до суспільного життя та власного майбутнього; усвідомлюють соціальні норми, цінності, проте вони ще не є їхніми внутрішніми переконаннями; проявляють соціальну активність, але здебільшого ситуативно, коли це вигідно або цікаво; уявлення про себе та своє місце в соціумі залишається неповним; навички соціальної взаємодії, самоаналізу, самоконтролю й самооцінки перебувають на етапі становлення, що може

свідчити про недостатню сформованість певних особистісних якостей. Переважна більшість підлітків мають середній рівень сформованості соціального самовизначення.

Таким чином, необхідним постає розробка та експериментальна перевірка дієвості інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

РОЗДІЛ 3.
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ДІЄВОСТІ
ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
ЯК УМОВИ СОЦІАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ

3.1. Розробка інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків

Ключовим складником інформаційно-методичного забезпечення процесу соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти є розробка та впровадження відповідного змісту освіти, що відображається у навчальній програмі.

У процесі дослідження нами розроблено зміст освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що представлено у навчальній програмі «Основи соціального самовизначення».

Варто відзначити, що розроблена нами навчальна програма «Основи соціального самовизначення» пройшла апробацію, отримала гриф «Схвалено для використання в освітньому процесі» згідно рішення Експертної комісії з позашкільної освіти Міністерства освіти і науки України від 11.03.2024 р., протокол № 1, та зареєстрована в Каталозі надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам за № 8.0007-2024.

Актуальність створення і впровадження навчальної програми з формування соціального самовизначення підлітків закладів позашкільної освіти зумовлена підвищенням вимог щодо готовності підлітків до самостійного життя в суспільстві. Вона спрямована на формування соціально-адаптованої особистості, спроможної до самостійного та свідомого вибору, що готова брати відповідальність за власні рішення; здатна реалізовувати свої природні можливості; володіє уміннями вибудовувати

стосунки з оточуючими, долати конфлікти, труднощі та бути успішною у майбутньому.

Основною метою навчальної програми постає оволодіння вихованцями знаннями, уміннями, навичками і цінностями, які спрямовані на формування соціального самовизначення підлітків.

Завдання навчальної програми полягають у формуванні компетентностей, необхідних для соціального самовизначення підлітків. Такими компетентностями є:

- пізнавальна: орієнтує на оволодіння системою знань про сутність соціального самовизначення та механізми його реалізації; закладає підґрунтя для самостійної пізнавальної діяльності та розширення світогляду особистості;
- практична: передбачає розвиток навичок самоаналізу, самонавчання та самовиховання; акцентує увагу на вдосконаленні комунікативних якостей, умінні конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації та працювати в команді. Особливе місце посідає формування ініціативності, здатності приймати рішення, здійснювати свідомий вибір, а також опанування технологій цілепокладання та стратегічного планування власного майбутнього;
- соціальна: фокусується на розширенні уявлень підлітка про себе як носія різноманітних соціальних ролей; сприяє набуттю досвіду ефективної співпраці та відповідальності за результати спільної праці. Базується на прийнятті загальнолюдських цінностей як аксіологічної основи взаємодії, що готує особистість до активної та свідомої участі в суспільному житті;
- творча: спрямована на розвиток творчого потенціалу вихованців, набуття досвіду власної творчої діяльності та використання творчого підходу для досягнення поставлених цілей та розв'язання завдань.

Основними принципами розробки і впровадження навчальної програми з формування соціального самовизначення підлітків закладів позашкільної освіти постають:

1. Варіативність та гнучкість змісту і форм: зміст навчальних програм формується відповідно до інтересів, здібностей і потреб вихованців; методичне забезпечення носить рекомендаційний характер; допускається адаптація навчально-методичних матеріалів під конкретну цільову аудиторію, регіональні особливості, матеріально-технічні умови та актуальні соціальні виклики.

2. Діяльнісний і практико-орієнтований підхід: передбачається орієнтація навчально-методичних матеріалів на практичну спрямованість освітнього процесу; наближеність діяльності вихованців до суспільних реалій, формування ключових компетентностей.

3. Актуалізація змісту відповідно до суспільних викликів: сучасне інформаційно-методичне забезпечення враховує нові соціальні реалії (виклики війни, інформаційної безпеки, психологічного здоров'я, цифрової трансформації суспільства тощо).

4. Інтеграція цифрових технологій: забезпечується можливість здійснення освітнього процесу у дистанційному та змішаному форматі; використання електронних освітніх ресурсів, інтерактивних платформ, онлайн-курсів, відеоуроків, презентацій тощо. Цифровізація розширює доступ до позашкільної освіти та підвищує її інклюзивність.

5. Інноваційність та педагогічна автономія: відбувається активне залучення педагогів до створення, апробації та вдосконалення навчально-методичних матеріалів; врахування реальних потреб учасників освітнього процесу; використання сучасних інтерактивних технологій, експериментальних підходів; впровадження передового педагогічного досвіду.

6. Інклюзивність та доступність: враховуються потреби різних категорій здобувачів освіти: дітей з особливими освітніми потребами, внутрішньо переміщених осіб, дітей із соціально вразливих груп тощо. Це передбачає адаптацію навчальних матеріалів, створення доступного

освітнього контенту, інтеграцію традиційних та цифрових засобів комунікації в освітній процес.

Реалізація програми ґрунтується на широкому застосуванні інтерактивних методів навчання, які сприяють трансформації виховання в активного суб'єкта творчої взаємодії та дають простір для індивідуального самовираження.

Форми і методи роботи, представлені у програмі, націлені на зміну рівня сформованості соціального самовизначення підлітків.

Окремо наголосимо, що зміст освіти щодо формування соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти розкрито описами кожного розділу і теми навчальної програми «Основи соціального самовизначення» з метою формування цілісного уявлення про їхню структурно-логічну послідовність та змістову наповненість.

Програмою передбачено чотири розділи. Змістове наповнення кожного з них корелює з визначеними критеріями соціального самовизначення підлітків (когнітивно-аксіологічним, мотиваційно-ціннісним, діяльнісно-практичним, рефлексивно-аналітичним) і забезпечує послідовний розвиток їхніх показників.

Навчально-тематичний план навчальної програми «Основи соціального самовизначення» розрахований на 144 години на рік, 4 години на тиждень, відображає розподіл годин за темами та видами занять (теоретичні, практичні) та загальну кількість годин у розрізі тем і розділів.

У структурі кожного розділу та теми навчальної програми «Основи соціального самовизначення» передбачено теоретичну й практичну частини, висвітлено короткий зміст інформаційного наповнення теоретичного складника, запропоновано форми і методи роботи відповідно до теми, які можна застосовувати у процесі реалізації програми з формування соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

Навчально-тематичний план навчальної програми «Основи соціального самовизначення» представлено в табл. 3.1.

Навчально-тематичний план
«Основи соціального самовизначення»

Основний рівень

Назва розділу, теми	Кількість годин		
	теоретичних	практичних	усього
Вступне заняття	1	1	2
Розділ 1. Основні поняття про соціальне самовизначення	12	22	34
1.1. Структура особистості	4	6	10
1.2. Особливості соціальної поведінки	2	4	6
1.3. Соціальне оточення	2	4	6
1.4. Соціальні норми та цінності	2	4	6
1.5. Соціальні якості	2	4	6
Розділ 2. Формування ціннісних орієнтирів	14	26	40
2.1. Ціннісні орієнтири	2	4	6
2.2. Особистісна мотивація	2	4	6
2.3. Вибір професії	4	6	10
2.4. Відповідальність як особиста соціальна цінність	2	4	6
2.5. Громадянська свідомість та патріотизм	2	4	6
2.6. Ідентичність	2	4	6
Розділ 3. Активність і взаємодія у соціальному середовищі	10	20	30
3.1. Самореалізація	2	4	6
3.2. Соціальна активність	2	4	6

3.3. Навички ефективної комунікації	2	4	6
3.4. Соціальне проєктування	4	8	12
Розділ. 4. Рефлексія як метод самопізнання	12	24	36
4.1. Самоаналіз поведінки та вчинків	2	4	6
4.2. Самооцінка	2	4	6
4.3. Критичне мислення і прийняття рішень	2	4	6
4.4. Особисті кордони	2	4	6
4.5. Рефлексивні практики для самопізнання	2	4	6
4.6. Особистий план розвитку	2	4	6
Підсумкове заняття	1	1	2
Разом	62	82	144

Зупинимось більш детально на розділах та темах навчальної програми «Основи соціального самовизначення» як інформаційно-методичному забезпеченні закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначенні підлітків.

Особливе місце в структурі програми посідає вступне заняття, що складається з теоретичної та практичної частин.

У теоретичній частині вступного заняття представляється мета, завдання, зміст роботи гуртка «Основи соціального самовизначення», надаються основні роз'яснення щодо організаційних питань, здійснюється ознайомлення з правилами безпеки життєдіяльності під час занять.

Практична частина спрямована на створення сприятливого психологічного клімату, налагодження конструктивної комунікації та формування атмосфери відкритості й довіри у групі. Такий результат

досягається за допомогою вправ: «Знайомство», «Самопрезентація», «Говоримо тільки хороше». Для подальшої ефективної роботи важливим є колективне обговорення й прийняття правил та норм поведінки на заняттях – «Правила нашої взаємодії». Також передбачено проведення анкетування «Мої очікування від гуртка».

Перший розділ навчальної програми – «Основи соціального самовизначення» – спрямований на забезпечення позитивної динаміки показників когнітивно-аксіологічного критерію сформованості соціального самовизначення. Зміст розділу охоплює п'ять тем, що передбачають засвоєння підлітками знань про соціальне середовище та механізми взаємодії особистості й суспільства: «Структура особистості», «Особливості соціальної поведінки», «Соціальне оточення», «Соціальні норми та цінності», «Соціальні якості».

Відкриває розділ тема «Структура особистості», в змісті якої дається визначення понять «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність»; розглядається структура особистості, її темперамент та характер. Теоретична частина передбачає формування у підлітків базових знань про людину та особистість, усвідомлення впливу індивідуальних особливостей на поведінку, діяльність та самовизначення особистості.

Практична частина передбачає використання інтерактивних методів, групової роботи та творчих завдань, що стимулюють процеси активного самопізнання вихованців. Зокрема, заплановано проведення вправ «Хто я?», «Знайди себе», «Кросворд», «Моє Дерево-характер», «Що мені допомагає і що заважає жити?» тощо. Передбачено участь підлітків у мозкових штурмах: «Що впливає на розвиток особистості?», «Формула успіху. Які риси характеру успішної особистості?». Вихованцям пропонується пройти тест «Тип темпераменту» та визначити сильні сторони свого темпераменту. Також передбачено колективне створення колажу «Я – особистість». Морально-психологічному осмисленню теми сприяє читання та аналіз притчі «Некерований характер».

Наступна тема «Особливості соціальної поведінки» передбачає опанування змісту понять «група», «спільнота» та з'ясування їхньої специфіки. Вихованці знайомляться з видами соціальних ролей, типами соціального статусу, зовнішніми та внутрішніми чинниками соціальної поведінки.

Практична частина спрямована на осмислення підлітками власних соціальних ролей і поведінки. Передбачено міні-лекцію з подальшим обговоренням «Стався до інших людей так, як хочеш, щоб ставилися до тебе»; проведення вправ: «Предмет розкаже про мене», «Ми всі різні. Ми – однакові», «Життєві ситуації», «Добери соціальну роль», «Що для мене було цінним?». Перелічені форми і методи роботи спрямовані на розвиток у підлітків емпатії, комунікативних навичок і толерантного ставлення до інших.

Третя тема «Соціальне оточення» присвячена вивченню основних соціальних інститутів, ролі соціального оточення у становленні особистості та значення соціальної підтримки.

Зміст практичної частини спрямований на розвиток уміння здійснювати аналіз свого соціального оточення, його позитивних та негативних впливів; формування у підлітків усвідомленого ставлення до власного оточення, розуміння шляхів для його вдосконалення. Передбачено проведення вправи «Моє соціальне оточення», дискусії «Як оточення формує мене?» роботи в малих групах «Що я хочу змінити у своєму оточенні?», вправ «Дерево змін» та «Крок – раз!».

Тема «Соціальні норми та цінності» передбачає оволодіння знаннями про соціальні норми, їхні види та функції; знайомство з поняттям соціальних цінностей. Зміст теоретичної частини спрямований на засвоєння підлітками основних правил соціальної взаємодії, розуміння впливу цінностей на поведінку людини.

Практичні заняття передбачають моделювання та обговорення ситуацій, де порушуються соціальні норми; проведення вправи «Соціальний

компас»; обговорення в загальному колі «Яку цінність я вважаю найважливішою для суспільства?»).

Під час практичних занять увага акцентується на важливості усвідомлення власних цінностей, на виробленні у підлітків умінь діяти у відповідності до суспільних норм.

У межах п'ятої теми («Соціальні якості») вихованці опановують знання про морально-етичні якості людини, які є фундаментом для побудови гармонійних стосунків та соціальної інтеграції.

Завдання практичної частини спрямовані на усвідомлення власних соціальних якостей, розвиток навичок співпраці, визначення напрямків особистісного розвитку підлітків у соціальному середовищі. Передбачено вправи: «Соціальний портрет», «Чим ми відрізняємося», «Бачу-чую-відчуваю», «У чужих черевиках», «Сходинок розвитку»; проведення рольової гри «У колективі» та бліц-опитування «Мікрофон».

Другий розділ навчальної програми «Основи соціального самовизначення», «Формування ціннісних орієнтирів», містить шість тем, які передбачають формування моральних переконань підлітків, усвідомлення особистісних і суспільних цінностей, а саме: «Ціннісні орієнтири», «Особистісна мотивація», «Вибір професії», «Відповідальність як особиста і соціальна цінність», «Громадянська свідомість і патріотизм», «Ідентичність». Змістове наповнення розділу орієнтоване на забезпечення позитивної динаміки показників мотиваційно-ціннісного критерію сформованості соціального самовизначення підлітків.

Перша тема «Ціннісні орієнтири» передбачає ознайомлення вихованців із поняттям цінностей і джерелами їхнього формування; впливом цінностей на життя та вибори людини.

Практична частина спрямована на розвиток уміння підлітків визначати й аналізувати власні цінності, зіставляти їх із загальнолюдськими; націлена на формування усвідомлених життєвих орієнтирів.

Передбачено проведення мозкового штурму «Цінності та принципи: в чому різниця?», дискусію «Чи варто поступатися цінностями?», аналіз притчі «Найважливіші речі», обговорення метафоричної історії «Сила цінностей» та ін.

З метою візуалізації індивідуальних та групових цінностей підлітків, формування навичок кооперації передбачено створення плакату «Мої і наші цінності». Також вихованцям пропонується створити особистий рейтинг життєвих цінностей (вправа «Аналізуємо найважливіші цінності»).

Друга тема «Особистісна мотивація» знайомить вихованців із поняттям «мотивація», її видами та факторами впливу на поведінку людини. Окрему увагу приділено піраміді потреб А. Маслоу, яка слугує прикладом класичної моделі структури людських потреб.

Практична частина орієнтує на усвідомлення особистих мотивів, стимулює процес формування у підлітків власної системи мотивації. Передбачено роботу в групах «Що мене надихає»; виконання вправ «Ресурси для мотивації» та «Піраміда моїх потреб»; проведення дискусії «Як задоволення різних потреб впливає на життя?».

Професійне самовизначення є невід'ємним складником соціального становлення особистості. Важливо обирати майбутню професію, спираючись на власні здібності, вподобання та цінності. Саме тому наступною темою даного розділу визначено «Вибір професії».

Теоретична частина теми передбачає ознайомлення з базовими поняттями професійного самовизначення («професія», «посада», «спеціальність» тощо), розгляд класифікації професій, знайомство з формулою вибору професії «хочу – можу – треба» та основами самоменеджменту.

Зміст практичної частини спрямований на формування у підлітків уміння аналізувати власні здібності, інтереси, життєві прагнення та узгоджувати їх з реальними можливостями професійного самовизначення.

Практична частина передбачає проведення мозкового штурму «Різниця між професією, посадою та спеціальністю», виконання вправ: «Три скриньки», «Моя супер сила», «Чарівна паличка» «Моє майбутнє»; створення плаката «Основні помилки при виборі професії» з подальшим аналізом та обговоренням помилкових орієнтирів у професійному самовизначенні. Рефлексивний складник заняття забезпечує обговорення змісту притчі про усвідомлення власних можливостей «Притча про орла».

Четверта тема «Відповідальність як особиста і соціальна цінність» має на меті ознайомлення з сутністю поняття «відповідальність», усвідомлення її значення в житті людини та міжособистісних стосунках; сприяння розумінню залежності між свободою вибору та відповідальністю за власні дії.

У практичній частині проводяться вправи, що спрямовані на розвиток усвідомлення підлітками власної відповідальності в різних соціальних сферах. Передбачено (у вказаній послідовності) вправу «Асоціативний кущ», рольову гру «Вибір і наслідки», вправу «Мої зони відповідальності», дискусію «Відповідальність і свобода: чи можна бути вільним без особистої відповідальності?», рефлексивну вправу «Відповідальність для мене – це...».

Наступна тема «Громадянська свідомість і патріотизм» знайомить підлітків з ключовими поняттями громадянської освіти (громадянин, патріот, патріотизм, активізм), правами та обов'язками громадян; значенням культурної спадщини та мови у формуванні громадянської свідомості. Також у межах теми розглядаються основні положення Конвенції ООН про права дитини.

Завдання практичної частини передбачають розвиток громадянської свідомості, формування почуття національної гідності та активної громадянської позиції. Вихованцям пропонується взяти участь у мозковому штурмі «Що означає бути громадянином України для вас?», долучитися до дискусії «Як мені виявити свою громадянську позицію?», виконати вправу «Активні громадяни», попрацювати в малих групах та визначити життєві навички для активного громадянства.

Шоста тема «Ідентичність» розглядає сутність відповідного поняття, а також типи ідентичності та чинники її впливу на формування власного «Я». Зміст теоретичної частини спрямований на усвідомлення підлітками приналежності до різних соціальних і культурних груп; висвітлення особливості української національної ідентичності у сучасному світі.

Посилення відчуття приналежності до українського народу, розвиток навичок самопізнання відбувається через виконання вправ «Моє ім'я», «Мій Всесвіт», «Хто я, у трьох словах», «Мій символ», «Моє місце на карті», «Саундтрек мого Я», «Я справжній, коли...». Участь у дискусії «Свої й чужі: як ставитися до «інших»?» дозволяє сформувати повагу до інакшості та готовність до конструктивного діалогу з представниками різних соціальних груп, що сприяє перетворенню абстрактної норми толерантності на внутрішній ціннісний орієнтир особистості.

Третій розділ навчальної програми «Основи соціального самовизначення» – «Активність і взаємодія у соціальному середовищі» – містить чотири теми: «Самореалізація», «Соціальна активність», «Навички ефективної комунікації», «Соціальне проєктування». Він передбачає набуття досвіду активної участі в соціальних взаємодіях, розвитку комунікативних та організаторських навичок підлітків. Зміст розділу спрямований на досягнення позитивної динаміки показників діяльнісно-практичного критерію сформованості соціального самовизначення підлітків.

Перша тема, «Самореалізація», розкриває сутність поняття «самореалізація», її види та стратегію, передбачає осмислення підлітками поняття «соціальна успішність». Сприяє розвитку креативності вихованців у розв'язанні життєвих завдань, а також удосконаленню їхнього лідерського потенціалу та здатності до ефективної взаємодії в соціальному середовищі.

Практична частина теми передбачає мозковий штурм «Що для вас бути соціально успішним/успішною?», проведення вправ «Мої таланти», Нестандартне рішення», «Мій шлях успіху» «Командна робота»;

інформаційне повідомлення «Креативне мислення», роботу в групах «Ситуаційний аналіз».

Вивчення теми «Соціальна активність» спрямоване на усвідомлення підлітками значення соціальної активності в розвитку особистості та суспільства. Вихованці знайомляться з видами соціальної активності, волонтерством та сферами діяльності волонтера; розвивають уявлення про лідерство та якості лідера.

Практична частина зорієнтована на розвиток соціальної відповідальності вихованців, набуття досвіду командної взаємодії, формування лідерських навичок та ініціативності. Передбачено вправу «Добрі вчинки», перегляд відео «Хто такі волонтери», вправу «Модель волонтера», творчу роботу в групах «Створення рекламного слогану «Молодь за активну громадянську позицію», мозковий штурм «Хто такий лідер?», вправи «Аукціон лідерських якостей», «Оцінюємо схильність до лідерства».

Актуальність теми зумовлена необхідністю формування готовності підлітків до активної участі в громадських і соціальних ініціативах, усвідомлення власної відповідальності за позитивні зрушення у суспільстві.

Тема «Навички ефективної комунікації» розкриває сутність поняття «спілкування», його види, форми та значення для розвитку особистості; розглядає основні правила ефективної комунікації, бар'єри в спілкуванні, причини конфліктів та шляхи їхнього подолання.

Практична частина спрямована на формування навичок ефективного спілкування та активного слухання. З цією метою передбачено проведення наступних вправ: «Намисто гарних слів» «Бажаний співрозмовник», «Комплімент», «Привітання жестом», «Інтерв'ю», «Мої труднощі у спілкуванні».

Значна увага у практичній частині приділена завданням, що сприяють розвитку вмінь долати конфлікти, знаходити компроміс, вибудовувати позитивне комунікативне середовище. Цій меті слугують історія про

труднощі комунікації «Ліхтар», перегляд мультфільму «Фігури і форми», вправи «Причини конфліктів», «Аналіз ситуацій», «Позиція у спілкуванні», інформаційне повідомлення «Формула здорових стосунків» та завершальна рефлексія під час виконання вправи «Побажання».

Наступна тема розділу, «Соціальне проектування», присвячена вивченню теоретичних основ та етапності проектної діяльності як інструменту соціальної активності.

Практична частина спрямована на закріплення отриманих знань через повний цикл роботи над соціальним проектом: від розробки до публічної презентації. Така діяльність забезпечує набуття досвіду соціальної партнерської взаємодії, розвиває здатність ідентифікувати актуальні суспільні потреби та формує навички стратегічного планування й цілепокладання.

Спільно з вихованцями було реалізовано наступні соціальні проекти:

- «Я – громада», що передбачав з'ясування проблем своєї громади (школи, закладу позашкільної освіти, мікрорайону тощо) та надання пропозицій реальних шляхів для їх вирішення;
- «Світ через об'єктив», який мав на меті створення відеоролика на соціальну тематику; привернення уваги громадськості до соціальних проблем;
- «Бути поруч»: волонтерський проект, де підлітки були залучені до волонтерської діяльності (допомога військовим, літнім людям, тваринам та ін.);
- «Діти для дітей», що передбачав проведення старшими підлітками тематичних заходів (бесіди, ігри, тренінги) на актуальні теми для молодших вихованців: «Протимінна безпека», «Спілкування без конфліктів», «Добрі справи починаються з мене» та ін.

Четвертий розділ навчальної програми «Основи соціального самовизначення» – «Рефлексія як метод самопізнання» – спрямований на усвідомлення підлітками свого внутрішнього світу, уміння оцінювати

результати власної діяльності. Розділ містить шість тем: «Самоаналіз поведінки та вчинків», «Самооцінка», «Критичне мислення і прийняття рішень», «Особисті кордони», «Рефлексивні практики для самопізнання», «Особистий план розвитку». Зміст розділу спрямований на забезпечення позитивної динаміки показників рефлексивно-аналітичного критерію сформованості соціального самовизначення.

Перша тема «Самоаналіз поведінки та вчинків». Зміст теоретичної частини спрямований на формування у вихованців важливості усвідомлення власних емоцій, переживань, мотивів і дій. Розглядаються поняття «поведінка», «вчинок». Підлітки знайомляться з методами самоаналізу, визначають особисті правила та принципи відповідальної поведінки.

Практична частина націлена на розвиток уміння аналізувати власні дії та вчинки, набуття навичок самоаналізу, саморегуляції. Зміст практичної частини передбачає мозковий штурм «Чому важливий самоаналіз?»; виконання вправ «Мої дзеркала», «Чому я так зробив?», «Відгадай емоцію» та ін.; проведення гри «Якби можна було відмотати час...»; створення вихованцями особистого переліку правил і принципів, що визначають їхню поведінку – вправа «Мій кодекс честі».

Зміст теми «Самооцінка» присвячений вивченню природи та видів самооцінювання як чинника становлення особистості. Вихованці опановують методики діагностики власної самооцінки, що сприяє розвитку почуття особистої гідності та адекватному сприйняттю власних можливостей.

Практична частина передбачає вправи на формування позитивного бачення та прийняття себе, розвиток самоповаги і впевненості в собі. Вихованцям пропонується виконання вправ «Похвали себе», «Чарівна крамниця», «Я люблю тебе за те,...», «Самокритика», «Мої досягнення», «Портрет впевненої людини»; обговорення давньогрецької легенди про Нарциса, притчі про чоловіка, який прагнув змінити світ.

Третя тема «Критичне мислення і прийняття рішень» передбачає знайомство з поняттям критичного мислення та його основними принципами,

етапами прийняття рішень. Висвітлюються питання інформаційної гігієни та ознак достовірності інформації. Зміст практичної частини спрямований на формування критичного мислення вихованців, уміння відповідально ставитися до прийняття рішень. Передбачено проведення вправ «Мудрі думки», «Дві правди, одна брехня», «Ромашка Блума», «Факти та інтерпретації», «Свіжий погляд», робота в групах «Вибір найкращого рішення».

Четверта тема розділу – «Особисті кордони». Зміст теоретичної частини сприяє усвідомленню вихованцями важливості особистих кордонів під час соціальної взаємодії, розумінню необхідності збереження психологічного здоров'я.

Практична частина спрямована на формування навичок розпізнавання маніпуляцій і протидії тиску, а також на розвиток здатності впевнено говорити «ні» та відстоювати власні ціннісні позиції. Передбачено перегляд та аналіз мультфільму «Ворона та лисиця», мозковий штурм «Чому нам важко сказати «ні»?», виконання вправ «Малюнок на двох», «Як діяти в ситуації тиску?», «Табу», «Скажи «ні» та ін.; тренування навичок впевненої відмови – рольова гра «Вчимося відмовлятися від небезпечних пропозицій».

Наступна тема «Рефлексивні практики для самопізнання» розглядає поняття «рефлексія», її види та значення в житті людини.

Зміст практичної частини спрямований на оволодіння основними видами рефлексивних практик для усвідомлення особистого досвіду. Виконуються вправи «Щоденник самоспостереження», «Три питання дня», «Моя роль у світі», «5 хвилин тиші», «Кошик сміття», «Лист собі через 5 років».

Тема «Особистий план розвитку» розкриває зміст поняття «самоактуалізація», знайомить із навичками планування, методикою постановки цілей SMART, матрицею Ейзенхауера, тайм-менеджментом.

Практична частина передбачає оволодіння підлітками практичними навичками для формування особистого плану розвитку. Зміст практичної

частини представлено виконанням вправи «Герб», вправи «Життєвий план», проведенням аналізу метафоричної історії «Аліса зустрічає Чеширського кота» та Суфійської притчі «Крамничка можливостей». Також вихованцям пропонується перегляд добірки відеоматеріалів з їхнім подальшим обговоренням: «Мета – це те, що створює справжнє щастя», «Як подолати «поглиначів часу»: практичні поради з планування», «Усе в твоїх руках».

Завершується навчання в гуртку «Основи соціального самовизначення» підсумковим заняттям, що має на меті узагальнення та систематизацію набутих знань, умінь і навичок у процесі реалізації програми; закріплення позитивного досвіду освітньої діяльності; самоаналіз та усвідомлення підлітками особистісного зростання. Відбувається самооцінювання та взаємооцінювання результатів спільної діяльності.

Як результат реалізації програми формування соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти, розглядаємо комплекс компетентностей.

У межах пізнавальної компетентності вихованці:

- оперують категоріями, що визначають сутність особистості («індивід», «індивідуальність», «людина») та усвідомлюють її багатогранність;
- мають чітке уявлення про психологічні особливості людини: типи темпераменту, структуру характеру, самооцінку та її види;
- розуміють зміст соціальних норм, цінностей та ціннісних орієнтирів як фундаменту успішної особистості;
- володіють знаннями про механізми соціальної взаємодії: типи соціальних ролей, чинники поведінки, види соціальної активності та волонтерства;
- орієнтуються в питаннях лідерства та комунікації (вербальні й невербальні способи спілкування, основи конфліктології, методи протидії маніпуляціям);

- диференціюють поняття, пов'язані з професійним самовизначенням (професія, посада, спеціальність)
- знають класифікацію типів професій і шляхи самореалізації;
- усвідомлюють сутність активної громадянської позиції, патріотизму та відповідальності за власні вчинки;
- мають ґрунтовні знання щодо теоретичних основ соціального проєктування.

У межах практичної компетентності вихованці:

- усвідомлюють та приймають своє власне «Я»;
- формують свою індивідуальну систему цінностей;
- застосовують правила активного слухання;
- вміють обирати оптимальну та ефективну стратегію у конфліктних ситуаціях, використовувати невербальні засоби спілкування;
- вміють відстоювати власну думку та поважати думку інших;
- вміють відстоювати особисті кордони, протистояти маніпуляціям;
- вміють об'єктивно оцінювати власні сили;
- вміють реалізувати свій особистісний потенціал, розвивати здібності та таланти;
- готові до здійснення свідомого вибору та ухвалення виважених рішень;
- володіють навичками планування;
- вміють вибудовувати стратегію досягнення поставлених цілей;
- вміють працювати в команді;
- володіють навичками самоаналізу власної поведінки та вчинків, здійснення самооцінювання та взаємооцінювання один одного;
- вміють організувати свою діяльність для досягнення поставлених цілей;
- орієнтуються у світі професій;

- вміють окреслити коло своїх інтересів як підґрунтя для професійного самовизначення;

- володіють базовими рефлексивними практиками.

У межах творчої компетентності вихованці:

- вміють реалізувати свій творчий потенціал;
- вміють мислити нешаблонно, проявляти креативність та фантазію;

- вміють використовувати творчий підхід для досягнення поставлених цілей та розв’язання завдань.

У межах соціальної компетентності вихованці:

- мають чітке уявлення про себе як носія певних соціальних ролей;
- володіють навичками ефективної співпраці, комунікації з однолітками та іншими людьми;

- вміють проявляти толерантність та емпатію до оточуючих;
- виявляють активну громадянську позицію;
- знають і розуміють свої права та обов’язки, застосовують ці знання у повсякденному житті;

- проявляють шанобливе ставлення до культурної спадщини рідного краю, поважають та цінують її природні багатства, традиції, рідну мову;

- володіють навичками підготовки соціальних проєктів;

- готові до свідомої участі в суспільному житті.

Таким чином, під час формувального етапу експерименту нами було впроваджено навчальну програму «Основи соціального самовизначення», що містила форми і методи роботи, націлені на зміну рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за чотирма критеріями (когнітивно-аксіологічним, мотиваційно-ціннісним, діяльнісно-практичним, рефлексивно-аналітичним).

Узагальнення та основні форми і методи роботи з підлітками, спрямовані на забезпечення позитивної динаміки показників кожного критерію сформованості соціального самовизначення, подано в табл. 3.2.

Таблиця 3.2.

Форми і методи роботи з підлітками на формувальному етапі експерименту

Критерії	Форми і методи роботи
Когнітивно-аксіологічний	Вправи: «Хто я?» «Кросворд», «Знайди себе», «Моє Дерево-характер», «Що мені допомагає і що заважає жити?», «Предмет розкаже про мене», «Ми всі різні. Ми – однакові», «Життєві ситуації», «Добери соціальну роль», «Моє соціальне оточення» «Дерево змін», «Крок – раз!», «Соціальний портрет», «Чим ми відрізняємося», «Бачую-відчую», «У чужих черевиках», «Сходинки розвитку», «Соціальний компас» Кей-стаді: «Життєві ситуації» Мозкові щтурми: «Що впливає на розвиток особистості?», «Формула успіху. Які риси характеру успішної особистості?» Міні лекція «Стався до інших людей так, як хочеш щоб ставилися до тебе» Робота в малих групах: «Що я хочу змінити у своєму оточенні?» Дискусія: «Як оточення формує мене?» Обговорення у спільному колі «Яку цінність я вважаю найважливішою для суспільства?» Створення колажу «Я – особистість» Рольова гра «У колективі» Бліц-опитування «Мікрофон» Моделювання та обговорення проблемних ситуацій

Мотиваційно-ціннісний	Вправи: «Ресурси для мотивації», «Піраміда моїх потреб», Три скриньки», «Моя супер сила», «Чарівна паличка», «Моє майбутнє», «Асоціативний куш», «Мої зони відповідальності», «Відповідальність для мене – це...», Активні громадяни», «Моє ім'я», «Мій Всесвіт», «Хто я у трьох словах», «Мій символ», «Моє місце на карті», «Саундтрек мого Я», «Я справжній, коли...» Мозкові штурми: «Цінності та принципи: в чому різниця?», «Що означає бути громадянином України для вас?» Дискусії: «Чи варто поступатися цінностями?», Як задоволення різних потреб впливає на життя?», «Різниця між професією, посадою та спеціальністю», «Відповідальність і свобода: чи можна бути вільним без особистої відповідальності?», «Як мені виявити свою громадянську позицію?», «Свої і чужі» Створення плакатів: «Мої і наші цінності», «Основні помилки при виборі професії» Індивідуальна робота «Аналізуємо найважливіші цінності» Робота в групах: «Цінності мого життя», «Що мене надихає», «Життєві навички для активного громадянства» Сторітелінг: метафорична історія «Сила цінностей», притча «Найважливіші речі», притча про орла Рольова гра «Вибір і наслідки»
Діяльнісно-практичний	Вправи: «Мої таланти» «Нестандартне рішення», «Мій шлях успіху», «Командна робота», «Модель волонтера», «Аукціон лідерських якостей», «Оцінюємо схильність до лідерства», «Намисто гарних слів», «Бажаний співрозмовник», «Комплімент», «Привітання жестом»,

	«Інтерв'ю», «Мої труднощі у спілкуванні», «Причини конфліктів», «Позиція у спілкуванні», «Побажання» Мозкові штурми: «Що для вас бути соціально успішним/успішною?», «Хто такий лідер?», «Спілкування – це...» Робота в групах: «Ситуаційний аналіз», «Створення рекламного слогану «Молодь за активну громадянську позицію» Інформаційні повідомлення: «Креативне мислення», «Формула здорових стосунків» Сторітелінг: історія про труднощі комунікації «Ліхтар» Перегляд мультфільму «Фігури і форми» Проектна діяльність: підготовка і захист соціального проєкту: «Я - громада», «Світ через об'єктив», «Бути поруч», «Діти для дітей»
Рефлексивно-аналітичний	Вправи: «Мої дзеркала», «Чому я так зробив?», «Відгадай емоцію», «Мій розвиток», «Мій кодекс честі», «Похвали себе», «Чарівна крамниця», «Я люблю тебе за те,...», «Самокритика». «Мої досягнення», «Портрет впевненої людини», «Мудрі думки», «Дві правди, одна брехня», «Ромашка Блума», «Факти та інтерпретації», «Свіжий погляд», «Вибір найкращого рішення», «Малюнок на двох», «Як діяти в ситуації тиску?», «Табу», «Скажи «ні», «Розіжми кулак», «Вистояти», «Щоденник самоспостереження», «Три питання дня», «Моя роль у світі», «5 хвилин тиші», вправа «Кошик сміття», «Лист собі через 5 років», «Герб», «Хвилинка», «Життєвий план», «Вибір» Мозкові штурми: «Чому важливий самоаналіз?», «Чому

	нам важко сказати «ні»?», «Як ви визначаєте успіх для себе?» інтерактивна гра «Якби можна було відмотати час...», Обговорення у загальному колі: притча «Залізні двері», давньогрецька легенда про Нарциса, притча про чоловіка, який прагнув змінити світ, метафорична історія «Аліса зустрічає Чеширського кота», суфійська притча «Крамничка можливостей», перегляд відео: «Ворона та лисиця», «Мета – це те, що створює справжнє щастя», «Як подолати "поглиначів часу": практичні поради з планування», «Усе в твоїх руках» рольова гра «Вчимося відмовлятися від небезпечних пропозицій».
--	--

Отже, під час формувального етапу експерименту ми впровадили інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків, що мало на меті підвищення рівня сформованості соціального самовизначення підлітків.

Відповідно постало питання оцінки та аналізу отриманих результатів, проведення заключного етапу експерименту.

3.2. Оцінка та аналіз результатів упровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти як умови соціального самовизначення підлітків

Впровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти як умови соціального самовизначення підлітків, що здійснювалося на формувальному етапі експерименту, потребувало оцінки та

аналізу отриманих результатів. Це стало змістом контрольного етапу експерименту, завдання якого полягали в:

- оцінюванні експериментальної роботи з упровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків за всіма критеріями і показниками;
- аналізі ефективності експериментальної роботи з упровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків;
- оцінюванні динаміки змін за кожним критерієм і показником;
- графічній і табличній обробці даних;
- порівнянні отриманих даних на констатувальному і контрольному етапах в експериментальній та контрольній групах;
- перевірці вірогідності отриманих результатів за допомогою методів математичної статистики;
- обґрунтуванні висновків щодо динаміки за окремими показниками та критеріями;
- оцінюванні ефективності упровадженого інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

На контрольному етапі експерименту нами повторно були застосовані методи оцінювання рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за визначеними показниками, обґрунтовані в п. 2.3.

Діагностичні методи були ідентичні тим, що використовувались на констатувальному етапі експериментальної роботи. Очікуваним результатом оцінювання рівня сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти була динаміка за всіма показниками у бік збільшення кількості підлітків із середнім та високим рівнями сформованості соціального самовизначення та у бік зменшення кількості підлітків із низьким рівнем.

Рівень сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти визначався за чотирма критеріями (когнітивно-аксіологічним, мотиваційно-ціннісним, діяльнісно-практичним, рефлексивно-аналітичним) та характеризувався високим, середнім або низьким рівнями прояву відповідних показників.

Отже, сформованість соціального самовизначення підлітків за когнітивно-аксіологічним критерієм на контрольному етапі експерименту ми оцінювали за показниками: знання про соціальні ролі, основні соціальні якості, професійні сфери; соціальні, моральні норми та цінності; знання про себе, суспільство, сутність соціального самовизначення, його значення для людини.

Використовуючи розроблений на етапі констатувального експерименту алгоритм аналізу оцінювання, ми отримали під час контрольного етапу розподіл сформованості соціального самовизначення за показниками когнітивно-аксіологічного критерію. Динаміку сформованості соціального самовизначення за показниками когнітивно-аксіологічного критерію відображено на рис. 3.1 та рис. 3.2.

Як бачимо, в експериментальній групі кількість підлітків з низьким рівнем сформованості соціального самовизначення за показником «знання про соціальні ролі, основні соціальні якості, професійні сфери» зменшилась на 26,29% (46 осіб), із середнім рівнем – збільшилась на 7,43% (13 осіб). На 18,86% (33 особи) збільшилась кількість підлітків із високим рівнем сформованості соціального самовизначення за цим показником. Таким чином, маємо зазначити, що в експериментальній групі зафіксовано суттєву позитивну динаміку сформованості соціального самовизначення підлітків за показниками когнітивно-аксіологічного критерію, зокрема щодо обізнаності вихованців із соціальними ролями, базовими соціальними якостями особистості та професійними сферами.

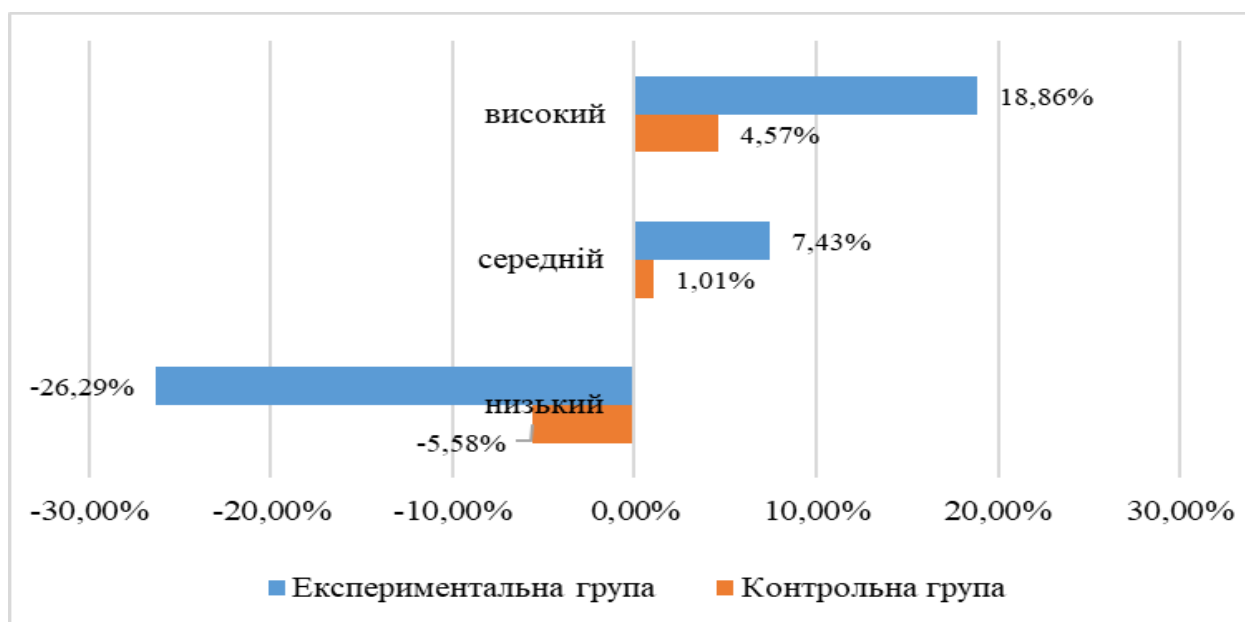

Рис. 3.1. Динаміка рівнів сформованості соціального самовизначення за показником «знання про соціальні ролі, основні соціальні якості, професійні сфери» на констатувальному та контрольному етапах експерименту, %

Результати контрольної групи демонструють статистично менш виражену динаміку зростання порівняно з експериментальною групою, що підтверджує ефективність запровадженого інформаційно-методичного забезпечення: кількість підлітків з низьким рівнем зменшилась на 5,58% (11 осіб), з середнім – збільшилась на 1,01% (2 особи), з високим – збільшилась на 4,57% (9 осіб).

Щодо динаміки рівнів сформованості соціального самовизначення за показником «знання про себе, суспільство, сутність соціального самовизначення, його значення для людини» когнітивно-аксіологічного критерію (див. рис. 3.1) маємо відзначити, що в експериментальній групі кількість підлітків з низьким рівнем сформованості зменшилось на 22,86% (40 осіб). Кількість підлітків з середнім рівнем сформованості за даним показником зросла на 4% (7 осіб), з високим рівнем – збільшилась на 19,03% (33 особи).

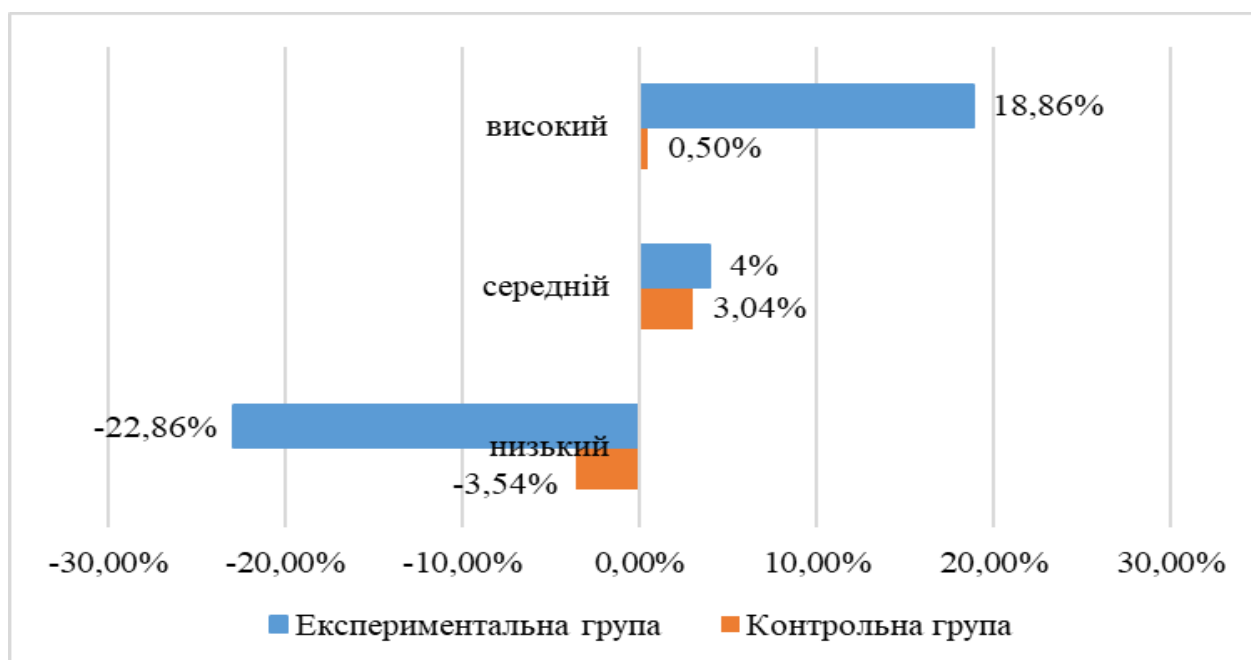

Рис. 3.2. Динаміка рівнів сформованості соціального самовизначення за показником «знання про себе, суспільство, сутність соціального самовизначення, його значення для людини» на констатувальному та контрольному етапах експерименту, %

У контрольній групі теж простежується позитивна динаміка, проте не така значна, як в експериментальній групі. Кількість підлітків з низьким рівнем сформованості соціального самовизначення за показником «знання про себе, суспільство, сутність соціального самовизначення, його значення для людини» когнітивно-аксіологічного критерію зменшилась на 3,54% (7 осіб), середній рівень – зріс на 3,04%, (6 осіб), високий рівень – зріс лише на 0,5% (1 особа).

Узагальнені результати діагностування рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за когнітивно-аксіологічним критерієм (на констатувальному та контрольному етапах експерименту) подано в табл. 3.3.

Варто зазначити, що на констатувальному етапі, при визначенні початкового стану сформованості соціального самовизначення за цим критерієм, розподіл підлітків за рівнями в експериментальній та контрольній

групах був відносно однорідним. Зокрема, високий рівень показали 13,14% підлітків (23 особи) з експериментальної групи та 16,24% підлітків (32 особи) з контрольної групи, що засвідчує достатню подібність груп щодо сформованості соціального самовизначення на цей момент.

Таблиця 3.3

**Рівні сформованості соціального самовизначення підлітків за
когнітивно-аксіологічним критерієм (КГ та ЕГ)**

Група	Кількість	Констатувальний етап експерименту				Контрольний етап експерименту			
		В	С	Н	Якість, %	В	С	Н	Якість, %
Контрольна група	197	32	98	67	66	37	102	58	70,6
%		16,24	49,74	34,02		18,78	51,77	29,45	
Експериментальна група	175	23	87	65	62,9	56	97	22	87,4
%		13,14	49,72	37,14		32	55,42	12,58	

Однак на контрольному етапі, після впровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у соціальному самовизначенні підлітків, спостерігається суттєве покращення результатів у експериментальній групі.

Динаміку рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за когнітивно-аксіологічним критерієм в контрольній та експериментальній групах, виявлених на констатувальному та контрольному етапах експерименту, представлено на рис. 3.3.

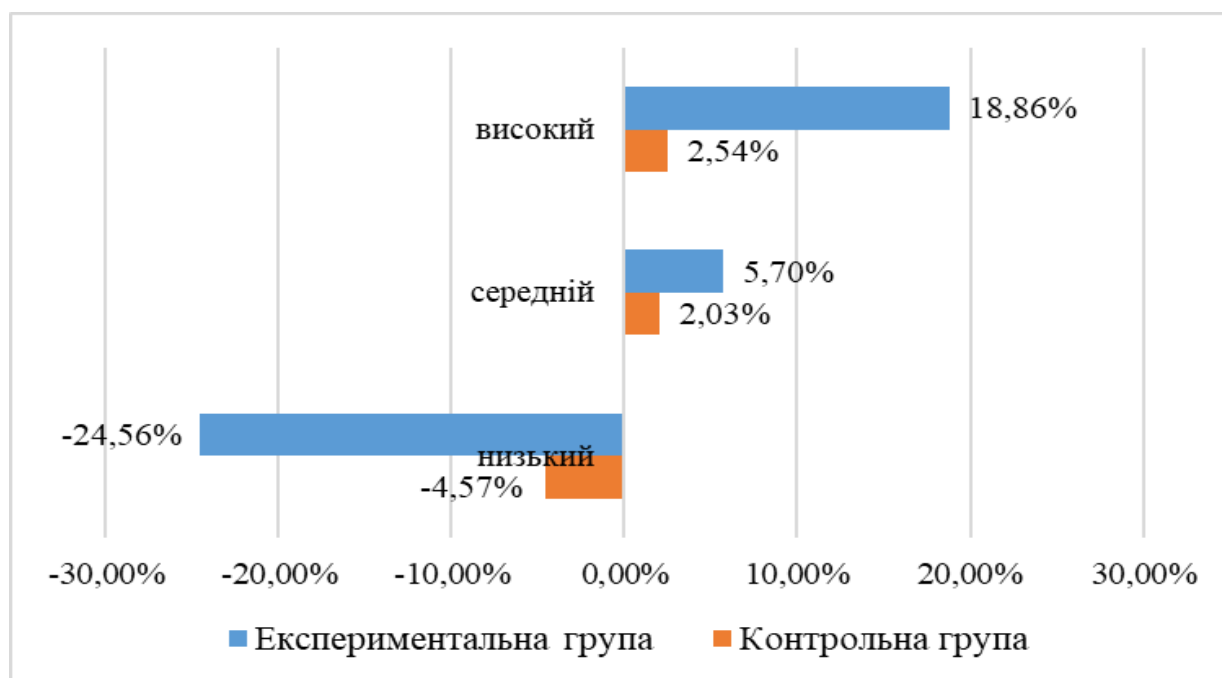

Рис. 3.3. Динаміка рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за когнітивно-аксіологічним критерієм на констатувальному та контрольному етапах експерименту, %

Отже, в експериментальній групі кількість підлітків з високим рівнем сформованості соціального самовизначення за когнітивно-аксіологічним критерієм зросла на 18,86% (33 особи), з середнім рівнем – на 5,07% (10 осіб). Кількість підлітків з низьким рівнем зменшилася на 24,56% (43 особи).

У контрольній групі спостерігається менш помітна динаміка: кількість підлітків з високим рівнем за когнітивно-аксіологічним критерієм зросла на 2,54% (5 осіб), з середнім рівнем – на 2,03% (5 осіб), з низьким рівнем – скоротилася на 4,57% (9 осіб).

Вважаємо, що ці дані досить переконливо свідчать про ефективність упровадженого інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у соціальному самовизначенні підлітків, яке сприяло значному покращенню соціального самовизначення за когнітивно-аксіологічним критерієм.

Динаміку рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за мотиваційно-ціннісним критерієм в експериментальній і контрольній групах на контрольному етапі експерименту ми оцінювали за такими показниками: прояв інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського та професійного; прагнення до соціальної активності; усвідомлення соціальної відповідальності, стійкість соціальних цінностей.

Динаміку рівнів сформованості соціального самовизначення за показниками мотиваційно-ціннісного критерію відображено на рис. 3.4 та рис. 3.5.

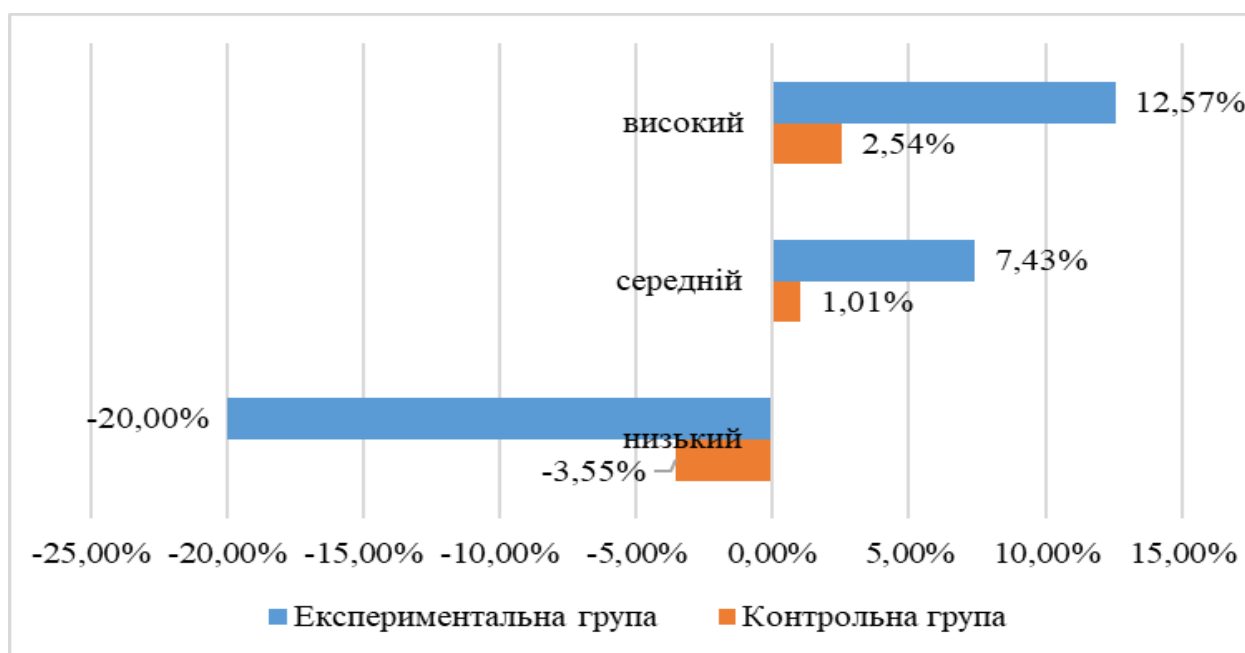

Рис. 3.4. Динаміка рівнів сформованості соціального самовизначення за показником «прояв інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського та професійного; прагнення до соціальної активності» на констатувальному та формувальному етапах експерименту, %

Отже, оцінювання динаміки рівнів сформованості соціального самовизначення за показником «прояв інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського та професійного; прагнення до соціальної активності» мотиваційно-ціннісного критерію засвідчило, що в експериментальній групі кількість підлітків з високим рівнем зросла на 12,57% (22 особи), а в контрольній – лише на 2,54% (5 осіб).

Кількість підлітків із середнім рівнем в експериментальній групі зросла на 7,43% (13 осіб), тоді як у контрольній – лише на 1,01% (2 особи).

На 20% (35 осіб) зменшилась кількість підлітків з низьким рівнем сформованості соціального самовизначення за даним показником в експериментальній групі і на 3,55% (7 осіб) – у контрольній групі (рис. 3.4).

Здійснений нами аналіз динаміки рівнів сформованості соціального самовизначення за показником «усвідомлення соціальної відповідальності, стійкість соціальних цінностей» мотиваційно-ціннісного критерію засвідчив, що в експериментальній групі кількість підлітків з високим рівнем зросла на 11,43% (20 осіб), з середнім – на 7,43% (13 осіб), з низьким рівнем – зменшилась на 18,86% (33 особи).

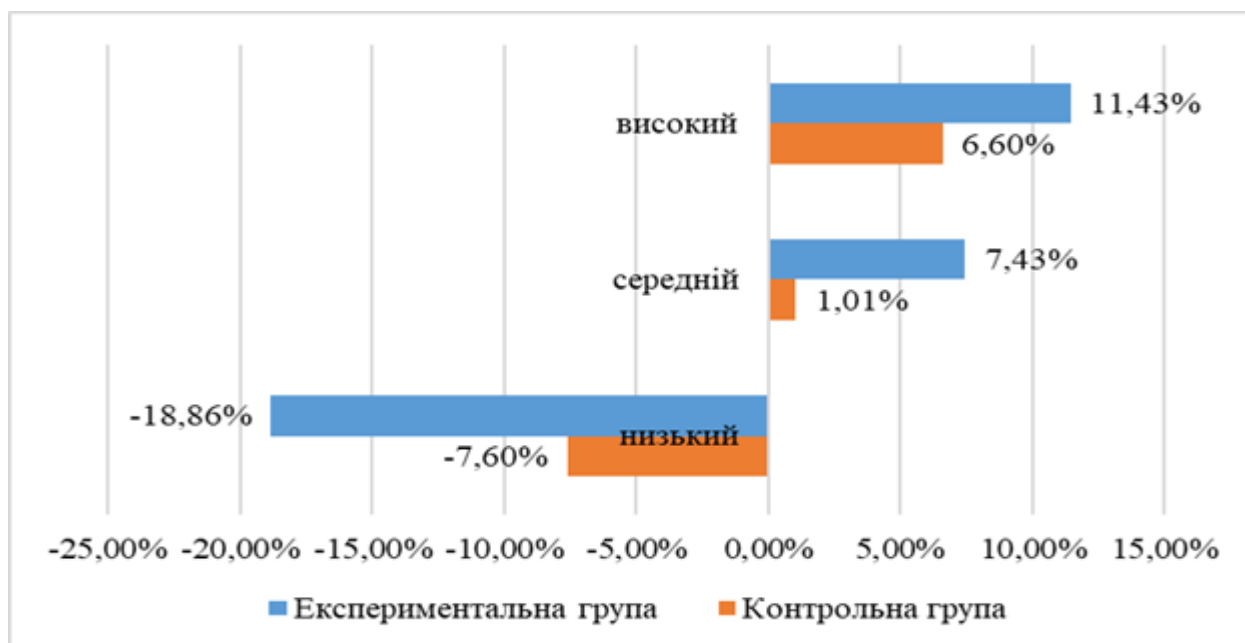

Рис. 3.5. Динаміка рівнів сформованості соціального самовизначення за показником «усвідомлення соціальної відповідальності, стійкість соціальних цінностей» на констатувальному та контрольному етапах експерименту, %

У контрольній групі кількість підлітків з високим рівнем збільшилась на 6,60% (13 осіб), зовсім незначна позитивна динаміка середнього рівня – 1,01% (2 особи). Кількість підлітків з низьким рівнем зменшилась на 7,60% (15 осіб) (рис. 3.5).

Аналіз сформованості соціального самовизначення підлітків за мотиваційно-ціннісним критерієм демонструє статистично істотні відмінності між констатувальним та контрольним етапами експерименту.

Узагальнені результати рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за мотиваційно-ціннісним критерієм на констатувальному та контрольному етапах експерименту відображено у табл. 3.4.

Таблиця 3.4.

Рівні сформованості соціального самовизначення підлітків за мотиваційно-ціннісним критерієм (КГ та ЕГ)

Група	Кількість	Констатувальний етап експерименту				Контрольний етап експерименту			
		В	С	Н	Якість, %	В	С	Н	Якість, %
Контрольна група	197	30	96	71	64	39	98	60	69,5
%		15,23	48,73	36,04		19,79	49,75	30,46	
Експериментальна група	175	27	91	57	67,4	48	104	23	86,9
%		15,43	52	32,57		27,4	59,4	13,1	

Констатувальний етап показав, що розподіл підлітків за рівнями сформованості соціального самовизначення за мотиваційно-ціннісним критерієм в експериментальній та контрольній групах був відносно однорідним.

Про схожість початкового рівня в обох групах свідчить те, що високий рівень сформованості соціального самовизначення за мотиваційно-

ціннісним критерієм показали 15,43% підлітків (27 осіб) експериментальної групи та 15,23% підлітків (30 осіб) контрольної групи.

Однак, після впровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків на формувальному етапі, спостерігаємо суттєве покращення результатів в експериментальній групі.

Динаміка рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за мотиваційно-ціннісним критерієм на констатувальному та контрольному етапах експерименту представлена на рис. 3.6.

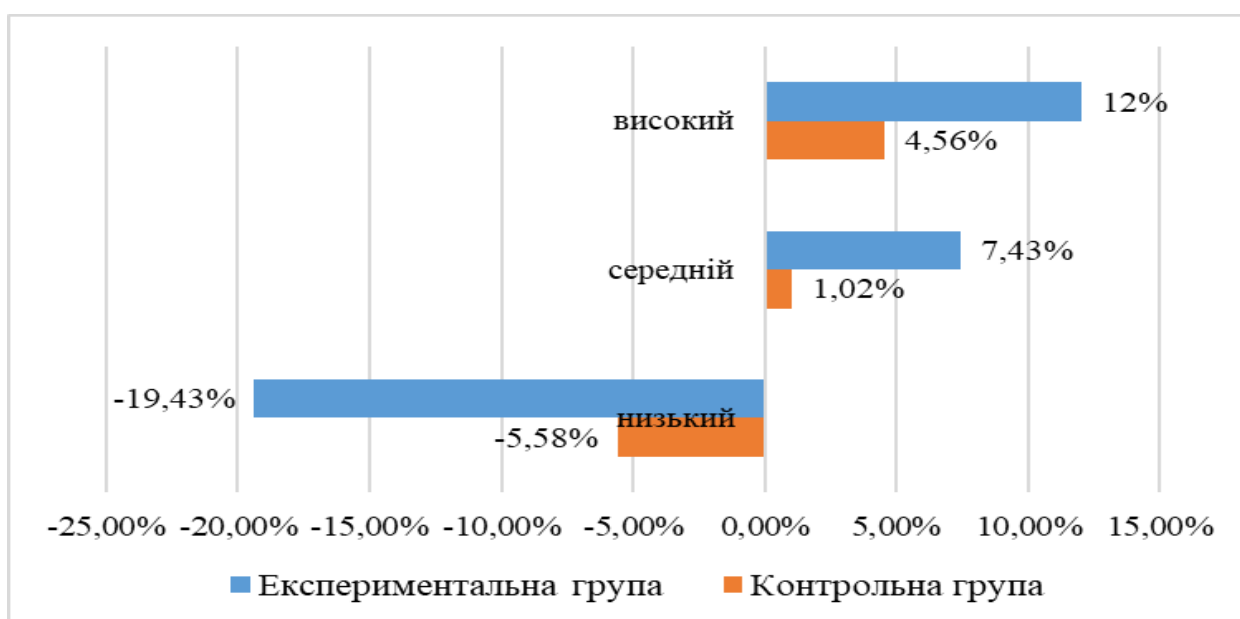

Рис. 3.6. Динаміка рівнів сформованості соціального самовизначення за мотиваційно-ціннісним критерієм на констатувальному та контрольному етапах експерименту, %

Аналіз даних рис. 3.6 засвідчує, що кількість підлітків з високим рівнем сформованості соціального самовизначення за мотиваційно-ціннісним критерієм в експериментальній групі зросла на 12% (21 особа), у контрольній групі – на 4,56% (9 осіб). Кількість підлітків з середнім рівнем у складі експериментальної групи зросла на 7,43% (13 осіб), контрольної групи – на 1,02% (2 особи). Кількість підлітків з низьким рівнем зменшилася на 19,43%

(34 особи) в експериментальній групі та на 5,58% (9 осіб) – у контрольній групі.

Отже, впровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків сприяло значному покращенню сформованості соціального самовизначення за мотиваційно-ціннісним критерієм.

Наступним нашим кроком було педагогічне оцінювання сформованості соціального самовизначення підлітків за показниками діяльнісно-практичного критерію, а саме: готовність брати участь у практичній діяльності, прояв соціальної активності; відповідальність за результати власної діяльності; уміння здійснювати конструктивну діалогову взаємодію в соціальному середовищі.

Динаміку рівнів сформованості соціального самовизначення за показниками діяльнісно-практичного критерію представлено на рис. 3.7 та рис. 3.8.

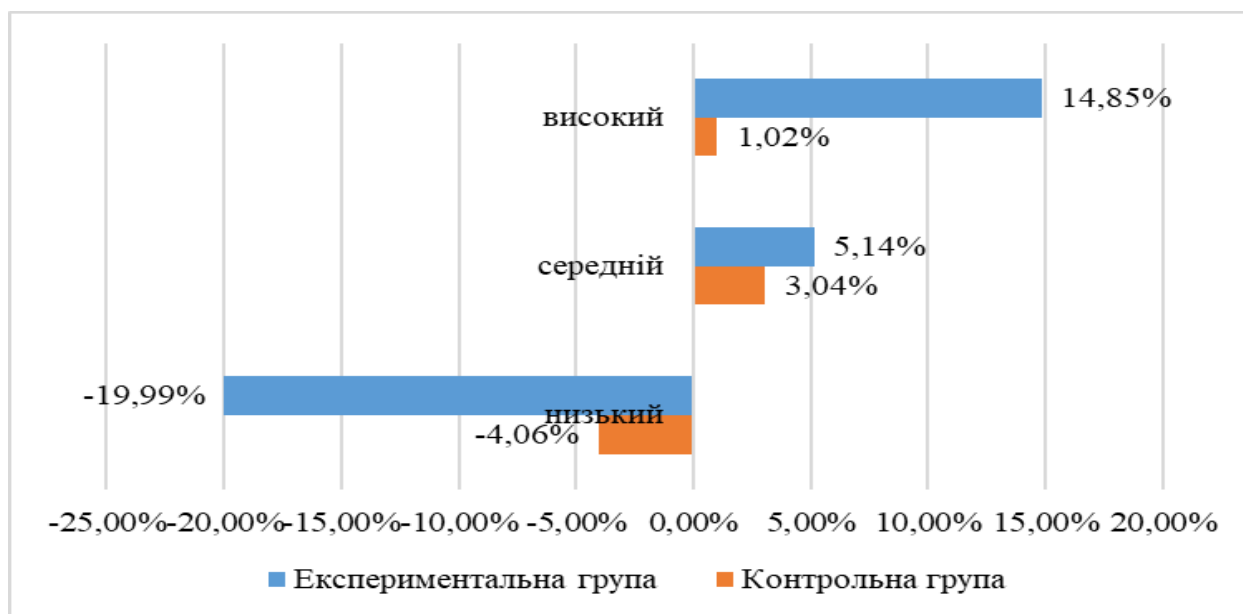

Рис. 3.7. Динаміка рівнів сформованості соціального самовизначення за показником «готовність брати участь у практичній діяльності, прояв соціальної активності; відповідальність за результати власної діяльності» на констатувальному та контрольному етапах експерименту, %

На рис. 3.7 продемонстровано динаміку рівнів сформованості соціального самовизначення за показником «готовність брати участь у практичній діяльності, прояв соціальної активності; відповідальність за результати власної діяльності» за діяльнісно-практичним критерієм.

Відтак, бачимо, що кількість підлітків з високим рівнем сформованості соціального самовизначення за цим показником збільшилась на 14,85% (26 осіб) в експериментальній групі, а в контрольній групі – на 1,02% (2 особи).

В експериментальній групі кількість підлітків з середнім рівнем збільшилась на 5,14% (9 осіб), у контрольній групі – на 3,04% (6 осіб). Кількість підлітків з низьким рівнем сформованості соціального самовизначення за даним показником в експериментальній групі зменшилась на 19,99% (35 осіб), натомість в контрольній – на 4,06% (8 осіб).

Отримані дані дали змогу простежити характер змін у сформованості соціального самовизначення за показником «уміння здійснювати конструктивну діалогову взаємодію у соціальному середовищі» діяльнісно-практичного критерію в експериментальній та контрольній групах (рис. 3.8).

Таким чином, в експериментальній групі на контрольному етапі дослідження кількість підлітків з низьким рівнем сформованості соціального самовизначення за даним показником зменшилась на 20% (35 осіб), в контрольній – на 3,04% (6 осіб); кількість підлітків з середнім рівнем в експериментальній групі збільшилась на 5,14% (9 осіб), у контрольній – практично лишилась без змін (з різницею лише 1,01% (2 особи)).

Кількість підлітків з високим рівнем сформованості соціального самовизначення за даним показником збільшилась в експериментальній групі на 14,86% (26 осіб), у контрольній – цей показник зріс на 2,03% (4 особи).

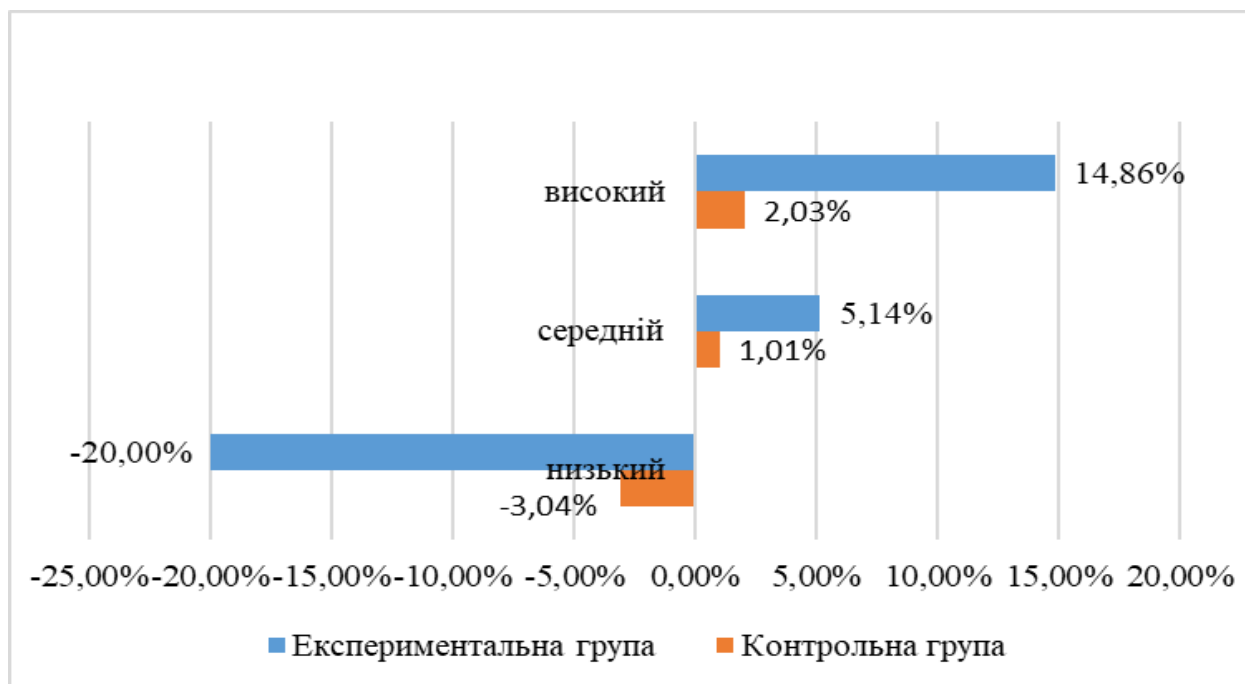

Рис. 3.8. Динаміка рівнів сформованості соціального самовизначення за показником «уміння здійснювати конструктивну діалогову взаємодію у соціальному середовищі» на констатувальному та контрольному етапах експерименту, %

У результаті узагальненого аналізу сформованості соціального самовизначення підлітків за діяльнісно-практичним критерієм на констатувальному та контрольному етапах експерименту також спостерігаємо помітні відмінності, що представлено у табл. 3.5.

Зазначимо, що на констатувальному етапі експерименту високий рівень сформованості соціального самовизначення підлітків за діяльнісно-практичним критерієм в експериментальній групі продемонстрували 12% вихованців (21 особа), а в контрольній групі – 12,69% (25 осіб), що свідчить про достатню подібність початкових показників обох груп.

Встановлено, що після впровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків на формувальному етапі експерименту простежуються значні позитивні зрушення в експериментальній групі.

**Рівні сформованості соціального самовизначення підлітків за
діяльнісно-практичним критерієм (КГ та ЕГ)**

Група	Кількість	Констатувальний етап експерименту				Контрольний етап експерименту			
		В	С	Н	Якість, %	В	С	Н	Якість, %
Контроль на група	197	25	93	79	59,9	28	97	72	63,5
%		12,69	47,20	40,10		14,21	49,24	36,55	
Експериментальна група	175	21	86	68	61,1	47	95	33	81,1
%		12	49,14	38,86		26,86	54,28	18,86	

Динаміку рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за діяльнісно-практичним критерієм на констатувальному та контрольному етапах експерименту представлено на діаграмі (рис. 3.9).

Таким чином, в експериментальній групі відбулися значні позивні зміни: кількість підлітків з високим рівнем сформованості соціального самовизначення за діяльнісно-практичним критерієм зросла на 14,86% (26 осіб), з середнім рівнем – на 5,14% (9 осіб). Кількість підлітків з низьким рівнем скоротилася на 20% (35 осіб).

У контрольній групі спостерігається менш помітна динаміка: частка підлітків з високим рівнем сформованості соціального самовизначення за діяльнісно-практичним критерієм зросла на 1,52% (3 особи), з середнім рівнем – на 2,03% (4 особи). Кількість підлітків з низьким рівнем скоротилася усього на 3,55% (7 осіб).

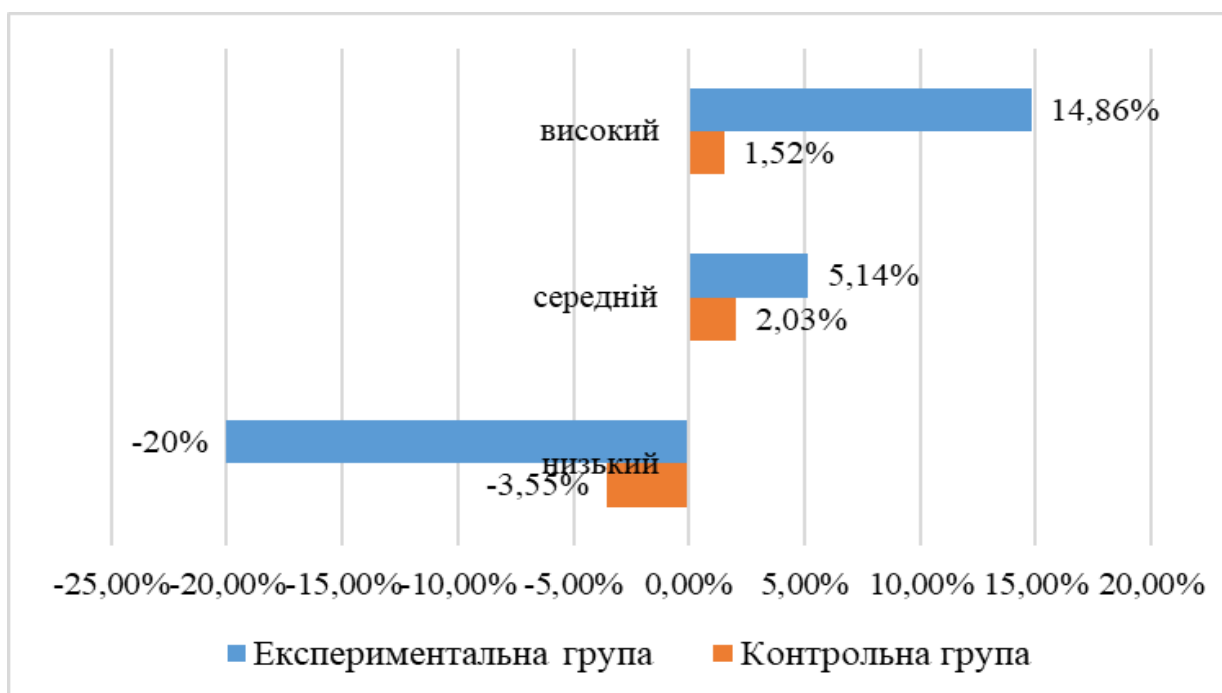

Рис. 3.9. Динаміка рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за діяльнісно-практичним критерієм на констатувальному та контрольному етапах експерименту, %

Отже, впровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків суттєво покращило рівень сформованості соціального самовизначення за діяльнісно-практичним критерієм.

Наступним кроком стало оцінювання динаміки рівнів сформованості соціального самовизначення за показниками рефлексивно-аналітичного критерію, а саме: здатність до самоконтролю власної діяльності; здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності (рис. 3.10).

На рис. 3.10 продемонстровано динаміку змін рівнів сформованості соціального самовизначення за показником «здатність до самоконтролю власної діяльності» рефлексивно-аналітичного критерію. Як бачимо, кількість підлітків з високим рівнем сформованості соціального самовизначення за цим показником збільшилась на 19,43% (34 особи) в експериментальній групі, в контрольній групі – на 1,46% (4 особи). В експериментальній групі кількість підлітків з середнім рівнем збільшилась на

1,14% (2 особи), в контрольній групі – на 6,09% (12 осіб). Кількість підлітків з низьким рівнем сформованості показника «здатність до самоконтролю власної діяльності» за рефлексивно-аналітичним критерієм зменшилась на 20,57% (36 осіб), натомість в контрольній – на 8,12% (16 осіб).

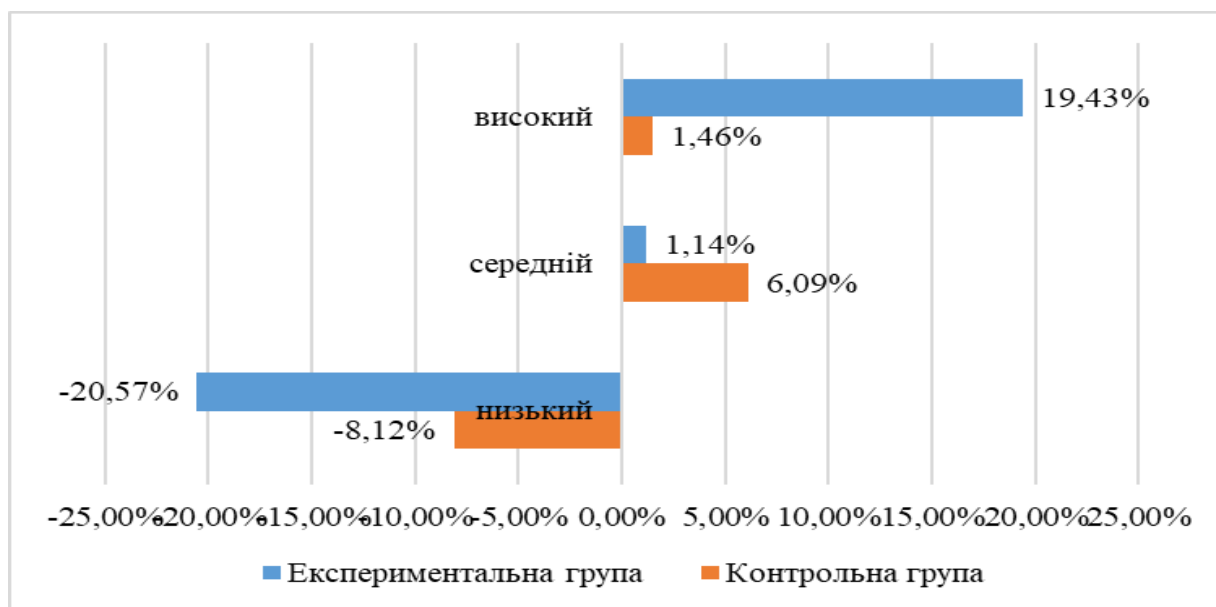

Рис. 3.10. Динаміка рівнів сформованості соціального самовизначення за показником «здатність до самоконтролю власної діяльності» на констатувальному та контрольному етапах експерименту, %

На рис. 3.11 представлено результати оцінювання динаміки рівнів сформованості соціального самовизначення за показником «здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності» рефлексивно-аналітичного критерію експериментальної та контрольної груп на контрольному етапі експерименту.

В експериментальній групі кількість підлітків з високим рівнем зросла на 20,58% (36 осіб), тоді як у контрольній – лише на 2,03% (4 особи). Кількість підлітків з середнім рівнем сформованості соціального самовизначення за даним показником збільшилась на 3,43% (6 осіб) в експериментальній групі, у контрольній – на 6,08% (12 осіб). В

експериментальній групі кількість підлітків з низьким рівнем зменшилась на 24,01% (42 особи), у контрольній – на 8,11% (16 осіб).

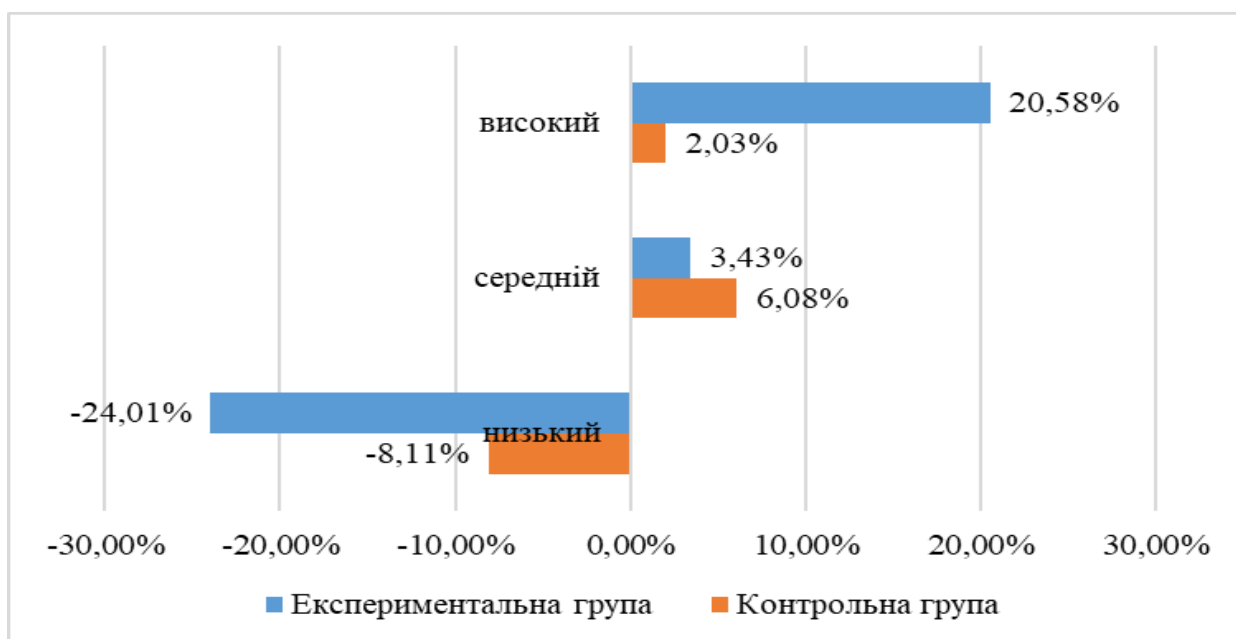

Рис. 3.11. Динаміка рівнів сформованості соціального самовизначення за показником «здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності» на констатувальному та контрольному етапах експерименту, %

Узагальнені результати рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за рефлексивно-аналітичним критерієм на констатувальному та формуальному етапах експерименту показані у табл. 3.6.

Встановлено, що на констатувальному етапі експерименту високий рівень сформованості соціального самовизначення підлітків за рефлексивно-аналітичним критерієм в експериментальній групі продемонстрували 13,71% підлітків (24 особи), а в контрольній групі – 14,20% (28 осіб); середній рівень – 51,43% підлітків (90 осіб) експериментальної групи, 48,70% (96 осіб) – контрольної; низький рівень – 34,86% (61 особа) в експериментальній групі, 37,10% (73 особи) – у контрольній.

Після впровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення

підлітків на формувальному етапі експерименту простежуються значні позитивні зрушення в експериментальній групі.

Таблиця 3.6

**Рівні сформованості соціального самовизначення підлітків за
рефлексивно-аналітичним критерієм (КГ та ЕГ)**

Група	Кількість	Констатувальний етап експерименту				Контрольний етап експерименту			
		В	С	Н	Якість, %	В	С	Н	Якість, %
Контрольна група	197	28	96	73	62,9	32	108	57	71,1
%		14,20	48,70	37,10		16,24	54,82	28,94	
Експериментальна група	175	24	90	61	65,1	59	94	22	87,4
%		13,71	51,43	34,86		33,71	53,71	12,58	

Динаміку рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за рефлексивно-аналітичним критерієм на констатувальному та контрольному етапах експерименту відображено на рис. 3.12.

Аналіз результатів, представлених на рис. 3.12, засвідчив, що кількість підлітків з високим рівнем сформованості соціального самовизначення підлітків за рефлексивно-аналітичним критерієм зросла на 20% (35 осіб), тоді як у контрольній групі цей показник становить 2,04% (4 особи), з середнім рівнем – зросла на 2,28% (4 особи) в експериментальній групі та на 6,12% (12 осіб) у контрольній групі. Водночас, частка підлітків з низьким рівнем сформованості соціального самовизначення за рефлексивно-

аналітичним критерієм в експериментальній групі зменшилась на 22,28% (39 осіб), тоді як у контрольній групі – на 8,16% (16 осіб).

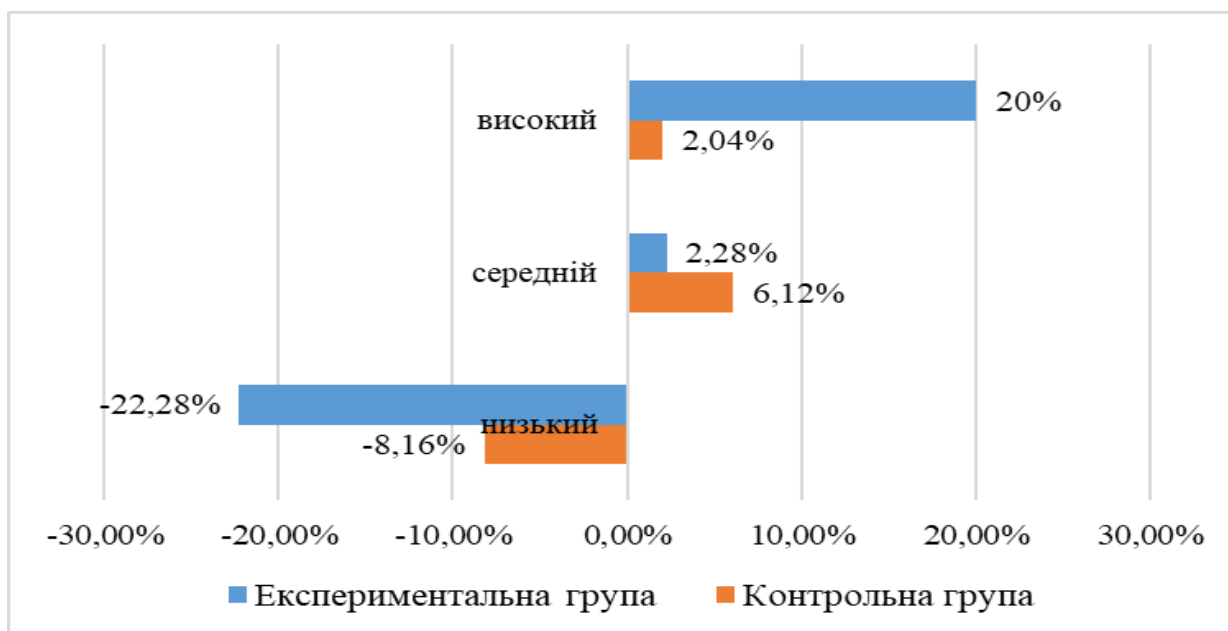

Рис. 3.12. Динаміка рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за рефлексивно-аналітичним критерієм на констатувальному та контрольному етапах експерименту, %

Таким чином, упровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків суттєво покращило рівень соціального самовизначення підлітків за рефлексивно-аналітичним критерієм.

На рис. 3.13 представлено рівні сформованості соціального самовизначення за кожним показником відповідного критерію в експериментальній групі до та після проведення формувального експерименту.

Зазначимо, що позитивна динаміка простежується за кожним з представлених показників. За показником «знання про соціальні ролі, основні соціальні якості, професійні сфери; соціальні, моральні норми та цінності» когнітивно-аксіологічного критерію низький рівень сформованості соціального самовизначення мали 38,29% підлітків (67 осіб) експериментальної групи до проведення формувального експерименту і в

12% підлітків (21 особа) експериментальної групи після нього, середній рівень – 47,43% (83 особи) – до, 54,86% (96 осіб) – після формувального експерименту, високий рівень – 14,28% (25 осіб) – до, 33,14% (58 осіб) – після нього.

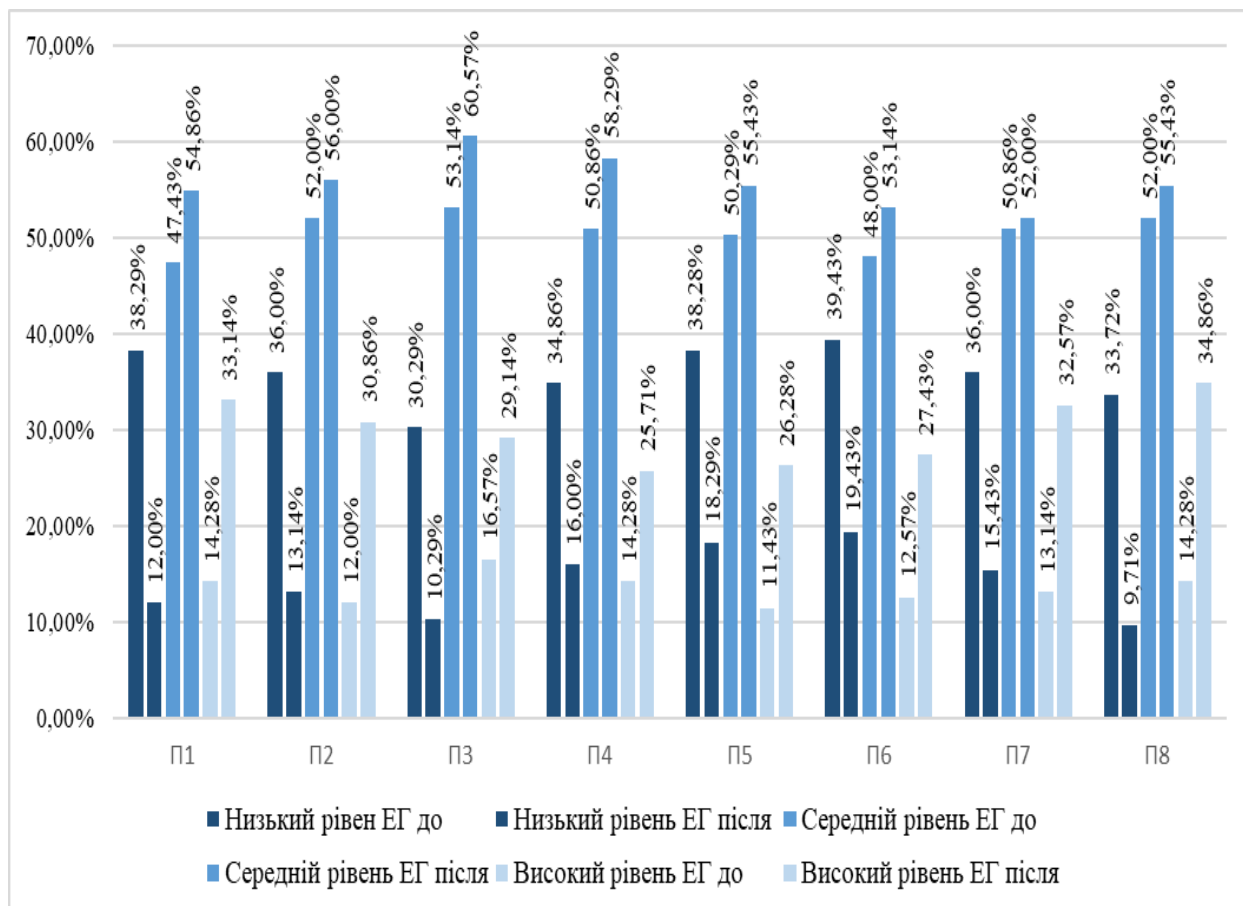

Рис. 3.13. Рівні сформованості показників соціального самовизначення підлітків ЕГ до та після проведення формувального експерименту, %

Примітка. П – показник сформованості соціального самовизначення підлітків: 1. Знання про соціальні ролі, основні соціальні якості, професійні сфери; соціальні, моральні норми та цінності; 2. Знання про себе, суспільство, сутність соціального самовизначення, його значення для людини; 3. Прояв інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського та професійного; прагнення до соціальної активності; 4. Усвідомлення соціальної відповідальності, стійкість соціальних цінностей; 5. Готовність брати участь у практичній діяльності; прояв соціальної активності; відповідальність за результати власної діяльності; 6. Уміння здійснювати

конструктивну діалогову взаємодію у соціальному середовищі; 7. Здатність до самоконтролю власної діяльності; 8. Здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності.

За показником «знання про себе, суспільство, сутність соціального самовизначення, його значення для людини» когнітивно-аксіологічного критерію низький рівень сформованості соціального самовизначення мали 36% підлітків (63 осіб) експериментальної групи до проведення формульованого експерименту і 13,14% підлітків (23 особи) експериментальної групи після нього, середній рівень – 52% (91 особа) – до, 56% (98 осіб) – після, високий рівень – 12% (21 особа) до, 30,86% (54 особи) – після.

За показником «прояв інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського та професійного; прагнення до соціальної активності» мотиваційно-ціннісного критерію низький рівень сформованості соціального самовизначення мали 30,29% підлітків (53 особи) експериментальної групи до проведення експерименту і 10,29% підлітків (18 осіб) експериментальної групи після проведення формульованого експерименту, середній рівень – 53,14% (93 особи) до формульованого експерименту, 60,57% (106 осіб) – після, високий рівень – 16,57% (29 осіб) – до, 29,14% (51 особа) – після.

За показником «усвідомлення соціальної відповідальності, стійкість соціальних цінностей» мотиваційно-ціннісного критерію низький рівень сформованості соціального самовизначення мали 34,86% підлітків (61 особа) експериментальної групи до проведення формульованого експерименту і 16% підлітків (28 осіб) експериментальної групи після нього, середній рівень – 50,86% (89 осіб) до формульованого експерименту, 58,29% (102 особи) – після, високий рівень – 14,28% (25 осіб) до, 25,71% (45 осіб) – після.

За показником «готовність брати участь у практичній діяльності; прояв соціальної активності; відповідальність за результати власної діяльності» діяльнісно-практичного критерію низький рівень сформованості

соціального самовизначення мали 38,28% підлітків (67 осіб) експериментальної групи до проведення формувального експерименту і 18,29% підлітків (32 особи) експериментальної групи після проведення формувального експерименту, середній рівень – 50,29% (88 осіб) – до, 55,43% (97 осіб) – після, високий рівень – в 11,43% (20 осіб) – до, 26,28% (46 осіб) – після.

За показником «уміння здійснювати конструктивну діалогову взаємодію у соціальному середовищі» діяльнісно-практичного критерію низький рівень сформованості соціального самовизначення мали 39,43% підлітків (69 осіб) експериментальної групи до проведення формувального експерименту і 19,43% підлітків (34 особи) експериментальної групи після проведення формувального експерименту, середній рівень – 48% (84 особи) до, 53,14% (93 особи) – після, високий рівень – 12,57% (22 особи) до, 27,43% (48 осіб) – після.

За показником «здатність до самоконтролю власної діяльності» рефлексивно-аналітичного критерію низький рівень сформованості соціального самовизначення мали (63 особи) експериментальної групи до проведення формувального експерименту і 15,43% підлітків (27 осіб) експериментальної групи після нього, середній рівень – 50,86% (89 осіб) до, 52% (91 особа) – після, високий рівень – 13,14% (23 особи) до, 32,57% (57 осіб) – після.

За показником «здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності» рефлексивно-аналітичного критерію низький рівень сформованості соціального самовизначення мали 33,72% підлітків (59 осіб) експериментальної групи до проведення формувального експерименту і 9,71% підлітків (17 осіб) експериментальної групи після його проведення, низький рівень – 52% (91 особа) до, 55,43% (97 осіб) – після, високий рівень – 14,28% (25 осіб) до формувального експерименту, 34,86% (61 особа) – після.

Отже, простежується позитивна динаміка за всіма показниками відповідних критеріїв. Зокрема, бачимо істотну позитивну динаміку показників рефлексивно-аналітичного та когнітивно-аксіологічного критеріїв, дещо меншою вона є за показниками діяльнісно-практичного критерію, найменшою – за показниками мотиваційно-ціннісного критерію.

Таким чином, найбільш виражені позитивні зрушення у сформованості соціального самовизначення підлітків продемонстровано за показниками рефлексивно-аналітичного критерію: здатність до самоконтролю власної діяльності – 20,58% (36 осіб); здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності – 19,43% (34 особи). На жаль, найменш суттєві зрушення зафіксовано за показниками мотиваційно-ціннісного критерію: прояв інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського та професійного; прагнення до соціальної активності – 12,57% (22 особи); усвідомлення соціальної відповідальності, стійкість соціальних цінностей – 11,43% (20 осіб).

Наступним нашим кроком стало з'ясування загальної динаміки рівня сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти за даними, отриманими в експериментальній та контрольній групах у ході констатувального та контрольного етапів експерименту (табл. 3.7).

Представимо результати порівняльного аналізу рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків контрольної та експериментальної груп на констатувальному та контрольному етапах у табл. 3.7.

Встановлено, що на констатувальному етапі розподіл підлітків за рівнями сформованості соціального самовизначення в експериментальній та контрольній групах був відносно подібним. Зокрема, високий рівень продемонстрували 13,71% підлітків (24 особи) експериментальної групи та 14,71% підлітків (29 осіб) контрольної групи; середній рівень – 50,29% підлітків (88 осіб) експериментальної групи і 48,73% (96 осіб) – контрольної;

низький рівень – 36% (63 особи) в експериментальній групі і 36,55% (72 особи) – у контрольній.

Таблиця 3.7

**Рівні сформованості соціального самовизначення підлітків
на констатувальному та контрольному етапах експерименту**

Група	Кількість	Констатувальний етап експерименту				Контрольний етап експерименту			
		В	С	Н	Якість, %	В	С	Н	Якість, %
Контрольна група	197	29	96	72	63,5	34	101	62	68,5
%		14,72	48,73	36,55		17,26	51,27	31,47	
Експериментальна група	175	24	88	63	64	52	98	25	85,7
%		13,71	50,29	36		29,71	56	14,29	

На контрольному етапі експерименту після впровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків відзначаємо суттєве покращення результатів в експериментальній групі.

Динаміку рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків на констатувальному та контрольному етапах експерименту графічно представлено на рис. 3.14.

Аналіз даних, відображених на рис. 3.14, підтвердив, що в ході експериментальної роботи відбулися позитивні зміни у рівнях сформованості соціального самовизначення підлітків. В експериментальній групі кількість підлітків з високим рівнем зросла на 16% (28 осіб), тоді як у контрольній –

лише на 2,54% (5 осіб). В експериментальній групі кількість підлітків з середнім рівнем сформованості соціального самовизначення збільшилась на 5,71% (10 осіб), у контрольній – на 2,54% (5 осіб). В експериментальній групі кількість підлітків з низьким рівнем зменшилась на 21,71% (38 осіб), у контрольній – на 5,08% (10 осіб).

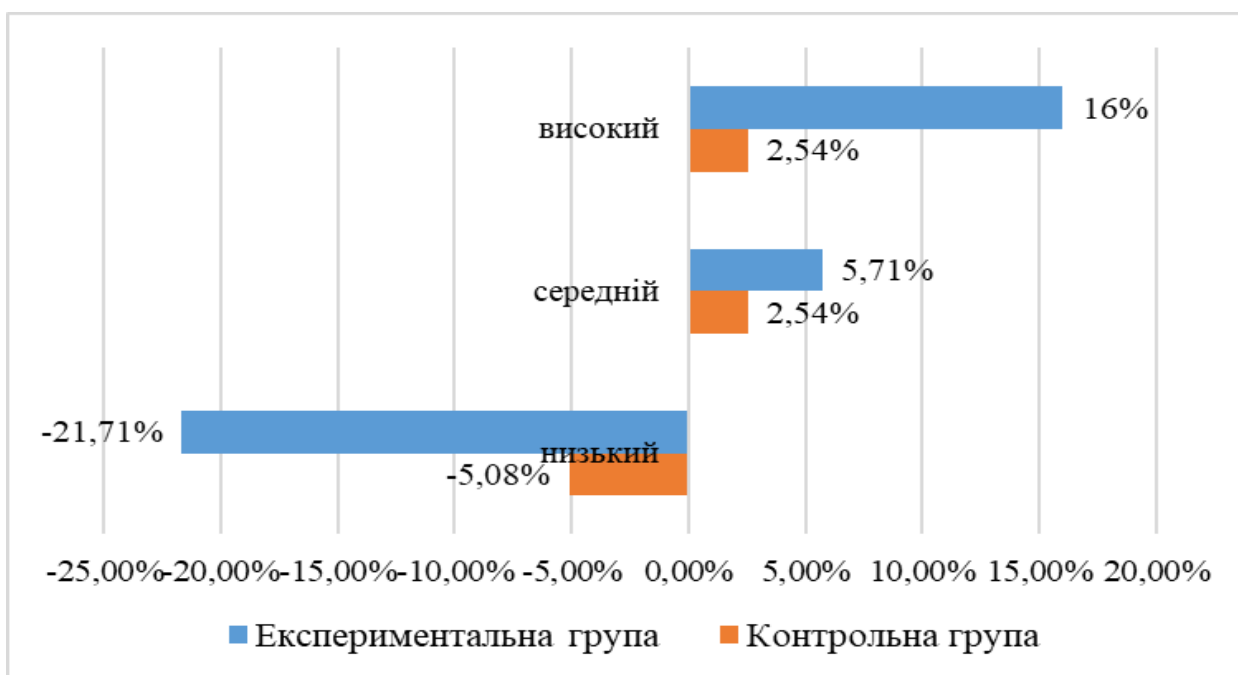

Рис. 3.14. Динаміка рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків на констатувальному та контрольному етапах експерименту, %

Таким чином, проведений аналіз результатів педагогічного оцінювання сформованості соціального самовизначення підлітків за визначеними показниками дав нам можливість дійти висновку, що саме в експериментальній групі простежується значна позитивна динаміка високого рівня сформованості соціального самовизначення підлітків за кожним показником і відзначається зменшення кількості підлітків з низьким рівнем сформованості соціального самовизначення за кожним показником.

Підсумовуючи результати оцінювання рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за когнітивно-аксіологічним,

мотиваційно-ціннісним, діяльнісно-практичним та рефлексивно-аналітичним критеріями, можна узагальнити, що:

- у експериментальній групі під час формувального експерименту, що передбачав застосування розробленого інформаційно-методичного забезпечення, відбулися значні зміни у бік зростання кількості підлітків із високим рівнем сформованості соціального самовизначення за всіма показниками;

- у контрольній групі в цей час також відбулися зміни у рівнях сформованості соціального самовизначення за всіма показниками, що пояснюється впливом розрізнених чинників; проте, порівняно зі змінами, зафіксованими у експериментальній групі, вони є досить незначними.

Отже, отримані результати засвідчили дієвість упровадженого інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

Аналіз ефективності експериментальної роботи з упровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків проводився також за допомогою обробки результатів дослідження методами математичної статистики.

З метою виявлення статистично підтверджених відмінностей в динаміці рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків було здійснено кількісний аналіз отриманих даних за методикою М. Грабаря й К. Краснянської.

Для порівняння розподілу об'єктів двох вибірових сукупностей за станом досліджуваних ознак було застосовано критерій χ^2 (хи-квадрат). Використання цього критерію дало можливість обчислити значення статистики показника Т за відповідною формулою:

$$T = \frac{1}{(n_1 n_2)} \sum_{i=1}^k \frac{(n_1 Q_{2i} - n_2 Q_{1i})^2}{Q_{1i} + Q_{2i}}, \quad (3.1), \text{ де}$$

n_1 і n_2 – обсяги двох вибірових сукупностей;

Q_{ij} – показники таблиці, що відображають кількість елементів j -ої вибірки, які належать до i -ої категорії;

C – кількість категорій.

У педагогічних дослідженнях, зазвичай, приймають рівень статистичної значущості $\alpha = 0,05$. Це означає, що допустима ймовірність помилки становить близько 5 випадків зі 100. Події, ймовірність настання яких менша або дорівнює цьому рівню, вважаються практично неможливими. Якщо ж така подія трапляється, то її поява зумовлена не випадковими, а об'єктивними чинниками, тому вона розглядається як не випадкова.

У процесі дослідження перевіряється нульова статистична гіпотеза (H_0), яка передбачає, що зафіксовані відмінності в результатах двох груп є наслідком випадкових причин, а реальний рівень виконання завдань у них однаковий. Їй протиставляється альтернативна гіпотеза (H_1), що передбачає наявність істотних розбіжностей між результатами двох груп, які зумовлені дією не випадкових, тобто експериментальних, факторів: у нашому випадку – впровадженні інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

Отже, на основі отриманих експериментальних даних було обчислено значення статистики T , яке далі порівнювалося з критичним значенням $\chi^2_{1-\alpha}$ (T_k). Це критичне значення визначається за спеціальною таблицею «Критичних значень статистики χ^2 », де враховується кількість ступенів свободи ν і прийнятий рівень значущості α . Якщо виконується умова $T > \chi^2_{1-\alpha}$ (T_k), нульова гіпотеза (H_0) відхиляється на заданому рівні значущості та приймається альтернативна гіпотеза (H_1).

Для χ^2 -критерію нульова гіпотеза має вигляд:

$$H_0: p_{1i} = p_{2i},$$

а альтернативна:

$$H_1: p_{1i} \neq p_{2i}.$$

Це означає, що якщо між двома сукупностями спостерігаються істотні відмінності в розподілі об'єктів за категоріями, нульова гіпотеза відхиляється. У разі, коли $T \leq \chi^2_{1-\alpha}(T_k)$, підстав вважати, що розподіл ознак в двох вибірках різниться, немає.

Під час використання χ^2 -критерію важливо дотримуватися таких умов:

- досліджувані вибірки мають бути незалежними;
- застосовується шкала найменувань з кількома категоріями (С).

У межах нашого дослідження властивості (С) визначалися як показники сформованості соціального самовизначення підлітків, які оцінювалися за трьома рівнями: низьким, середнім та високим.

Для перевірки достовірності результатів, отриманих на початковому і завершальному етапах експерименту, було використано кількісні показники рівня сформованості соціального самовизначення підлітків (див. табл. 3.7).

Крім того, для оцінки змін у рівнях сформованості соціального самовизначення підлітків експериментальної та контрольної груп проводилися розрахунки статистики критерію χ^2 (таблиці 3.8–3.9) – як до початку експерименту, так і після його завершення.

Для визначення достовірності експериментальних даних були побудовані таблиці формату 2×3 , де 2 – це кількість вибірок (експериментальна та контрольна групи на початку і після експерименту), а 3 – кількість рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків (високий, середній, низький) (таблиці 3.8–3.9).

Аналіз показників, поданих у таблиці 3.7, демонструє наявність кількісних змін у значеннях усіх рівнів сформованості показників соціального самовизначення підлітків. Відповідно до таблиці критичних значень статистики χ^2 , що визначається з урахуванням кількості ступенів свободи ν й рівня значущості α , при $\nu = C - 1 = 3 - 1 = 2$ і $\alpha = 0,05$, критичне значення статистики становить $T_k = 5,99$.

Таблиця 3.8

Розподіл рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків до початку експерименту

Вибірка груп	Високий рівень (категорія 1)	Середній рівень (категорія 2)	Низький рівень (категорія 3)
ЕГ (175 осіб)	Q11 = 24	Q12 = 88	Q13 = 63
КГ (197 осіб)	Q21 = 29	Q22 = 96	Q23 = 72

Використовуючи формулу (3.1) і підставивши відповідні дані з таблиці 3.8, було отримано результат $T_1 = 0,12$, що є меншим за критичне значення $T_k = 5,99$. Відповідно до правила прийняття статистичних рішень, отриманий показник не дає підстав для відхилення нульової гіпотези. Цим засвідчено, що на початку формувального експерименту різниця між рівнями сформованості соціального самовизначення підлітків експериментальної та контрольної груп є статистично незначущою, а отже, немає достатніх підстав вважати, що досліджувані властивості в обох вибірках відрізняються.

Таблиця 3.9

Розподіл рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків після проведення експерименту

Вибірка груп	Високий рівень (категорія 1)	Середній рівень (категорія 2)	Низький рівень (категорія 3)
ЕГ (175 осіб)	Q11 = 52	Q12 = 98	Q13 = 25
КГ (197 осіб)	Q21 = 34	Q22 = 101	Q23 = 62

Підставивши відповідні дані з таблиці 3.9 у формулу (3.1), ми отримали значення статистики критерію $T_2 = 18,31$. Порівняння цього результату з критичним значенням $T_k = 5,99$ показує, що $T_2 > T_k$. Відповідно до правил побудови статистичних висновків, така різниця свідчить про наявність підстав для відхилення нульової гіпотези (H_0) й прийняття альтернативної (H_1). Це означає, що в рівнях сформованості соціального

самовизначення підлітків експериментальної групи після впровадження у практику інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків зафіксовано статистично підтверджені відмінності порівняно з показниками рівня сформованості соціального самовизначення підлітків контрольної групи.

Згідно з отриманими статистичними результатами, виявлені зміни в рівнях сформованості соціального самовизначення підлітків, зумовлені впровадженням інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків, мають статистично підтверджений характер, тобто є достовірними.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що отримані результати переконливо доводять дієвість та ефективність упровадженого інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

Таким чином, можна вважати, що проведене нами експериментальне дослідження з упровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти як умови соціального самовизначення підлітків досягло свого логічного завершення.

Висновки до третього розділу

У розділі здійснено експериментальну перевірку дієвості інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти як умови соціального самовизначення підлітків: розроблено інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків; здійснено оцінку та аналіз результатів упровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти як умови соціального самовизначення підлітків.

Визначення педагогічних засад формування соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти показало необхідність розробки і впровадження змісту освіти, що передбачає оволодіння знаннями, уміннями, навичками і цінностями, які спрямовані на формування соціального самовизначення підлітків.

До основних принципів формування соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти належать: принцип відповідності нормативно-правовим актам; принцип єдності мети та завдань; принцип інформатизації; принцип системності; принцип доступності; принцип достатності.

Відповідно, розроблено зміст освіти, який відображено у навчальній програмі «Основи соціального самовизначення» для гуртків закладів позашкільної освіти, що спрямований на формування соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти й передбачає опанування основними поняттями про соціальне самовизначення, формування ціннісних орієнтирів, активність і взаємодію у соціальному середовищі, рефлексію як метод самопізнання.

Відзначено, що серед форм і методів формування соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти найбільш важливими є: інтерактивні (вправи,

«мозкові штурми», рольові ігри, робота в малих групах, індивідуальна робота, обговорення); інформаційно-просвітницькі (бесіди, міні-лекції, інформаційні повідомлення, бліц-опитування, відеоповідомлення); дискусійні (дискусії, відкриті мікрофони); евристичні (творчі завдання, рефлексійні вправи); робота з ситуаціями (кейс-стаді, проблемні ситуації, сторітелінг); проєктна діяльність.

Оцінено та проаналізовано ефективність експериментальної роботи з упровадження інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

Як важливий результат розцінюємо той факт, що кількість підлітків з високим рівнем сформованості соціального самовизначення в експериментальній групі зросла на 16%, а у контрольній групі – лише на 2,54%.

На контрольному етапі експерименту встановлено наявність істотних позитивних зрушень у сформованості соціального самовизначення підлітків за всіма показниками відповідних критеріїв.

Так, за когнітивно-аксіологічним критерієм кількість підлітків з високим рівнем сформованості показників збільшилася на 18,86%, з середнім рівнем – зросла на 5,07%. Кількість підлітків з низьким рівнем скоротилася на 24,56%.

Виявлено, що за мотиваційно-ціннісним критерієм частка підлітків з високим рівнем сформованості показників зросла на 12%, з середнім рівнем – зросла на 7,43%. Водночас, кількість підлітків з низьким рівнем сформованості показників скоротилася на 19,43%.

За діяльнісно-практичним критерієм кількість підлітків з високим рівнем сформованості показників зросла на 14,86%, з середнім рівнем – зросла на 5,14%. Частка підлітків з низьким рівнем зменшилася на 20%.

За рефлексивно-аналітичним критерієм кількість підлітків, що мають високий рівень сформованості показників, зросла на 20%, середній рівень –

на 2,28%. Частка підлітків з низьким рівнем сформованості показників знизилася на 22,28%.

При цьому, найбільш виражені позитивні зміни спостерігаються за показниками рефлексивно-аналітичного критерію: здатність до самоконтролю власної діяльності – 20,58%; здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності – 19,43%.

Результати оцінювання рівнів сформованості соціального самовизначення підлітків за всіма критеріями на контрольному етапі експерименту доводять дієвість та ефективність упровадженого інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування, розробку та експериментальну перевірку інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків, що дозволило дійти таких висновків:

1. Проаналізовано стан досліджуваної проблеми в теорії та педагогічній практиці.

Встановлено, що у сучасних умовах інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти набуває важливого значення і має вагомий вплив на формування соціального самовизначення підлітків.

Аналіз теорії та педагогічної практики показав, що інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти у соціальному самовизначенні підлітків – це система освітніх ресурсів, спрямованих на забезпечення освітнього процесу гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти, що сприяє формуванню соціального самовизначення підлітків.

Особливостями інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти є спрямованість на організацію освітнього процесу в гуртках та інших творчих об'єднаннях закладів позашкільної освіти; гнучкість, варіативність, індивідуалізація, доступність та добровільність вибору; набуття вихованцями компетентностей, необхідних для подальшої самореалізації у суспільстві.

Розкрито основні дефініції дослідження та уточнено зміст понять «інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти», «соціальне самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти», «інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти у соціальному самовизначенні підлітків».

2. Розкрито структуру і зміст інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти.

У результаті дослідження встановлено, що структура інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти містить різноманітні компоненти, основними з яких є: організаційний (методичні приміщення, матеріально-технічне обладнання, електронні ресурси); структурний (нормативно-правові акти, навчальні матеріали, методичні матеріали); функціональний (аналітична діяльність, методична діяльність, інформаційна діяльність, ресурсна діяльність); змістовий (мета, принципи, зміст, форми, методи).

Визначено, що основним складником змісту інформаційно-методичного забезпечення гуртків та інших творчих об'єднань закладів позашкільної освіти є навчальна програма, яка відображає зміст освіти, мету, завдання, очікувані результати та має логічну послідовність їхньої реалізації.

3. Схарактеризовано сутність та виявлено особливості формування соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

Встановлено, що соціальне самовизначення є здатністю особистості до усвідомлення власного місця в суспільстві.

Акцентовано, що в підлітковому віці цей процес набуває особливої значущості, оскільки саме в цей період відбувається формування ціннісних орієнтацій, інтересів та початкових уявлень про майбутню професійну особистісну реалізацію.

У процесі дослідження встановлено, що соціальне самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти – це процес і результат набуття підлітками в умовах позашкільної освіти ціннісних орієнтацій, первинних професійних знань, умінь і навичок, необхідних для подальшої самореалізації у суспільстві.

Виявлено особливості соціального самовизначення підлітків, до яких належать: потреба у самостійності та самоідентифікації; становлення ціннісних орієнтацій; активне опанування соціальних ролей; пошук професійного шляху; активний вплив соціального середовища; розвиток

рефлексії; прагнення до самоствердження; емоційна нестабільність та суперечливість.

Обґрунтовано критерії, показники та рівні сформованості соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти.

Встановлено, що основними критеріями є: когнітивно-аксіологічний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-практичний, рефлексивно-аналітичний.

4. Розроблено педагогічні засади формування соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти.

Встановлено, що у формуванні соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти необхідним є розробка і впровадження змісту освіти, що передбачає оволодіння знаннями, уміннями, навичками і цінностями, які спрямовані на формування соціального самовизначення підлітків.

Основними принципами формування соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти визначено: принцип відповідності нормативно-правовим актам; принцип єдності мети та завдань; принцип інформатизації; принцип системності; принцип доступності; принцип достатності.

Розроблений зміст освіти щодо формування соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що відображений у навчальній програмі «Основи соціального самовизначення» для гуртків закладів позашкільної освіти, передбачає опанування основними поняттями про соціальне самовизначення, формування ціннісних орієнтирів, активність і взаємодію у соціальному середовищі, рефлексію як метод самопізнання.

Формами і методами формування соціального самовизначення підлітків на основі інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти є: інтерактивні (вправи, «мозкові штурми», рольові ігри, робота в малих групах, індивідуальна робота, обговорення); інформаційно-

просвітницькі (бесіди, міні-лекції, інформаційні повідомлення, бліц-опитування, відеоповідомлення); дискусійні (дискусії, відкриті мікрофони); евристичні (творчі завдання, рефлексійні вправи); робота з ситуаціями (кейс-стаді, проблемні ситуації, сторітелінг); проєктна діяльність.

5. Експериментально перевірено ефективність інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

У процесі експериментальної перевірки рівень сформованості соціального самовизначення підлітків у експериментальній групі порівняно з контрольною підвищився за всіма визначеними показниками відповідних критеріїв.

Отримані результати експериментальної перевірки підтвердили ефективність запропонованого інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти у формуванні соціального самовизначення підлітків.

Проблема інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків не вичерпується результатами цього дисертаційного дослідження.

Перспективними напрямками подальшої роботи можуть бути: дослідження міжнародного досвіду щодо інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти; вивчення гендерних особливостей формування соціального самовизначення підлітків в умовах закладу позашкільної освіти; дослідження особливостей підготовки педагогів до формування соціального самовизначення підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф. Соціалізація особистості: Можливості й ризики. Науково-методичний посібник. К.: Педагогічна думка, 2007. 152 с.
2. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту. Київ, 2004. 738 с.
3. Арцишевська О. Р. Духовна культура як основа самовизначення людини. *Науковий вісник національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філософія. 2013. Вип. 14. С. 166-169.
4. Афоризми для засвоєння життєвої мудрості: вибране / А. Шопенгауер ; пер. з нім. Ф. В. Черніговець. Х. : Фоліо, 2008. 253 с.
5. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ : Київ. ун-т, 2012. 543 с.
6. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України: підручник. Харків: Університет внутрішніх справ, 1998. 480 с.
7. Бедлінський О. І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві. *Практична психологія та соціальна робота*. Київ, 2011. № 2. С. 49–54.
8. Бедлінський О. І., Бедлінський В. О. Психологічні особливості організації провідної діяльності підлітків : навч. посіб. для студ. природничо-географічного факультету. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2011. 136 с.
9. Безрук К.О. Формування соціальної успішності підлітків у діяльності учнівського самоврядування : дис...докт. філософії : 011 / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2023. 284 с.
10. Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 384 с.
11. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія. К. : Богданова А. М., 2008. 406 с.

12. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. К.: Либідь, 2003. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.
13. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. К. : Академвидав, 2009. 248 с.
14. Бешенцова О. Значення навчально-методичних комплексів для навчання іноземних студентів. *Новий колегіум*. 2017. №2 (19). С.65-69.
15. Бесякова С. М. Соціально-психологічні особливості розвитку особистості дітей підліткового віку. *Актуальні проблеми сучасної психології: шляхи становлення особистості*. Зб. матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції учнівської молоді, студентів, аспірантів, молодих учених та науковців. 14-16 травня 2019 р. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 23-27.
16. Бесякова С. М., Шовкова К.О. Соціально-психологічні особливості розвитку особистості сучасного підлітка. *Молодий вчений*. 2018. № 5(2). С. 454-458. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_5\(2\)__24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_5(2)__24)
17. Биковська О. В. Педагогіка позашкільної освіти як субдисципліна педагогіки. *Рідна школа*. 2016. № 11–12. С. 48–53.
18. Биковська О. В. Позашкільна освіта : теоретико-методичні основи : монографія. Київ : ІВЦ АЛКОН, 2008. 336 с.
19. Биковська О. В. Стратегія розвитку позашкільної освіти / за ред. проф. О.В. Биковської. К.: ІВЦ АЛКОН, 2018. 96 с.
20. Биковський Т. В. Методика навчання інформаційних технологій у позашкільних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2011. 198 с.
21. Бодрова І. О. Професійне самовизначення майбутніх соціальних працівників в умовах закладу вищої освіти : дис. ... доктора філософії : 231 – соціальна робота Київ, 2023. 215 с.
22. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис. ... д-ра пед. наук : 19.00.07 / НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2004. 581 с.

23. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. 60 с.
24. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітків : реальність та перспективи : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. 340 с.
25. Вайнола Р. Х., Неїжпапа Л.С. Особливості педагогічного забезпечення професійного самовизначення майбутніх соціальних педагогів на початковому етапі навчання. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Психолого-педагогічні науки.* 2012. № 3. С. 89-92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_3_25
26. Вайнола Р. Х. Соціальна відповідальність як чинник формування життєвої успішності. *Науковий журнал Хортицької національної академії.* Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2023. Вип. 2(9). С. 188–195.
27. Вакуленчик Н. В. Інформаційне забезпечення управління навчальними закладами. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Наукові підходи в управлінні навчальними закладами»:* [28 квіт. 2015 р.] / [відп. за вип.: Б. М. Ренькас, Т. Є. Рожнова ; техн. ред. Т. А. Бондарчук]. Житомир. 2015. С. 49-54.
28. Васюк Ю. А. Тенденції формування соціальної самовизначеності підлітків у педагогічній теорії і практиці першої половини ХХ століття : дис...канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Полтава, 2021. 259 с.
29. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. О. Погорілий. К: Основи, 1998. 534 с.
30. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
31. Вербицька П. В. Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку: монографія. Київ: Генеза, 2009. 384 с.

32. Вербицький В. В. Організаційно-методичні засади еколого-натуралістичної роботи позашкільних навчальних закладів (2003-2008 роки). *Рідна школа*. 2006. № 8. С.4-8..
33. Вітковська О.І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації : дис. ... канд. психол. наук : 19. 00. 07. Київ, 2002. 221 с.
34. Вознюк О. М. Психолого-педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій як чинника національного виховання студентської молоді. *Науковий вісник Київського гуманітарного університету*. 2017. № 4. С. 88–92.
35. Воронцова Т.В., Пономаренко, В.С. Ключові компетентності та ключові життєві навички в контексті викликів сучасного світу. *Освіта і здоров'я підростаючого покоління*. 2018. № 2(1). С. 13–17.
36. Гагарін М. І. Вплив виховної системи школи на формування особистості учня. *Педагогічні науки. Збірник наукових праць*. 2019. № 86. С. 166-169. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2019-86-30>
37. Гарасимів Т. З., Базарник Б. І. Самореалізація як соціальний розвиток особистості. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 837. С.218–223.
38. Гаркуша І. В., Крижановський А.Є. Самоактуалізація, самовизначення та самореалізація як рушійна сила кар'єрної спрямованості. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія*. 2020. № 2. С. 17-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduerp_2020_2_3.
39. Гегель Г.В. Ф. Феноменологія духу. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с.
40. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
41. Гораш К. В. Система інформаційного забезпечення впровадження освітніх інновацій у підвищення кваліфікації педагогічних працівників. *Теорія та методика управління освітою*. 2010. № 3. С. 1–11.

42. Гришко О. П. Теоретичні засади інформаційного забезпечення регулювання ринку праці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2018. Вип. 19(1). С. 88-92. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_19\(1\)__22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_19(1)__22)

43. Гуменюк В. В. Інформаційне забезпечення управління загальноосвітнім навчальним закладом : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Центральний ін-т післядипломної педагогічної освіти АПН України. К., 2001. 220 с.

44. Дец Н. О., Риженко Л.Д. Ефективне навчально (науково)-методичне забезпечення освітнього процесу – один з шляхів поліпшення якості вищої освіти. *Забезпечення якості вищої освіти* : матеріали Всеукр. наук.-метод. конф., Одеса, 10–12 квіт. 2019 р. Одес. нац. акад. харч. технологій ; ред. кол.: Б. В. Єгоров (голова) та ін. Одеса, 2019. С. 71–74.

45. Доукіна О. М. Сутність та особливості самовизначення старшокласників. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2011. №2 (15). С. 72-79.

46. ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016. 17 с. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=67356

47. Дубінка М. М. Роль особистісного самовизначення учнівської молоді у процесі її професійного становлення. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2024. № 214. С. 155-160.

48. Дубінка М. М. Соціальне самовизначення старшокласників: пошук підходів до розуміння. *Рідна школа*. 2017. № 3–4 (1047–1048) (березень-квітень). С. 15–19.

49. Дубінка М. М. Соціальне самовизначення школяра як основа формування системи суспільних відносин. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2019. № 174 С. 96-100 URL: <https://cusu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/174/21.pdf>

50. Економічний словник / Завадський Й. С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Київ, КОНДОР. 2006. 355 с.
51. Енциклопедія освіти / Національна академія педагогічних наук України; [гол. ред. В.Г. Кремень; заст. гол. ред. В. І. Луговий, О. М. Топузов; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва]: 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
52. Жигір В. І. Особливості управлінської діяльності менеджера освіти. *Науковий вісник Донбасу*. 2013. № 1 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_1_14
53. Жильцов О. Б., Карпенко А. С. Змістова характеристика інформаційно-методичного забезпечення розвитку цифрової компетентності співробітників організаційно-навчальних підрозділів університету. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. №1 (72). С. 54-57. ISSN 1992-5786.
54. Журба К. О. Методологічні засади виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. №12-13. С.86-90.
55. Зарицька В. В. Соціальне і профільне самовизначення учнів. *Інноваційні наскрізні програми та методика їх впровадження: Методичний посібник*. Запоріжжя, 2018. 84 с.
56. Зязюн І. А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. № 25. С.13–18.
57. Інноваційна діяльність сучасного позашкільного закладу: досвід, пошуки, проблеми: Зб. Матеріалів наук.-практ. конф. Кол. авт. Кіровоград: 2006. 219 с.
58. Інноваційний розвиток позашкільної освіти в умовах реалізації концепції «Нова українська школа» : методичний посібник / А. Е. Бойко, В. В. Вербицький, А. В. Корнієнко, О. В. Литовченко, В. В. Мачуський; за ред. В. В. Мачуського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 223 с.

59. Калініна Л. М. Інформаційне управління загальноосвітнім навчальним закладом: системи, процеси, технології: [Монографія] / Л. М. Калініна. К. : Інформавтодор, 2008. 472 с.
60. Калініна Л. М. Проект інноваційної школи: стратегічне планування, управління інноваціями. Харків : Основа, 2007. 96 с.
61. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : дис... докт. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2011. 512 с.
62. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. К.: Юніверс, 2000. 504 с.
63. Кельнер С. С. Психологічні особливості формування особистісної цілісності в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих ім. Івана Зязюна. Київ, 2020. 460 с.
64. Киричук О. В. Формування в учнів активної життєвої позиції. Київ: Рад. Школа. 1983. 136 с.
65. Клокар Н. І. Підвищення кваліфікації педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти регіону на засадах диференційованого підходу : монографія. К. : НВЦ Київського облППО, 2010. 528 с.
66. Коберник Л. О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України*. 2008. № 4-5. С. 28–33.
67. Ковбасенко Л. І. Організаційно-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу: методичний посібник. Київ, 2000. 53 с.
68. Ковганич Г. Планування діяльності позашкільного навчального закладу на навчальний рік. *Позашкілля*. 2013. № 5 (77). С.8-11.
69. Ковганич Г. Сучасний керівник творчого об'єднання: педагогічний барометр. *Позашкілля*. 2010. Листоп. (№ 11). С. 11-13.

70. Комліченко О.О. Науково-методичне забезпечення підготовки молодших спеціалістів в контексті потреб економіки та суспільства. *Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві*, 2013. Вип. 3(4). С. 270-276. URL: <https://sbornik.college.ks.ua/downloads/sbornik4/pdf/38.pdf>
71. Копилець Є. В. Сенситивність підлітків до виховання екологічних ціннісних орієнтацій. *Педагогічні наук.*, 2009. № 54. С. 177–182.
72. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Рад. школа, 1989. 608 с.
73. Костюк Г. С. Роль професійного самовизначення в формуванні особистості. *Питання професійної орієнтації учнів*. К.: Радянська школа, 1969. С. 3–14.
74. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : [монографія]. К. : Фенікс, 2009. 416 с.
75. Крат Д. А. Вплив засобів масової інформації на розвиток особистості у підлітковому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2016. Вип. 4(49). С. 241-247. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12659/Krat.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
76. Кремень В. Г. Освіта і наука України: Шляхи модернізації. (Факти, роздуми, перспективи). К. : Грамота, 2003. 216 с.
77. Кремень В. Проект сучасної освіти: інноваційна людина. *Рідна школа*. 2013. № 8- 9 (1004-1005). С. 4-8.
78. Кудрявцева С. П., Колос В. П. Міжнародна інформація: Навчальний посібник. К. Вид. дом «Слово». 2005. 400 с.
79. Кузьменко Т. М. Соціологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 320 с. URL: <https://filelibsnu.at.ua/navchalno-metod/social/Sociologiya-Kuzmenko2010.pdf>
80. Литовченко О. Заклади позашкільної освіти України в умовах війни: освітня, просвітницька, громадська діяльність. *Теоретико-методичні*

проблеми виховання дітей та молоді. 2022. №26 (1). С. 213-225. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2022-26-1-213-225>

81. Литовченко О. Зміст соціально-реабілітаційного напрямку позашкільної освіти: специфіка в умовах воєнного стану. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Вип. 28. Кн. 1. 2024. С. 283-291. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-1-283-291>

82. Литовченко О. Зміст позашкільної освіти в контексті воєнного часу та повоєнного відновлення України. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2023. №27(2). С. 5-15. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-2-5-15>

83. Литовченко О. В. Соціально-виховне середовище позашкільних навчальних закладів як чинник соціального становлення особистості. *Освітологічний дискурс*. 2011. № 1. С. 121-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2011_1_14.

84. Литовченко О. В. Теоретико-методичні основи соціального становлення учнів 8-11 класів у комплексних позашкільних навчальних закладах : дис... докт. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка». / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2021. 544 с.

85. Ляска О. П. Теоретичний аналіз проблеми професійного самовизначення молоді. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Серія психологічні науки*. 2008. Вип. 1. С. 90–93.

86. Лященко Т. Актуальність проблеми соціального самовизначення підлітків у контексті сучасних викликів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та молоді*. 2024. №28(2). С. 4-18. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-2-4-18>

87. Лященко Т. В. Вплив закладу позашкільної освіти на соціальне самовизначення підлітків. *Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота)*. 2023. Вип. 1(8). С. 13-22. URL: <https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/files/article/view/2>

88. Лященко Т. В. Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти: основні засади та сучасний стан. *Проблеми освіти*. 2024. № 2(101). С. 256-277. DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-101.2024.17>

89. Лященко Т. В. Освітній менеджмент: особливості управлінської діяльності керівника закладу позашкільної освіти в умовах сучасних викликів. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: педагогіка*. 2023. №2. С. 56–63. DOI: <https://doi.org/10.54929/pmtp-2023-2-04-02>

90. Лященко Т. В. Філософське осмислення феномену соціального самовизначення особистості. *Філософія та горизонти творчості в а-хронотопічності сучасної культури. Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 2023 р.* / Уклад.: Р.М. Богачев, А.Ю. Самарський, Н.В. Денисенко, Т.В. Щириця. Київ, 2024. С. 74-77. URL: <https://creativity.kpi.ua>

91. Лященко Т.В., Вайнола Р.Х. Партнерство закладу позашкільної освіти та сім'ї як чинник самовизначення особистості дитини. *Проблеми освіти*. 2025. №1(102). С. 468-485. DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.1-102.2025.32>

92. Лященко Т., Вайнола Р. Проблема самовизначення підлітків в умовах закладу позашкільної освіти в сучасних наукових дослідженнях. *Актуальні проблеми соціальної роботи та інклюзивної освіти в сучасних умовах* [Електронне видання] : матеріали I Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Дрогобич, 4-5 травня 2023 р.). Дрогобич : ДДПУ імені І. Франка, 2023. С. 69-74. URL: <https://fhpp.dspu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/10/zbirnyk-konferenciyi-3-4-travnnya-2023-r.pdf#page=70>

93. Лященко Т., Ганчева В. Особливості формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді. *Новітні технології навчання*. 2021. № 95. С. 20–30. DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3560.95.2021.02>

94. Лященко Т., Флярковська О., Чуприна О. Професійна компетентність керівника гуртка як складова якісної позашкільної освіти. *Проблеми освіти*. 2022. № 1(96). С. 284-304. DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.1-96.2022.18>

95. Лященко Т. В., Чуприна О. Б. Керівник гуртка: від професіоналізму до педагогічної майстерності. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2021. № 2-3 (21-22). С 119-127. DOI: https://doi.org/10.51707/2618-0529-2021-21_22-13

96. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.

97. Максименко С. Д., Осьодло В.І. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць*. 2010. № 8. С. 3-19. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2010-8.%p>

98. Маланюк Н. М. Навчально-методичне забезпечення як умова результативності освітнього процесу (на прикладі професійної підготовки майбутніх фахівців залізничного транспорту). *Адаптивне управління: теорія і практика: Електронне наукове фахове видання*. Серія «Педагогіка». 2020. Вип. 10(18). URL: <https://amtp.org.ua/index.php/journal/issue/view>

99. Массанов А. Психологічні бар'єри у професійному самовизначення особистості. *Психологія і суспільство*. 2014. № 2. С. 73-89.

100. Матвієнко О. В. Самовизначення молоді у виборі пріоритетів життєвого шляху. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки* : збірник наукових праць / за наук. ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокімової. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. Вип. №2.13(109). С. 146-150.

101. Мачуський В. В. Інноваційний розвиток позашкільної освіти в сучасних умовах. *Зростаюча особистість у смислоціннісних обрисах: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 листопада 2023 р.)*. Івано-Франківськ: «НАІР», 2023. С.164-170.

102. Мачуський В. В. Стратегічні напрями удосконалення науково-методичного забезпечення діяльності позашкільних навчальних закладів в роботі лабораторії позашкільної освіти. *Науковий вісник Національного*

еколого-натуралістичного центру. *Серія: Педагогічні науки*. 2015. Вип. 1. С. 12-22.

103. Методичні рекомендації щодо змісту та оформлення навчальних програм з позашкільної освіти (лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти від 16.08.2023 № 21/08-1330) URL: <https://drive.google.com/file/d/1NPm4STw5FqxxPcJGoqTuZVPoHnxHAZeq/view>

104. Михайлов О. В. Формування соціальної зрілості студентів економічного профілю : дис... канд. пед. наук. 13.00.07 / Ін-т пробл. виховання АПН України. К. , 2001. 190 с.

105. Мільчевська Г. С. Соціально-психологічні особливості старшого підліткового віку. *Теоретичні та практичні наукові інновації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Краків, 29–31 січ. 2013 р.). 2013. Ч. 3. С. 31–33.

106. Мінчак Н. Д., Ожубко Г. В. Інформаційно-методичне забезпечення управління персоналом. *Науковий вісник НЛТУ України. Серія економічна*. 2018. Т. 28. № 9. С. 40–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2018_28_9_9.

107. Мороз С. Е., Калашник О. В., Кириченко О. В. Методичне і педагогічне забезпечення освітнього процесу в електронному середовищі закладу вищої освіти. *Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (19 травня 2021 року): зб. наук. пр. Полтава : ПП «Астроя», 2021. С. 288-290.

108. Мосякова І. Менеджмент у багатoproфільних закладах позашкільної освіти: питання системності управлінської діяльності керівника. *Нова педагогічна думка*. 2021. № 4(108). С. 141-145. DOI: <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2021-108-4-141-145>

109. Мосякова І. Ю. Напрями стратегічного розвитку закладу позашкільної освіти у змінному середовищі. *Вісник Черкаського*

національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки». 2018. №. 4. С. 60-66.

110. Мосякова І. Ю. Освітній менеджмент позашкільної освіти: проблеми теорії і практики. *Науковий вісник Національного еколого-натуралістичного центру. Серія: Педагогічні науки*. Т. 2. 2021. С. 15-32

111. Навчально-методичне забезпечення освітніх компонентів : довідник для пед. та наук.-пед. працівників / уклад. Н. М. Савельєва. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. 80 с.

112. Неїжпапа Л. С. Основні підходи до визначення етапів професійного самовизначення особистості. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: зб. наук. праць*. К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 12. С. 94-100.

113. Неїжпапа Л. С. Художньо-творча діяльність як спільний простір соціального самовизначення підлітків. *Перспективи та інновації науки*. 2025. № 12(58). С. 1261-1269. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-12\(58\)-1261-1269](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-12(58)-1261-1269)

114. Неїжпапа Л., Міщенко О. Проектування інформаційно-освітнього середовища у закладах вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 78. Т. 2. С. 266–271. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1\(31\)-1516-1526](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1(31)-1516-1526)

115. Ненчук О. М. Фактори становлення життєвої перспективи особистості. *Грані : науково-теоретичний і альманаховий альманах. Серія: Соціологія*. 2010. № 6(74). С. 103–107.

116. Ніколаєску І. О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів : науково-методичний посібник. Черкаси : ОПОПП, 2014. 76 с.

117. Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України: Програма / Міністерство освіти і науки України, Академія педагогічних наук України, Інститут інноваційних

технологій і змісту освіти; [керівник проєкту та автор концептуальних засад І. Д. Бех]. Тернопіль: Навчальна книга. 80 с.

118. Павлюк М. М., Дармограй О. О. Соціальна компетентність підлітків як розгортання життєвого потенціалу особистості. *Актуальні проблеми психології. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. 2020. №21 (11). С. 290-309.

119. Панок В.Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху особистості : [Монографія]. К. : Ніка-Центр, 2006. 280 с.

120. Пасічняк Р. Ф. Рівні особистісного самовизначення в ранній юності як показник готовності до самостійного прийняття рішень. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. зб. наук. пр. 2007. № 4(6). С. 168-177.

121. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища школа, 1997. 349 с.

122. Петренко С. М. Інформаційне забезпечення внутрішнього контролю господарських систем : монографія. Донецьк : ДонНУЕТ, 2007. 290 с.

123. Петров В. Ф. Інформаційне забезпечення управління загальною середньою освітою в регіоні: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Центральний ін-т післядипломної педагогічної освіти АПН України. К., 2004. 207 с.

124. Петрович Ж. В. Соціальна активність, життєвий оптимізм, соціальна успішність та соціальне самовизначення як взаємообумовлені параметри особистості в сучасних умовах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2024. Вип. 99. С. С.50-55. ISSN 2524-0730

125. Петрович Ж. В. Сутність і функціональна роль соціальної ініціативності у структурі лідерства підлітків. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. Вип.18 (2). С. 143–150.

126. Планування методичної роботи / упоряд. М. Голубенко. К.: Шк. світ, 2008. 128 с.

127. Побірченко Н. А., Шайкова А.Л. Профорієнтація учнівської молоді: посібник. К.: Наук. світ, 2009. 226 с.

128. Позашкільна освіта в Україні: навч. посіб. /За ред. О.В. Биковської. К.:ІВЦ АЛКОН, 2006. 224 с.

129. Поліщук. В. М. Вікові кризи в підлітковому і юнацькому віці: базові симптомокомплекси : монографія. Суми : Унів. книга, 2019. 478 с.

130. Поліщук С. П. Психологічні умови розвитку соціальної зрілості учнів вищого професійного училища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. : 19.00.07 / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України К., 2007. 22 с.

131. Положення про позашкільний навчальний заклад : постанова Кабінету Міністрів України від 06 трав. 2001 р. № 433 (із змінами).URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-%D0%BF#Text>

132. Положення про порядок організації індивідуальної та групової роботи в позашкільних навчальних закладів : наказ М-ва освіти і науки України від 11 серп. 2004 р. № 651, зареєстр. в М-ві юстиції України 20 серп. 2004 р. за № 1036/9635.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z1036-04#Text>

133. Порядок здійснення експертизи, надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам : наказ М-ва освіти і науки України від 05 черв. 2023 р. № 675, зареєстр. в М-ві юстиції України 17 лип. 2023 р. за № 1203/40259. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-23#Text>

134. Прашко О.В. Особливості розвитку соціальної компетентності у підлітків. *Наука – практиці*. 2013. № 11(18). 26 с.

135. Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад : постанова Кабінету Міністрів України від 06 трав. 2001 р. № 433 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-%D0%BF#Text>

136. Про затвердження Тимчасових стандартів надання медичної допомоги підліткам та молоді : наказ Міністерства охорони здоров'я України

від 2 червня 2009 р. № 382. URL:
https://ips.ligazakon.net/document/view/MOZ9574?an=435&ed=2018_11_28

137. Про інформацію : Закон України від 02 жовт. 1992 р. № 2657-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

138. «Про організацію роботи закладів позашкільної освіти : лист М-ва освіти і науки України від 14 квіт. 2022 р. № 1/4142-22. URL: <https://imzo.gov.ua/2022/04/27/lyst-mon-vid-14-04-2022-1-4142-22-pro-orhanizatsiiu-roboty-zakladiv-pozashkil-noi-osvity/>

139. Про освіту : Закон України від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

140. Про позашкільну освіту : Закон України від 22 черв. 2000 р. № 1841-III (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>

141. Про удосконалення організації медичної допомоги дітям підліткового віку : наказ М-ва охорони здоров'я України від 12 груд. 2002 р. № 465. *Законодавство України : база даних / Верхов. Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0465282-02#Text>

142. Психологічний словник / Авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова; за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 336 с.

143. Психологія і педагогіка життєтворчості: навч. метод. посібник [ред. рада: В. М. Доній (гол.), Г. М. Несен, Л. В. Сохань та ін]. К.: ІЗМН, 1996. 792 с.

144. Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука : зб. ст. / за ред. М. В. Папучі. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 1. 127 с.

145. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник / уклад.: М. В. Лемак, В.Ю. Петрище. Ужгород: Видавництво Олександри Гиркуші, 2012. 616 с.

146. Пустовіт Г. П. Деякі аспекти методології позашкільної освіти. *Шлях освіти*. 2000. № 2. С. 11-15.

147. Пустовіт Г. П., Тихенко Л. В. Позашкільна освіта і виховання : дидактичні основи методів навчання і виховання : монографія. Суми : Університетська книга, 2008. Книга 2. 272 с.

148. Пустовіт Г. П. Соціалізація підлітків у процесі гурткової роботи у позашкільному навчальному закладі. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2005. №3. С. 36–44.

149. Радул В. В. Нариси з актуальних проблем соціальної педагогіки: навчальний посібник. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. 136 с.

150. Радул В. В. Соціальна активність у структурі соціальної зрілості (теоретико-методологічний аспект) : монографія / Кіровогр. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2011. 256 с.

151. Радчук Г. К. Особистісне та професійне самовизначення як чинник професійного становлення особистості. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 5. С.47-54

152. Різник В. В. Теоретичні основи науково-методичного забезпечення професійної підготовки студентів економічних спеціальностей в умовах входження України у світовий освітній простір. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди»*. Переяслав-Хмельницький. 2008. № 16. С. 193-195.

153. Романовський О. Педагогіка успіху: її сутність та основні напрями вивчення. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2011. №2. С. 3-8.

154. Руссо Ж.-Ж. Еміль, або Про виховання / Пер. з фр. В. Масляка. Київ : Освіта, 2001. 480 с.

155. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору. Луганськ : Альма Матер, 2003. 306 с

156. Савчин М. В. Загальна психологія: навч. посіб. К. : Академвидав, 2011. 464 с.

157. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки: Монографія. Івано-Франковськ: Місто НВ, 2008. 280 с.
158. Свирська Т. І. Сучасна стратегія розвитку позашкільної освіти як інституту соціального виховання. *Позашкілля*. 2011. № 10. С. 4-6
159. Семенов О. С. Особистісне самовизначення школяра в діяльності комплексного позашкільного навчально-виховного закладу: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07/НПУ ім. М. П. Драгоманова. К., 2000. 19 с.
160. Сидоренко В. В. Інноваційні напрями науково-методичного супроводу професійного розвитку педагогічних працівників у системі післядипломної освіти. *Інформаційний збірник для директора школи та завідуючого дитячим садком*. 2016. № 7–8(48). С. 22–29.
161. Сидоренко В. В. Науково-методична діяльність учителя української мови та літератури. *Школа*. 2012. № 7(79) липень. С. 15-17.
162. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник. К. : Міленіум, 2006. 344 с.
163. Ситнікова Н. Є. Психологія самоствердження особистості старшокласника. *Психологія і суспільство*. 2008. №2. С. 75–105.
164. Сковорода Г. Твори. К: Наукова думка, 1983. 235 с.
165. Словник іншомовних слів / Уклад.О. С. Мельничук. К.: Головна редакція УРЕ, 1974.
166. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т.4., Т.3.
167. Соціолого-педагогічний словник / уклад.: В. Радул, Я. Галета, Т. Довга, М. Дубінка, Я. Кічук, В. Кравцов, О. Радул, А. Фабрика, О. Шульга ; за ред. В. Радула. 2-ге. вид. Харків : Мачулін, 2015. 444 с.
168. Спіноза Б. Етика. К: Андронум, 2020. 210 с.
169. Стратегії формування творчої особистості: методи, прийоми, форми: колективна монографія / авт. кол.: В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, Є. Р.

Борінштейн, М. С. Гальченко, М. В. Ліпін, Д. В. Погрібна, Н. В. Савчук, О. А. Федорчук. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. 320 с.

170. Стратегія розвитку освіти України: початок XXI століття / С.М. Ніколаєнко. К.: Знання, 2006. 253 с.

171. Стреблянська І. А. Інформаційне забезпечення реалізації технологій рефлексивного управління процесами планування на промисловому підприємстві. *Ефективна економіка*. 2012. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1214>

172. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. [редкол.: О. Г. Дзеверін (голова) та ін.]. Київ : Рад. шк., 1976. Т. 3 : Серце віддаю дітям ; Народження громадянина ; Листи до сина. 1977. 668 с.

173. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. *Вибрані твори : у 5 т.* Київ : Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 55–206.

174. Сухомлинська О. В. Методична спадщина Василя Сухомлинського: через історико-педагогічне пізнання до пошуків відповідей на виклики сьогодення. *Інноватика у вихованні*. 2019. № 10 С. 15-26. DOI: <https://doi.org/10.35619/iiu.v1i10.154>

175. Сущенко Л. О. Гуманно-розвивальне середовище закладу позашкільної освіти як концептуальне підґрунтя всебічного розвитку особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2023. № 87. С. 68-73.

176. Сущенко Т. І. Основи позашкільної педагогіки : Посібник для класних керівників, педагогів позашкільних закладів. Мінськ : Бел. навука, 2000. 221 с.

177. Сущенко Т. Позашкільна педагогіка : теорія, історія практика : наук.-метод. посібник. Київ : МАН, 2011. 299 с.

178. Тернопільська В. І. Громадянські цінності як основа сучасного соціального виховання особистості. *Інноваційна педагогіка*. № 68. Том 1, 2024. С. 208-211. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.1.41>

179. Тернопільська В. І. Культура особистісного самовизначення як предмет наукового дослідження. *Нові технології навчання*. 2015. № 86. С. 160-162.
180. Тернопільська В. І. Профілактика інформаційного насильства в освітньому середовищі закладу вищої освіти. *Освітні обрії*. 2024. № 1 (58). С. 61-64. DOI: <https://doi.org/10.15330/obrii.58.1.61-64>
181. Тернопільська В.І. Роль освітніх технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців. *Інноваційна педагогіка*. 2025. Вип. 85. т 2. С 144-147.
182. Типові навчальні плани для організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України : наказ М-ва освіти і науки України від 22 лип. 2008 р. № 676. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0676290-08#Text>
183. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.
184. Титаренко Т. М. Психологія життєвого шляху особистості. Київ : Либідь, 2011. 320 с.
185. Тихонькова І. С. Вікові особливості старших підлітків у вихованні самоствердження засобами спортивно-ігрової діяльності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. № 21(2). С. 290–302.
186. Тітов С. В., Тітова О. В. Інформаційно-освітнє середовище навчального закладу: розвиток засобів і способів комунікаційної й інформаційної взаємодії. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2014. Вип. 43. С. 144-150.
187. Токарева Н. М., Шамне А. В., Макаренко Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія. Кривий Ріг. 2014. 312 с.

188. Томчук С. М., Томчук М. І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі : монографія. Вінниця: КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти», 2018. 468 с.

189. Уварова С. Г. Самореалізація творчої особистості учня у художньо-естетичному напрямі позашкільної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 – теорія і методика навчання технологій / Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 210 с.

190. Уйсімбаєва М. В. Виховання соціальної активності старшокласників засобами проектної діяльності в позакласній роботі : дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Інст. проблем виховання АПН України. Київ, 2017. 248 с.

191. Уйсімбаєва М. Виховання соціальної активності як важлива складова становлення особистості старшокласника. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. Вип. 18, кн. 2. С. 340–347.

192. Філіппова І. Ю. Рольова соціалізація підлітка як засвоєння соціального досвіду. *Актуальні проблеми сучасної психології: Збірник наукових статей*. Луцьк: Східноєвроп.нац.ун-т ім. Лесі Українки. 2014. С.204-215.

193. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 752 с.

194. Флярковська О. В. Психолого-педагогічні умови формування соціальної компетентності підлітків. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2019. № 4. С. 36-40.

195. Харченко С. Я., Рассказова О. І. Тенденції розвитку понятійного апарату соціальної педагогіки у сучасному науковому контексті. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 2. С. 147–152.

196. Цюман Т. П. Формування культури життєвого самовизначення старшокласників засобами освітнього тренінгу : дис. канд. пед. наук :13.00.05 / Інст. проблем виховання АПН України. Київ, 2008.221 с.
197. Шахрай В.М. Формування соціальної компетентності особистості як умови її якісної взаємодії з суспільством. *Вісник ЛНУ імені Т. Шевченка*. 2012. №7 (242). Ч.ІІ. С. 53–59.
198. Шкала самооцінки Розенберга. Український переклад – УІКПТ. 2012. URL: https://i-cbt.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/self-esteem-scale_ukr.pdf?utm_source=chatgpt.com
199. Щербакова І. М., Стаднік Г. А. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навчально-методичний посібник. Суми: Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2012. 324 с.
200. Юнг К. Г. Психологія несвідомого. К.: Центр навчальної літератури, 2022. 404 с.
201. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. ISBN 966-749
202. Ющенко І. М. Особистісне самовизначення як механізм адаптації до соціальних змін. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки*. 2013. Вип. 114. С. 218–221.
203. Яблонська Т.М. Ідентичність як предмет психологічного аналізу. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України* /за ред. акад. С. Д. Максименка. К.: Ніка-Центр, 2010. Вип.38. 392 с. С. 378-387.
204. Angelovski K. Teachers and innovation. Skopje: NIO Studentski Zbor. 1985. 159 p.
205. Arrow K.J. The Limits of Organization. W.W. Norton, New York. 1974. 86 p.
206. Barret M. English Children's Acquisition of a European Identity. *Changing European Identities: SocialPsychological Analyses of Social Change*. G. Breakwell, E. Lyons (Eds.). Oxford: Pergamon Press, 1996. P. 145–172.

207. Bartholomew K., & Horowitz L. Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 61(2), Aug 1991. P. 226–244.

208. Bodnenko T. Learning technical subjects of future specialists of computer systems using open source technology. *Intellectual archive*. 2016. Vol. 5. № 6. P. 38-44.

209. Bodrova I., Chernukha N., Vasylyeva-Khalatnykova M., Bakulina O., Binytska K., Kostenko D., Tarnavska T. Research of Motivation for the Development of Professional Self-Determination. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 2023. № 15(2). P. 229–243.

210. Bykovska O., Bykovskyi T. Implementation of modern approaches in out-of-school education. Наукові записки : [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України, Укр. держ. ун-т імені Михайла Драгоманова ; упор. Л. Л. Макаренко. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. CLVII (157). С. 191-197. DOI: <https://doi.org/10.31392/NZ-udu-158.2024.20>

211. Bykovskyi T. Implementation of innovative technologies in out-of-school education: opportunities and prospects / T. Bykovskyi, Y. Bykovskyi, N. Klivadenko, O. Shevchenko // *Revista Eduweb*. Vol. 18(2), 2024. S. 129-140. DOI: <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2024.18.02.9>

212. Bykovskyi T., Bykovska O., Makarenko L. The education content of out-of-school education institutions. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи* : збірник наукових праць. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 102. С. 9-12. DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series5.2024.102.02>

213. Bykovskyi T. The role of digitalization in the management of an educational institution: Innovative potential, implementation problems / Gryshkun I., Merdova O., Deineha I., Karychkovskyi V., Bykovskyi T. *Revista on line de Política e Gestão Educacional*, Araraquara. 2023. V. 27. N. esp.2. P. 1-14. eISSN: 1519-9029 DOI: <https://doi.org/10.22633/rpge.v27iesp.2.18385>

214. Chovriy, S., Pryhalinska, T., Yasnohurska, L., Lukyanyk, L., Liashchenko, T., Kostenko, L., Tambovska, K., Tyulpa, T., Suiusanov, L., & Anushkevych, V. Information and Advisory Environment in Education: Organizational and Technological Perspectives. *International Journal of Basic and Applied Sciences*, 2026. 15(1), 1-10. DOI: <https://doi.org/10.14419/mksge685>

215. Diltthey Wilhelm, Makkreel Rudolf A. and Rodi Frithjof. Wilhelm Diltthey: Selected Works, Volume VI: Ethical and World-View Philosophy, Princeton: Princeton University Press, 2019. 360 p.

216. Elkind D. Children and adolescents: Interpretative essays on Jean Piaget. – Oxford Univ. Press, 1981. 250 p.

217. Elviza Abiltarova¹, Larysa Lisina, Yuliya Zhuravel, Liudmyla Neizhpapa, Yang Mengyi. Interactive student learning technologies in higher education. (Інтерактивні технології навчання студентів у вищій освіті). *Cypriot Journal of Educational*. 2022. Vol 11, No 9. P. 107-117. ISSN 1927-2677 (Print) ISSN 1927-2685 (Online) DOI: <https://doi.org/10.5430/jct.v11n9p107>

218. E. Erikson, Identity and the life cycle. New York : International Universities Press. 1959. 171 p.

219. Erikson E. Identity: Youth and crises. / Erikson E. New York : Norton, 1968. 238 p.

220. Fondation Jean Piaget. URL: http://www.fondationjeanpiaget.ch/fjp/site/bibliographie/index_livres_chrono.php

221. Frankl V. Man's Search For Meaning: The classic tribute to hope from the Holocaust -London. Sydney. Auckland. Johannesburg Rider, 2004. 160 p.

222. Fromm Erich. The Anatomy of Human Destructiveness Paperback. 1992. 576 p.

223. Fromm Erich. The Heart of Man: Its Genius for Good and Evil. Front Cover. American Mental Health Foundation Books, 2010. Ethics. 152 p.

224. Gilijova A.M. Experimental study of the effect of humanization of students' physical education on the success of educational activity. EPRA

International Journal of Research and Development (IJRD), 7(12). 2022. P.201–204. URL: <https://eprajournals.com/IJSR/article/9904/abstract>

225. Goldstein K. Human nature in the light of psychopathology / K. Goldstein. Cambridge : Harvard University Press, 1940. 277 p.

226. Linton R. The Cultural Background of Personality. D. Appleton-Century Company, incorporated, 1945. 157 p.

227. Lytovchenko O. V. Lytovchenko O. V. Social work in the condition of war: European values, Ukrainian experience, international support. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Спецвипуск. Том 2. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С.17-22. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.spec.2.03>*

228. Maslow A. H. Motivation and Personality. New York: Harper & Row. 1970. 394 p. URL: <https://www.holybooks.com/wp-content/uploads/Motivation-and-Personality-Maslow.pdf>

229. Maslow A. Self-Actualization and Beyond. Center for Study of Liberal Education, University of Boston. 1965. 27 p. URL: <https://scispace.com/pdf/self-actualization-and-beyond-2leb4df5ra.pdf>

230. Mead G. H. Mind, Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist. Chicago III: University of Chicago Press, 1934. 452 p.

231. Necherda V., Bezruk K., Petrochko Zh., Kyrychenko V., & Denysiuk O. (2023). Gamification as a means of forming socially successful personality of a teenager «E-learning». E-learning & Artificial Intelligence (AI), 15, 173–185. <https://doi.org/10.34916/el.2023.15.15>

232. Pinchuk O. P., Sokolyuk, O. M., Burov O. Y., Shyshkina M. P. Digital transformation of learning environment: Aspect of cognitive activity of students. CEUR Workshop Proceedings. 2019. Vol. 2433. P. 90-101.

233. Rosenberg M. Society and the Adolescent Self-Image. Princeton, New Jersey: *Princeton University Press*, 1965. 338 p. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400876136>

234. Ryan, R. M. & Deci, E. L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being. *American psychologist*. 2000. 55(1), 68–78.

235. Ryan, R. M. & Deci, E. L. Self-determination theory: Basic Psychological Needs in Motivation Development and Wellness. NY: Guilford Press. 2017. 756 p.

236. Shannon, C. E., & Weaver, W. The Mathematical Theory of Communication. Urbana, IL: The University of Illinois Press, 1949. 125 p.

237. Simon R. A. Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization. New York: Macmillan. 1947. 259 p.

238. Spencer M. Foundations of modern sociology. Prentice Hall, 1983. 672 p.

239. Ternopilska V., Guk O., Zavhorodnya Y., Ryzhykov V., Chernukha N. Variants of the Educational Paradigm in Training of Managers. *Revista ESPACIOS*. 2019. Vol. 40 (29). P. 9

240. Wiener N. The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society. Boston: Houghton Mifflin, 1950. 261 p. URL: https://monoskop.org/images/9/90/Wiener_Norbert_The_Human_Use_of_Human_Beings_1950.pdf

241. Yuldasheva G.A. On the problem of understanding and interpreting the historical process as a factor of personal self-determination . *Credo New*. 2000. № 5. P. 385–390.

Шановний друже!

Просимо виділити небагато часу для анкети і щиро відповісти на декілька нескладних запитань. Прочитайте запитання і позначте ту відповідь, яка найбільшою мірою відповідає Вашій думці. Якщо відповіді на запитання позначені « О », вибираєте тільки один варіант відповіді, якщо « ☐ » – можете вибрати кілька варіантів відповідей.

Анонімність та конфіденційність гарантуємо.

1. Чи мають значення в житті людини соціальні ролі?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Важко відповісти

2. Оберіть приклад соціальної ролі?

- ☐ Учень
- ☐ Лідер групи
- ☐ Чесність
- ☐ Сім'янин
- ☐ Відповідальність
- ☐ Доброта
- ☐ Громадянин

3. Соціальні ролі завжди пов'язані з...

- ☐ особистими рисами характеру
- ☐ виконанням певних обов'язків у суспільстві
- ☐ емоційними переживаннями
- ☐ випадковими обставинами

4. Оберіть, що з наведеного НЕ є соціальною якістю:

- ☐ Відповідальність

- ☐ Доброта
- ☐ Розум
- ☐ Сміливість
- ☐ Толерантність
- ☐ Співчуття
- ☐ Креативність
- ☐ Уява

5. Соціальні якості людини проявляються у...

- ☐ матеріальних речах, які вона має
- ☐ умінні будувати стосунки з іншими людьми
- ☐ випадкових звичках
- ☐ дотриманні норм поведінки в суспільстві
- ☐ фізичній силі
- ☐ кількості підписників у соцмережах

6. Які цінності є основою дружби?

- ☐ Чесність
- ☐ Щирість
- ☐ Байдужість
- ☐ Обман
- ☐ Відданість
- ☐ Агресія

7. Які моральні цінності пов'язані з умінням допомагати іншим?

- ☐ Наполегливість
- ☐ Емпатія
- ☐ Егоїзм
- ☐ Доброзичливість
- ☐ Турботливість
- ☐ Байдужість

8. Що є прикладом соціальних норм?

- ☐ Завжди діяти так, як спаде на думку

- ☐ Приходити на уроки вчасно
- ☐ Поважати старших
- ☐ Спізнюватися на зустріч, якщо вона не є важливою
- ☐ Дотримуватися порядку у громадських місцях
- ☐ Не виконувати обіцянки
- ☐ Нехтувати правилами

9. Чи визначилися Ви з вибором майбутньої професії?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Вагаюся

10.Що потрібно враховувати при виборі професії?

- ☐ Лише рівень зарплати
- ☐ Побажання друзів
- ☐ Власні інтереси
- ☐ Здібності
- ☐ Мрії батьків
- ☐ Дивитись по ситуації

11.Ваші плани у професійному самовизначенні

- ☐ Планую навчатися і працювати в Україні
- ☐ Вважаю, немає перспектив самореалізації в Україні
- ☐ Важко відповісти

12.Чи вважаєте Ви, що соціальне самовизначення є важливим для успішного життя?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Важко відповісти

13. Виберіть складові соціального самовизначення

- ☐ Вибір професії
- ☐ Усвідомлення власних цінностей
- ☐ Фізичний розвиток

- ☐ Вміння працювати в колективі/
- ☐ Уміння взаємодіяти з людьми
- ☐ Високий інтелектуальний рівень
- ☐ Соціальна відповідальність
- ☐ Планування майбутнього
- ☐ Естетичний смак

14. Що для вас є найважливішим у вашому становленні як члена суспільства?

(проранжуйте за оціночною шкалою від 1 до 10 згідно із перевагою за значущістю та за пріоритетністю, де найвищий бал відповідає найбільш значимим для вас висловлюванням, найнижчий – найменш значимим твердженням)

- ☐ Приносити користь іншим людям
- ☐ Брати активну участь у житті класу/гуртка/закладу освіти/громади
- ☐ Отримати визнання і повагу з боку інших людей
- ☐ Реалізувати себе і свої здібності
- ☐ Виправдати очікування батьків/родини
- ☐ Досягати особистого успіху незалежно від інших
- ☐ Мати власну думку та відстоювати її
- ☐ Уміти співпрацювати з іншими людьми
- ☐ Дотримуватися соціальних норм і правил
- ☐ Нести відповідальність за свої дії та вчинки

15. Які кроки ви зробите вже сьогодні для успішної реалізації себе у майбутньому? Запишіть декілька речень

Дякуємо за ваші відповіді!

Оцінка рівня сформованості соціального самовизначення підлітків

Інструкція. Просимо Вас оцінити рівень сформованості окремих показників соціального самовизначення підлітків. Зробіть позначку «+» у відповідному стовпчику (3 бали – низький рівень, 4 бали – середній рівень, а 5 балів – високий рівень прояву показників соціального самовизначення)

ППП експерта _____

Прізвище вихованця/вихованки _____

№	Показники	5	4	3
1	Знання про соціальні ролі, основні соціальні якості, професійні сфери; соціальні, моральні норми та цінності			
2	Знання про себе, суспільство, сутність соціального самовизначення, його значення для людини			
3	Прояв інтересу до власного майбутнього, зокрема громадянського та професійного; готовність до соціальної активності			
4	Усвідомлення соціальної відповідальності, стійкість соціальних цінностей			
5	Готовність брати участь у практичній діяльності; прояв соціальної активності; відповідальність за результати власної діяльності			
6	Уміння здійснювати конструктивну діалогову взаємодію у соціальному середовищі			
7	Здатність до самоконтролю власної діяльності			
8	Здатність до самоаналізу та адекватність самооцінки власної діяльності			

Діагностичні кейси

Кейс. 1. «Громадська ініціатива»: визначення готовності брати участь у практичній діяльності.

Підліткам пропонується обрати одну із переліку реальних ініціатив (або запропонувати свою) для закладу освіти чи громади (прибирання парку, створення шкільної газети, організація благодійного ярмарку тощо) та розробити простий план її реалізації: хто що робитиме; які ресурси потрібні; які строки виконання.

Що спостерігати:

- активність при виборі ініціативи;
- участь у пропонуванні ідей, розподілі ролей;
- готовність брати на себе конкретне завдання.

Кейс. 2. «Колективне рішення»: визначення рівня соціальної активності та відповідальності.

У закладі освіти зламалися спортивні лавки. Адміністрація закладу пропонує, щоб підлітки самі організували відновлення: знайти допомогу, домовитися про матеріали.

Підлітки мають обговорити варіанти, ухвалити спільне рішення і визначити конкретні дії: кого залучити, як домовлятися, хто відповідатиме за різні етапи

Що спостерігати:

- участь у дискусії, внесок у спільний план;
- пропозиції реальних рішень;
- готовність виконати свою частину роботи/завдання;
- ставлення до відповідальності за результат.

Кейс. 3. «Дискусійний клуб»: визначення уміння вести конструктивний діалог.

Група отримує суперечливе питання :«Чи потрібно обмежувати використання гаджетів під час навчання?»

Підлітків ділять на дві підгрупи – «за» і «проти». Вони мають підготувати аргументи, вислухати опонентів і спробувати дійти компромісного рішення.

Що спостерігати:

- чи вміє учасник слухати інших, не перебиваючи;
- чи вміє аргументовано висловлювати свою думку;
- чи пропонує шляхи компромісу.

УКРАЇНА
КИРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
КОМУНАЛЬНИЙ ПОЗАШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КИРОВОГРАДСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ДИТЯЧОЇ
ТА ЮНАЦЬКОЇ ТВОРЧОСТІ»

25006, м. Кропивницький, вул. Шульгиних, 36 тел./факс (0522) 35-12-86, 35-12-89
 e-mail: ocdut@ukr.net, www.ocdut.kr.ua, код в ЄДРПОУ 02140679

12.09.2025р. № 564/01-18

Довідка
про впровадження в педагогічну практику
результатів дисертаційного дослідження
здобувача ступеня доктора філософії
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Лященко Тетяни Вікторівни
«Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти
як умова соціального самовизначення підлітків»

У сучасних умовах у розвитку позашкільної освіти, діяльності закладів позашкільної освіти важливе місце займає інформаційно-методичне забезпечення. Це обумовлено тим, що саме інформаційно-методичне забезпечення спрямоване на підвищення якості позашкільної освіти, підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів позашкільної освіти, удосконалення освітніх і навчальних програм та інших навчально-методичних матеріалів. Враховуючи вищевказане, дисертаційне дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків» є важливим та актуальним для сьогодення.

Особливий інтерес викликає розроблений Тетяною Вікторівною зміст освіти щодо соціального самовизначення підлітків закладів позашкільної освіти, який відображено у навчальній програмі «Основи соціального самовизначення», що отримала гриф Міністерства освіти і науки України.

Також заслуговує на увагу представлена система інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що включає різні складові.

Лященко Тетяна Вікторівна апробувала і неодноразово представляла результати свого дисертаційного дослідження на науково-методичних конференціях, семінарах тощо.

Отже, дисертаційне дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків» має важливе теоретичне і практичне значення й впроваджено в освітню діяльність комунального позашкільного навчального закладу «Кіровоградський обласний центр дитячої та юнацької творчості».

Директор

Ганна СУРКОВА

ЦЕНТР НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ МОЛОДІ «СФЕРА»
ОБОЛОНСЬКОГО РАЙОНУ МІСТА КИЄВА

пр-т Володимира Івасюка, 18, м. Київ, 04210, тел/факс: (044) 412-0682, email:

cnttm@sfera.org.ua КОД ЄДРПОУ 22878111

№ 21/2 від « 25 » 08 2025 р.

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

**Лященко Тетяни Вікторівни
«ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК УМОВА
СОЦІАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ»**

Даною довідкою підтверджується, що у Центрі науково-технічної творчості молоді «СФЕРА» Оболонського району міста Києва було впроваджено результати дисертаційного дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків».

В умовах підвищених вимог щодо підготовки молоді до самостійного життя в суспільстві зростає значення соціального самовизначення підлітків. Вагомий потенціал у вирішенні цього завдання належить закладам позашкільної освіти як мотиваційним центрам розвитку і соціального становлення особистості. Для ефективної організації діяльності закладів позашкільної освіти важливим є належне інформаційно-методичне забезпечення, що сприяє удосконаленню освітніх і навчальних програм, інших навчально-методичних матеріалів; забезпечує інноваційний розвиток позашкільної освіти. З огляду на зазначене, дисертаційне дослідження Лященко Тетяни Вікторівни на тему «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків» виявилось актуальним в роботі з вихованцями нашого Центру.

Значний інтерес викликає представлена дисертанткою система інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що містить різні складові.

Також заслуговує на увагу розроблений Тетяною Вікторівною зміст освіти щодо формування соціального самовизначення підлітків закладів позашкільної освіти, який відображено у навчальній програмі «Основи соціального самовизначення», що отримала гриф Міністерства освіти і науки України.

Завдяки використанню запропонованих Тетяною Вікторівною форм і методів дослідження підвищився рівень соціального самовизначення, впевненості в собі, у своїх діях вихованців нашого закладу освіти.

Отже, положення та висновки дисертаційного дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків» мають вагомe теоретичне та практичне значення і впроваджені в освітню діяльність Центру науково-технічної творчості молоді «СФЕРА» Оболонського району міста Києва.

Директор

Олександр ТИХОПІЙ

УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ
СВЯТОШИНСЬКОЇ РАЙОННОЇ В МІСТІ КИЄВІ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

ЦЕНТР ПОЗАШКІЛЬНОЇ РОБОТИ СВЯТОШИНСЬКОГО РАЙОНУ м. КИЄВА

Ідентифікаційний код № 22869738, 03194, Київ, пр. Леся Курбаса, 7-Г т. факс 405-73-49

e-mail: cpradmin@ukr.net; www.cprs.kiev.ua

"12" листопада 2025р. № 214

Довідка
про впровадження в педагогічну практику
результатів дисертаційного дослідження
здобувача ступеня доктора філософії
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Лященко Тетяни Вікторівни
«Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти
як умова соціального самовизначення підлітків»

Центр позашкільної роботи Святошинського району міста Києва засвідчує впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему: «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків», проведеного Лященко Тетяною Вікторівною.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підвищення якості позашкільної освіти, удосконалення професійної майстерності педагогів закладів позашкільної освіти, модернізації освітніх і навчальних програм та інших навчально-методичних матеріалів.

Значний інтерес викликає представлена система інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що містить різні складові.

Заслуговує на увагу розроблений Тетяною Вікторівною зміст освіти щодо соціального самовизначення підлітків закладів позашкільної освіти, який відображено у навчальній програмі «Основи соціального самовизначення», що отримала гриф Міністерства освіти і науки України.

Розроблені та впроваджені Тетяною Вікторівною форми та методи роботи з підлітками щодо їх соціального самовизначення засвідчили свою ефективність та мають значну практичну цінність, про що свідчить якісне і кількісне підвищення рівнів соціального самовизначення сучасних підлітків нашого закладу.

Лященко Тетяна Вікторівна неодноразово презентувала результати своїх наукових напрацювань на конференціях, семінарах, круглих столах тощо.

Таким чином, результати дисертаційного дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків» впроваджено в освітню діяльність Центру позашкільної роботи Святошинського району міста Києва.

Директор

Михайло ІЕРАСИМЧУК

**ЗАПОРІЗЬКА МІСЬКА РАДА
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ЛІВОБЕРЕЖНИЙ ВІДДІЛ ОСВІТИ**

Заклад позашкільної освіти

«Центр дитячої та юнацької творчості Шевченківського району»

вул. Чарівна, буд. 157-в, м. Запоріжжя, 69098 тел. (061)239-75-37 / 702-34-24

e-mail: charivnaya_cdut@ukr.net сайт: deticentr.zp.ua Код ЄДРПОУ 20522315

09.07.2025

№ 96

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Лященко Тетяни Вікторівни

**«ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКЛАДІВ
ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК УМОВА СОЦІАЛЬНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ»**

В умовах трансформації та розвитку позашкільної освіти вагоме місце належить інформаційно-методичному забезпеченню. Саме інформаційно-методичне забезпечення сприяє підвищенню якості позашкільного освітнього процесу, професійному зростанню педагогічних працівників, удосконаленню навчально-методичних матеріалів. У цьому контексті актуальним є дисертаційне дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків».

Особливий інтерес становить представлена дисертантом система інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що охоплює різні структурні компоненти.

Варто відзначити зміст освіти щодо формування соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти, який Тетяна Вікторівна розробила й відобразила у навчальній програмі «Основи соціального самовизначення», що отримала гриф Міністерства освіти і науки України.

У межах розробленої дисертантом навчальної програми «Основи соціального самовизначення» впроваджувалися теми щодо ціннісних орієнтирів особистості, соціальної відповідальності, навичок ефективної комунікації, рефлексивних практик для самопізнання тощо.

Лященко Тетяна Вікторівна здійснила апробацію результатів дисертаційного дослідження на науково-методичних конференціях, семінарах та в практичній діяльності.

Таким чином, дисертаційне дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків» має значну наукову й практичну цінність, відповідає сучасним викликам у сфері позашкільної освіти й впроваджено в освітню діяльність Закладу позашкільної освіти «Центр дитячої та юнацької творчості Шевченківського району» Запорізької міської ради.

Директор

Наталія ШРАМКО

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
«ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ»
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»
(КЗПО «ДОЦНТТ та ІТУМ» ДОР»)**

вул. Улянівська, 4, м. Дніпро, 49101, тел. 767-10-52, 767-18-42
e-mail: dneprocntt@ukr.net, <http://www.ocntt.dp.ua>, код ЄДРПОУ 02139952

№ 184/0123 Від « 15 » вересня 2025 р.

**Довідка
про впровадження в педагогічну практику
результатів дисертаційного дослідження
Лященко Тетяни Вікторівни
«Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти
як умова соціального самовизначення підлітків»**

У комунальному закладі позашкільної освіти «Дніпропетровський обласний центр науково-технічної творчості та інформаційних технологій учнівської молоді» Дніпропетровської обласної ради було впроваджено результати дисертаційного дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків».

Інформаційно-методичне забезпечення має ключове значення у системі позашкільної освіти, сприяючи підвищенню якості освітнього процесу та забезпечуючи ефективність педагогічної діяльності. З огляду на зазначене вище, дисертаційне дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків» є важливим та актуальним для сьогодення.

Уваги заслуговує представлена в дослідженні система інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що охоплює різні структурні компоненти.

Особливий інтерес становить розроблений Тетяною Вікторівною зміст освіти щодо соціального самовизначення підлітків закладів позашкільної освіти, який відображено у навчальній програмі «Основи соціального самовизначення», що отримала гриф Міністерства освіти і науки України.

У підсумку проведеної роботи були одержані позитивні результати з досліджуваної проблеми, що засвідчили ефективність розроблених і апробованих педагогічних форм і методів роботи з підлітками щодо їх соціального самовизначення та здобули позитивну оцінку педагогічного колективу нашого закладу освіти.

Отже, результати дисертаційного дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків» було впроваджено в педагогічну практику комунального закладу позашкільної освіти «Дніпропетровський обласний центр науково-технічної творчості та інформаційних технологій учнівської молоді» Дніпропетровської обласної ради.

Директор

Людмила ВОЛКОВА

УКРАЇНА

Харківська обласна рада
Департамент освіти і науки

Харківської обласної державної адміністрації
**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА
МАЛА АКАДЕМІЯ НАУК ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»**

вул. Скрипника, 14, м. Харків, 61057, тел. (057) 706-32-93, факс (057) 706-32-94
E-mail: oblman@dniokh.gov.ua, веб-сайт <http://khom.org.ua>, код ЄДРПОУ 02141130

Від 31.12.2025 № 299
на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Лященко Тетяни Вікторівни
**«ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКЛАДІВ
ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК УМОВА СОЦІАЛЬНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ»**

В умовах трансформації та розвитку позашкільної освіти вагоме місце належить інформаційно-методичному забезпеченню. Саме інформаційно-методичне забезпечення сприяє підвищенню якості позашкільного освітнього процесу, професійному зростанню педагогічних працівників, удосконаленню навчально-методичних матеріалів. У цьому контексті актуальним є дисертаційне дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків».

Особливий інтерес становить представлена дисертанткою система інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що охоплює різні структурні компоненти.

Варто відзначити зміст освіти щодо формування соціального самовизначення підлітків у закладах позашкільної освіти, який Тетяна Вікторівна розробила й відобразила в навчальній програмі «Основи соціального самовизначення», що отримала гриф Міністерства освіти і науки України.

У межах розробленої дисертанткою навчальної програми «Основи соціального самовизначення» на заняттях гуртків «Педагогіка», «Психологія» впроваджувалися теми щодо ціннісних орієнтирів особистості, соціальної відповідальності, навичок ефективної комунікації, рефлексивних практик для самопізнання тощо.

Лященко Тетяна Вікторівна здійснила апробацію результатів дисертаційного дослідження на науково-методичних конференціях, семінарах та в практичній діяльності.

Отже, дисертаційне дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків» має значну наукову й практичну цінність, відповідає сучасним викликам у сфері позашкільної освіти й впроваджено в освітню діяльність Комунального закладу «Харківська обласна Мала академія наук Харківської обласної ради».

Директорка

Вікторія ЛУНІНА

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ»**

вул. Митрополита Василя Липківського, 36, м. Київ, 03035, тел./факс: (044) 248 25 13
E-mail: info@imzo.gov.ua, https://imzo.gov.ua, код ЄДРПОУ 39736985

На № 22.1/10-146 від 20.06.2025

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Лященко Тетяни Вікторівни
«Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти
як умова соціального самовизначення підлітків»**

Інформаційно-методичне забезпечення є важливою складовою ефективною діяльністю закладів освіти. Воно сприяє підвищенню якості освітнього процесу, удосконаленню навчально-методичних матеріалів та професійній майстерності педагогів. Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» значну увагу приділяє інформаційно-методичному забезпеченню позашкільної освіти, що забезпечує її модернізацію, ефективність та інноваційний розвиток.

Засвідчуємо, що Лященко Тетяною Вікторівною розроблено електронну сторінку «Скарбниця досвіду» у розділі «Позашкільля» на офіційному сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»: <https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/pozashkillia-skarbnychka-dosvidu/>

В межах роботи було створено концепцію та структурне наповнення сторінки; визначено напрями, змістові блоки, форми представлення матеріалів; відібрано та розміщено інформаційно-методичні матеріали з досвіду роботи педагогів позашкільної освіти.

Сторінка «Скарбниця досвіду» функціонує як електронний ресурс для узагальнення, поширення та популяризації передового педагогічного досвіду закладів позашкільної освіти.

Таким чином, результати дисертаційного дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків» впроваджено в практику позашкільної освіти.

Директор

Євген БАЖЕНКОВ

**Комунальний заклад «Безлюдівський юридичний ліцей імені І.Я.Підкопая
Безлюдівської селищної ради»**

вул. Перемоги, 144-а, с-ще Безлюдівка, 62489, тел. (057) 749-67-37, (057) 749-66-32
e-mail: bezl-ur-lic@ukr.net Код ЄДРПОУ 25191128

30.10.2025 № 01-21/382

**ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Лященко Тетяни Вікторівни
«ІНФОРМАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКЛАДІВ
ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК УМОВА СОЦІАЛЬНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ»**

В умовах розвитку позашкільної освіти вагоме місце належить інформаційно-методичному забезпеченню для діяльності гуртків, розвитку самовизначення особистості здобувачів освіти. У цьому контексті актуальним є дисертаційне дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків».

Особливий інтерес становить представлена дисертантом система інформаційно-методичного забезпечення закладів позашкільної освіти, що охоплює різні структурні компоненти, зокрема формування важливих компетентностей здобувачів освіти, які знадобляться учнівству для оволодіння різними видами професійної діяльності.

Варто відзначити розроблений авторкою матеріал для використання в гуртовій роботі з учнівством, оскільки формування соціального самовизначення підлітків є на сьогодні актуальним та вельми затребуваним.

В межах розробленої дисертантом навчальної програми «Основи соціального самовизначення» на заняттях гуртка «Крок до наук» впроваджувалися теми щодо ціннісних орієнтирів особистості, соціальної відповідальності, навичок ефективної комунікації, рефлексивних практик для самопізнання тощо.

Таким чином, дисертаційне дослідження Лященко Тетяни Вікторівни «Інформаційно-методичне забезпечення закладів позашкільної освіти як умова соціального самовизначення підлітків» має значну наукову й практичну цінність, відповідає сучасним викликам у сфері позашкільної освіти й впроваджено в освітню діяльність Комунального закладу «Безлюдівський юридичний ліцей імені І.Я.Підкопая Безлюдівської селищної ради».

Директор

ліцею

Олена КАМЕЛІНА